

INUSSUK • Arktisk forskningsjournal 2 • 2003

De vestnordiske landes fælles- historie

Udvalg af indledende betragtninger over dele af
den vestnordiske fælleshistorie

Daniel Thorleifsen
(red.)

De vestnordiske landes fælleshistorie

INUSSUK - Arktisk forskningsjournal 2 • 2003

Copyright © Forfatterne og Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke, Nuuk 2003

Forside illustration: Arnannuaq Høegh, ætsning og kollage

Forside layout og grafik: Hammerich Design

Tilrettelæggelse: Anne Lise Sørensen

Sats: Times New Roman

Tryk: AKA Print A/S, Århus

1. udgave, 1. oplag

Oplag: 500 eksemplarer

ISBN 87-90948-07-6

ISSN 1397-7431

Uddrag, herunder figurer, tabeller og citater er tiladt med tydelig kildeangivelse. Skrifter der omtaler, anmelder, citerer eller henviser til denne publikation, bedes venligst tilsendt.

Skriftserien INUSSUK udgives af Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke, Grønlands Hjemmestyre.

Det er formålet at formidle resultater fra forskning i arktisk, såvel til den grønlandske befolkning som forskningsmiljøer i Grønland og Danmark. Skriftserien ønsker at bidrage til en styrkelse af det arktiske samarbejde, især inden for humanistisk, samfundsvidenskabelig og sundhedsvidenskabelig forskning.

Redaktionen modtager gerne forslag til publikationer.

Redaktion

Forskningskoordinator Tom Greiffenberg
Grønlands hjemmestyre, Direktoratet for Kultur,
Uddannelse, Forskning og Kirke
Postboks 1029, DK-3900 Nuuk, Grønland
Telefon: +299 34 50 00
Fax: +299 32 31 71
Email: tog@gh.gl

Professor Peter Bjerregaard
Statens Institut for Folkesundhed
Svanemøllevej 25
DK-2100 København Ø, Danmark
Telefon: +45 39 20 77 77
Fax: +45 39 27 30 95
Email: p-bjerregaard@dadlnet.dk

Publikationer i serien kan rekvireres ved henvendelse til

Atuagkat
Postboks 1009
DK-3900 Nuuk, Grønland
Email: mail@atuagkat
Hjemmeside: www.atuagkat.gl

Indhold

Forord	5
Styre og udvikling i ældre tid	9
<i>Andras Mortensen</i>	
Norrøne forbindelser og innflytelse i Vestnorden gjennem tidene	15
<i>Alf Ragnar Nielssen</i>	
Grønland i middelalderen fra landnam til undergang	31
<i>Gudmundur J. Gudmundsson</i>	
Opfindelsen af det færøske folk, kultur og nation	39
<i>Jóan Pauli Joensen</i>	
Fra biland til republik	55
<i>J. Th. Thór</i>	
En fælles konflikt? Kampen om fiskerigrænser i Nordatlanten fra middelalder til nutid	63
<i>Gudni Th. Johannesson</i>	
Skolevæsen og sundhedsvæsen på Færøerne – trang eller tvang?	73
<i>Elin Súsanna Jacobsen</i>	
Grønland, Grundloven og FN	85
<i>Jens Brøsted</i>	
Erhvervsidentiteter på Færøerne i det 20. århundrede	95
<i>Erland Viberg Joensen</i>	
Kampen for etnisk identitet og krav om ekstern selvbestemmelsesret	105
<i>Daniel Thorleifsen</i>	
Den store og den lille kolonialisme - Grønlands kolonihistorie i internationalt lys?	117
<i>Jens Chr. Manniche</i>	
Program	125
Deltagere	127

Forord

Den foreliggende publikation er resultat af et arbejdsseminar afholdt i Ilulissat i dagene den 20.-24. september 2002 under overskriften: Samarbejde omkring dokumentation, historieskrivning og formidling af de vestnordiske landes fælleshistorie.

I foråret 2002 inviterede lektor Daniel Thorleifsen, Institut for kultur- og samfundshistorie, Ilisimatuarfik, Grønlands Universitet, sammen med forskningskoordinator Tom Greiffenberg, KIIP, Grønlands Hjemmestyre, 15 historikere fra de nordiske og vestnordiske lande (Norge, Færøerne, Island, Danmark og Grønland) og 2 kandidatstuderende fra Ilisimatusarfik til en indkredsning og diskussion af en mulig opstart af et projekt.

Under idéudvekslingen diskuteredes en fremtidig strategi for netværksdannelse omkring dokumentation, historieskrivning og formidling af de vestnordiske landes fælleshistorie (VNH). De følgende 11 artikler er et udvalg af historikernes oplæg, som indeholder betragtninger over vestnordens fælleshistorie og overviews over dele af Islands, Færøernes og Grønlands historie. Sidst i publikationen er vedhæftet programmet for arbejdsseminaret og liste over deltagerne.

Der blev under workshoppen nedsat 6 faggrupper, som skal komme med idéer til fælles forskningsemner indenfor 1) demografi og befolkningshistorie, 2) erhvervs- historie, 3) administrativ og politisk historie, 4) socialhistorie, 5) kultur- og identitetshistorie og 6) oldtid og middelalder.

Den egentlige baggrund for mødet var, at Vestnordisk Råd under sit møde i september 2000 vedtog en rekommendation og henstillede til Færøernes Landsstyre, Grønlands Landsstyre og Islands regering, at etablere et samarbejde omkring dokumentation og historieskrivning af de vestnordiske landes fælleshistorie. Argumentationen gik på, at de vestnordiske lande, Færøerne, Grønland og Island, i væsentlig grad deler en fælles historie og at der i århundreder har været tætte kontakter mellem disse naboer i Nordatlanten, som nu i de senere år er blevet forstærket og formaliseret. Derfor ansås det som vigtigt, at vi kender vores historie, ikke bare vores eget lands historie, men også vores naboers historie. Til at skabe et endnu mere solidt grundlag for det vestnordiske samarbejde var det ifølge rådet af stor betydning, at befolkningen i Vestnorden har adgang til information om vores fælles fortid, både til at forstå udviklingen i området som helhed samt at det også kan belyse nærmere de enkelte landes situation som måske har været skjult fordi at man manglede at se på sagen i et bredere perspektiv.

Igangsættelse af et forskningsområde med tyngdepunktet omkring de vestnordiske lande (Færøerne, Island, Grønland og Vest- og Nord-Norge) tager udgangspunkt i en erkendelse, at landene igennem de sidste årtier har gennemlevet processer, der i lyset af både den tiltagende internationalisering og globaliseringen antager sammenlignelige mønstre. Der er også andre væsentlige fælles træk, hvor der kan nævnes 1) et stigende samarbejde imellem de implicerede lande i regionen, der skaber et stigende behov for forståelse af egen fælles historie, 2) forankring og konsolidering i det inter-nordiske samarbejde og 3) tiltagende orientering mod internationale relationer og samarbejdsformer.

De vestnordiske lande har en fælles historie, som har afsat i den nordiske/skandinaviske historiske udvikling siden vikingetiden. Udviklingen har medført, at de vestnordiske lande har fælles berøringsflader, hvad angår eksempelvis handel og økonomi, kultur og sprog etc. I kraft af, at regionen hovedsagelig ernærer sig ved anvendelse af havets ressourcer, har udviklingen i regionen strukturelt og erhvervsmæssigt mange lighedspunkter. Bosættelsesmønstre og befolkningssammensætning i regionen er forskningsområder, der kan belyse forskelle og ligheder i undersøgelsen af demografiske, kulturelle og samfundsmæssige mønstre og udvikling. Af andre relevante temaer, som må afdækkes og identificeres, kan bl.a. nævnes naturmiljø og ressourceforvaltning, turisme, transport og kommunikation, erhvervslivets udvikling både lokalt, regionalt og centralt, velfærdsordninger, lokaldemokrati og sektorsamordning. I en humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning må også indgå komparative studier af strukturelle ligheder og/eller forskelle, økonomiske, politiske og miljømæssige forudsætninger m.m.

De skandinaviske lande (især Danmark og Norge) har haft overmåde betydning i de vestnordiske landes udvikling og historie. Indenfor nordisk regi betragtes den vestnordiske region som et nærområde. Samarbejdet og en afdækning af mulige forskningsområder indenfor Nordisk Råd er bl. a. sket under Nordregio¹, hvori der nævnes andre samarbejdsprojekter indenfor bl.a. Arctic Region, Northern Periphery og Northern Dimension, samt NORA (Nordiska Atlantssamarbete).

I dag foregår den humanistiske (og for den sags skyld også den samfundsvidenskabelige) forskning om de vestnordiske lande spredt i de enkelte lande. I Danmark foregår forskningen i små, spredte miljøer, hvor hovedsagelig enkeltpersoner beskæftiger sig med enkelte aspekter inden for de historiske underdiscipliner. Dette gør, at der er behov for et målrettet samarbejde i netværk, hvor den historiske forsk-

---

1. Se bl. a.: Notat från Workshop om Västnorden i Norden och Europa - Gemensamma frågeställningar och möjligheter till samarbete. 15. juni 2002, Hotel Hafnia, Tórshavn, Färöarna, af Hólmfríður Bjarnadóttir, Nordregio, www.nordregio.se.

ning koordineres og samles. Der er behov for en samlet analyse af og redegørelse for forbindelserne mellem Skandinavien og den vestnordiske region.

Den vestnordiske region har ikke tidligere været genstand for et samlet regionalt humanistisk forskningsstudium - hverken i de respektive vestnordiske lande eller i de skandinaviske lande - til trods for at landene sprogligt, kulturelt, uddannelsesmæssigt, politisk og erhvervmæssigt er nært tilknyttede, både til hinanden og til de skandinaviske lande. De vestnordiske lande har været et mødested mellem europæere, nordboere og inuit siden middelalderen. Den internationale hvalfangst og fiskeri i regionen er et oplagt felt som udgangspunkt for forskning omkring kulturmøder. Og regionens geografiske, geologiske og geopolitiske stigende internationale bevågenhed og betydning taget i betragtning, gør det oplagt med en samlet analyse og beskrivelse af dens historie og samfundsudvikling.

De følgende 11 artikler omhandler forskellige aspekter indenfor Islands, Færøernes og Grønlands historie. Enkelte tager fat om tværregionale emner, mens de fleste tager afsæt i de enkelte nationers historie. Artiklerne skal først og fremmest betragtes som arbejds papirer og skal forhåbentlig give inspiration til videre arbejde med en vestnordisk fælleshistorie.

Daniel Thorleifsen (red.)

Nuuk, november 2003

Styre og udvikling i ældre tid

Overvejelser omkring Vestnordens fælleshistorie

Andras Mortensen

Den kulturhistoriske udvikling, og som søges belyst, nemlig fælleshistorien hos de nutidige vestnordiske nationer, som indgår i den politiske konstruktion med betegnelsen Vestnordensamarbejdet, begyndte for mere end 1000 år siden, da folk fra den norrøne kultursfære nedsatte sig i landområderne i det nordlige Atlanterhav. Når det drejer sig om at beskrive Vestnordens fælleshistorie, ligger det derfor efter min opfattelse naturligt at starte, hvor det hele begyndte, og sætte fokus på, hvordan nybyggerne indrettede sig som samfund indenfor de på forhånd givne kulturelle og geografiske rammer, hvorefter det næste træk bliver at vurdere, hvordan disse samfund udviklede sig økonomisk og politisk i forhold til udviklingen i den omkringliggende verden i tiden, der fulgte.

I denne korte artikel når jeg naturligvis ikke rundt om hele problematikken. I stedet vil jeg sætte fokus på et spor, som det efter min opfattelse ligger nærmest at forfølge, nemlig samfundenes politiske karakter i den ældste tid. Jeg har valgt at fokusere på spørgsmålet om, hvordan nybyggerne indrettede sig med henblik på legitimering af magt og myndighed. Dette har jeg tænkt at gøre ud fra de oplysninger, som vore ældste kilder fortæller om bispevalg og spørge: Hvordan blev retten til at udøve myndighed legitimeret, når det drejede sig om at give det europæiske myndighedsfænomen, biskoppen, funktionsberettigelse. På baggrund af spørgsmålet vil jeg afslutningsvis skitsere nogle perspektiver, som kan afledes, nemlig omkring problematikken om, hvordan de vestnorrøne lande indgik i den skandinaviske statsdannelsesproces i senmiddelalderen.

Kristendommen nåede det norrøne område i 900-tallet, men omkring årtusindskiftet tog kristendomsbebudelsen en ny drejning – den blev en politisk sag. Den norske kong Olav Trygvason (994-999) havde som program at kristne nordmændene og de folk, som boede i nybyggerlandene i vest – dette i henhold til en filosofi om, at dette kunne samle de norrøne områder under den norske konge.

I sagamaterialet fra ca. 1200 og senere hører vi om begivenhederne i forbindelse med dette, og mest opmærksomhed har historikerne givet den pragmatiske holdning, som islændingene tog til det pres, som den norske konge lagde på dem. Ari Þorgilsson hin fróði fortæller, at islændingene i året 999 vedtog på altinget, at for

eftertiden skulle alle islændinge være kristne og lovarbejdet på tinget være forankret på kristen ideologi (jfr. Karlsson 2000, 34).

Det, som jeg ønsker at pointere med denne velkendte historie, er den grundlæggende position i vikingetidens og den tidlige middelalders samfund, som tingorganisationen havde. Presset fra Olav Tryggvason i slutningen af 900-tallet gjaldt foruden nordmændene også både færingene, grønlændingene og de andre norrøne bosættelser i vest. Men så smertefrit som i Island gik det hverken i Norge eller på Færøerne – hvordan det gik i Grønland, har vi ikke oplysninger om. I Norge og på Færøerne nægtede tingorganisationerne at indordne sig, og af dette opstod store stridigheder, som både beskrives i Færeyinga saga og af Snorre. I henhold til disse beretninger førte stridighederne, som fulgte, dog i tidens fylde dog til, at den politiske holdning skiftede. Et kvart århundrede senere, i 1024, mens Olav Haraldsson var konge, samtykkede nordmændene på Mostertinget kristenretten, som kongen og hans anglosaksiske biskop Grimkell foreslog, og i henhold til Færeyinga saga skete det samme omtrent på samme tid på Færøerne efter voldsomt pres fra den norske konge. Også der blev kristendommen vedtaget af tingforsamlingen, og kristenretten blev det ideologiske grundlag for tingenes lovgivningsarbejde og udbygningen af samfundene siden hen.

Siden Ansgars missionsgerning var de nordiske folk, her iblandt det norske og alle de etniske grupper, som levede under den Store Bjørns stjernebillede, ved pavelig bestemmelse underlagte de hamburgske ærkebiskoppers missions- og legatmyndighed. Efterhånden som landene under denne brede betegnelse blev kristnede og deres eksistens kendt for den romerske kirke, specificeredes de kirkelige overhøjhedsområders beskrivelse. I 1022 omfattede den hamburgske ærkebiskops myndighedsområde Danmark, Sverige, Norge, Island og »alle de øer, som lå under disse kongedømmer«, og som sådan stadfæstedes ærkesædets myndighedsområde gennem det 11. århundrede.

I kraft af deres legatmyndighed skulle de hamburgske ærkebiskopper føre den pavelige politik i hele området. De var bemyndigede til at udsende missionærer, indvie biskopper, kræve andetsteds indviede biskopper til lydighed, og skulle uden hensyn til kongers og folks modvilje lægge grunden til og ensrette den kirkelige organisation efter den romerske kirkes normer. Imidlertid nåede den hamburgske mission ikke frem til det vestnorrøne område før denne proces var påbegyndt under missionskongernes ledelse og angelsaksiske gejstliges indflydelse. Ikke desto mindre blev der fra hamburgsk side rejst krav om lydighed og kirkelig underordning i henhold til de pavelige dekreter.

Når vi imidlertid undersøger de norrøne kilder, ser vi, at den politiske vedtagelse af kristendommen ikke betød, at det pavelige hierarki automatisk fik indpas i de nor-

røne samfund. Kristendommen var blevet samtykket af tingene på hjemlige præmisser, og ikke på de præmisser, som den fra Rom udgående ideologi foreskrev, og dette ser vi igen i de tidligste oplysninger om bispevalg. Kun i én af de norske landskabslove, Eidsivatingsloven, er bevaret en ældre regel, som berører emnet, mens hverken de øvrige norske love eller den islandske Grágás har regler om dette. I Eidsivatingslovens regel, som beskriver bispeansættelse, siges, at »sa skal biskup uera at stole er konungr uill oc retkosen er til, oc her er uigðr til starfs oc stols«. I regelens formular deles bispeansættelse i to: Valg og indvielse. Men i relation til valget bemærkes, at der tilsyneladende optræder to faktorer: Kongen som forslagsstiller og en anden samfundsautoritet som valgmyndighed.

Den norske historieforskning har tolket Eidsivatingslovens angivelse af to valgautoriteter dels som kanonisk rets indflydelse på valgproceduren allerede før 1152-53, da Nidaros ærkesæde blev oprettet, således at både klerus og folk på et tidligt tidspunkt deltog i valget, og dels som svensk rets indflydelse på den østnorske lov med tvivlsom retsgyldighed i Norge til følge (jfr. Taranger 1890, 22; Joys 1948, 72). I den overdrevne fiksering på kongedømmets og fremmed rets indflydelse synes den norske historieforskning dog at underkende Adam af Bremens udtalelse i det 11. århundrede om, at ærkebiskop Adalbert af Hamburg-Bremen indviede to biskopper efter det norske folks anmodning, og at nordmændenes og sveernes biskopper var »antaget af konge eller folk«, men der savnes argumenter om, hvorfor.

Set i relation til folkets selvstændige rolle både i kristendommens lovtagelse og i indførelsen af en lokalkirkeordning omkring den politiske organisation, kan Adams udtalelse om den samme magtfaktors deltagelse i valget af kristendommens overordnede administratorer ingenlunde afvises. Snarere bekræftes den af lovmaterialet. Sammenholdes Eidsivatingslovens biskopsregel med Gulatingslovens angivelser om biskoppens juridiske stilling i samfundet, dannes et baggrundsmønster for folkets medindflydelse i bispevalg. Om biskopperne siger Gulatingsloven, at »vor biskop skal råde over kirkerne, således som Olav den Hellige lovede biskop Grimkell på Mostertinget, og således som vi (dvs. bønderne) siden blev enige om«. Regelen supplerer Eidsivatingslovens bisperegel med en præcision af folkets rolle, nemlig at samtykke kongens bemyndigelse af biskoppen med råderet over bøndernes kirker. Samtykket var altså en bekræftelse af biskoppens fremtidige funktionsrettigheder. Dette støttes af, at biskoppen til sin administrative funktion havde rettigheder i bondesamfundet, så som skyds- og underholdsret på embedsrejser og ret til andel i bøder for bøndernes forsømmelser med hensyn til kirker, som byggede på tillid til den bemyndigede og var relaterede til kongens rettigheder i forhold til hans tjenestefunktion i bondesamfundet. Der antydes altså, at biskoppen principielt må have opnået og holdt sin myndighed og rettigheder på samme måde som kongen, hvis

myndighed blev opnået gennem tingenes anerkendelse af hans kandidatur til varetægelse af en tjenstefunktion i samfundet.

Hverken for Adams udtalelser eller lovmateriallets antydninger findes entydige beviser i Norge, da kildematerialet ikke har bevaret brugbare efterretninger om bispevalg i tiden før 1152-53. Dette opvejes dog af, at der i kildematerialet fra det øvrige vestnorrøne område gives mulighed for at konstatere disse forhold omkring bispevalgene allerede fra slutningen af det 11. århundrede. Dette gælder især de islandske bispevalg, hvor vi i perioden 1056 til 1236 kun kan konstatere folkets valgautoritet. Noget lignende ses i et orknøsk bispevalg fra tiden 1109-14, idet både den samtidige krønikeskriver, Hugo Cantor, og den indviede biskop Radulf Novell for Orkneyøerne i krønike og lydighedsbrev erklærer overfor ærkebiskoppen, at Radulf var blevet valgt i York af en gruppe orkneyinger. Derudover angiver et overleveret brev i forbindelse med bispevalg på Suderøerne i tiden 1134-48 både folkets valgdeltagelse og dets rolle i forhold til kongen. I brevet erklærer kong Olav Gudrødsson for ærkebiskoppen af York, at valgmyndigheden var overladt abbeden af Furness kloster ved kongens beslutning og folkets samtykke.

Principielt kan det samme siges at gælde for det grønlandske bispevalg i 1124. Ifølge Grænendinga þátt i Flateyjarbók var den grønlandske bispestols oprettelse netop blevet vedtaget af det grønlandske ting, og i anledning deraf var høvdingesønnen i Brattahlid, Einar Sockason, blevet sendt til Norge for at finde et passende bispeemne. I Norge søgte Einar kong Sigurd Jorsalafarers råd, og kongen foreslog præsten Arnalld, som han tilkaldte og bød søge indvielse i Lund. Arnalld modsatte sig dog valget og ønskede ingenlunde biskoppelig indvielse, med mindre Einar kunne sværge, at han ville fremme bispestolens ret, garantere den Guds ejendom og sørge for stolens økonomiske grundlag. Einar afkrævedes med andre ord både på sin slægts og de grønlandske bønders vegne samtykke på biskoppens fremtidige embedsrettigheder.

Med oplysninger fra det øvrige vestnorrøne område bekræftes således både Adams udtalelse om folkets deltagelse i de norske valg og bisperegelens angivelse af to valgfaktorer i disse. Endog forholdet mellem disse nuanceres, således at bisperegelens valghandling i praksis var ensbetydende med folkets samtykke af kongens valgforslag.

Verificeringen af den norske bisperegel via materiale fra det øvrige vestnorrøne område forudsætter, at der før indførelsen af kanoniske valgeregler eksisterede et grundmønster for udførelsen af bispevalg for hele området. Konstateringen af et sådant begrænses dels af vor manglende viden om den praktiske udførelse af norske bispevalg i tiden frem til oprettelsen af det norske ærkesæde, og ligeledes om udførelsen af færøske bispevalg helt frem til 1246, og dels af, at de enkeltstående eksem-

pler fra Grønland, Orkney-øerne og Suderøerne i sig selv ikke kan danne grundlag for udledningen af noget mønster. Vores eneste mulighed ligger derfor i, om der af vor viden om de 16 islandske bispevalg i perioden 1056 til 1237 kan dannes et lokalt grundmønster, som både det norske lovmateriale og de øvrige landes bispevalg kan relateres til, således at der den vej kan opstilles et generelt grundmønster for bispeansættelse for hele det vestnorrøne område.

Nu burde jeg give en gennemgang af alle disse 16 bispevalg i den udstrækning, det er muligt, men pladsen tillader det ikke. I stedet vil jeg sammenfatte ved at sige, at det islandske materiale helt tydeligt viser, at folkets, dvs. tingorganisationens samtykke var af afgørende betydning for at valget af en biskop skulle være gyldigt – uanset hvad det pavelige hierarki mente og sagde. Sekundært i denne sammenhæng er spørgsmålet, i hvilken udstrækning den samlede befolknings interesser kan antages at have været repræsenteret i tingorganisationen – et spørgsmål, som Jón Viðar Sigurðsson med sine studier af den politiske organisations karakter i fristatstiden har lagt grunden til at diskutere (jfr. Sigurðsson 1999). Det som jeg vil pointere er, at i tidlig middelalder stod tinget i alle de norrøne samfund over kirken (og for så vidt også over kongen) – kirkens organisation var underlagt tingets myndighed.

Sammenfattende ser vi i kildematerialet, at de vestnorrøne samfund i tidlig middelalder udviste en kompleks politisk holdning til den romerske kirkes myndighed, idet mens ærkesædernes indvielsesmyndighed indrømmedes, anerkendtes disses kirkelige overhøjhed kun under forudsætning af, at de godtog de politiske samfunds strukturer og beslutninger. Og denne holdning bevirkede, at den romerske kirkes umiddelbare indflydelsesmuligheder både på det politiske og ideologiske plan på grund af forfatningsmæssige forhold var begrænsede.

Men så skete der gradvis ændringer, og disse var af ideologisk art. På grundlag af det fundament, som jeg nu har skitseret, foreslår jeg disse ændringer taget under overvejelse, når det gælder den videre fælleshistorie, og ud fra forskellige synsvinkler.

Fra idéhistorisk synsvinkel kan man spørge: Hvad skete der, da kanonisk ret begyndte at gøre sig gældende i samfundsideologien, dvs. hvordan imødegik de politiske fora i det vestnorrøne område europæiseringsprocessen i 1200- og 1300-tallet.

Fra realhistorisk synsvinkel kan der spørges, hvilken rolle kirken kom til at spille i økonomi, handel og fiskeri som følge af europæiseringen.

Fra kulturhistorisk synsvinkel kan undersøges, hvilke ændringer europæiseringsprocessen medførte på lokalplan, fx. med hensyn til familiestruktur, materiel kultur osv. Denne problematik kan undersøges via undersøgelser af kontinuitet vedrørende samfundsopfattelse, som vi med antropologisk metode kan få ved studium af de traditionelle lokalsamfund i tidligere tid.

Overordnet drejer disse spørgsmål sig altså om, hvordan de kongeløse norrøne nybyggersamfund udviklede sig i den europæiske statsdannelsesproces i høj- og senmiddelalderen.

Litteratur

Joys, Charles (1948). Biskop og konge. Bispevalg i Norge 1000-1350. Oslo.

Karlsson, Gunnar (2000). Iceland's 1100 Years. The History of a Marginal Society. London: Hurst & Company.

Sigurðsson, Jón Viðar (1999). Chieftains and Power in the Icelandic Commonwealth. Odense: Odense University Press.

Taranger, Absalon (1890). Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Kristiania.

Norrøne forbindelser og innflytelse i Vestnorden gjennom tidene

Alf Ragnar Nielssen

Det kan i forbindelse med denne artikkelen være riktig først å ta opp noen begreper til diskusjon. »Vestnorden« er for eksempel ikke et entydig begrep i dag. *NORA* (Nordisk Atlantsamarbeid) opprettet i 1996 av Nordisk Ministerråd, har en bred definisjon som tar utgangspunkt i den felles historiske bakgrunnen og vendingen mot Atlanterhavet for Vest- og Nord-Norge, Færøyene, Island og Grønland. En slik definisjon kan også begrunnes ut fra det språkhistoriske, der dialektene på Vestlandet og i Nord-Norge tilhører vestnordisk sammen med færøysk og islandsk (mens Trøndelag og Østlandet tilhører det østnordiske området). Felles for områdene som faller inn under denne bredere definisjonen er også den store betydning av fiskerier næringen historisk så vel som dag. NORAs viktigste oppgave er for øvrig å *bevare og forsterke de regional- og næringspolitiske båndene mellom Færøyene, Grønland, Island og Norge*¹.

Vestnordisk Råd som er initiativtaker til dette bokprosjektet, er derimot et eget separat samarbeidsorgan for Island, Færøyene og Grønland. Deres definisjon omfatter derfor ikke Vest- og Nord-Norge. Med bakgrunn i denne snevrere definisjonen blir det formelt riktig å plassere Norge under hovedoverskriften »et internasjonalt perspektiv« slik det er gjort i denne prosjektsammenhengen, på linje med for eksempel Danmark og De britiske øyene, som jo sammen med Norge er de eksterne områdene som har hatt sterkest innflytelse på Atlanterhavsøyene. Men det er grunn til å fremheve de sterke kulturelle forbindelsene som eksisterte innen hele det opprinnelige vestnordiske området i eldre tid, spesielt vikingtid og middelalder.

I denne artikkelen vil jeg i tråd med Vestnordisk Råds definisjon da definere »norrøne forbindelser« som forbindelsene mellom Norge og Island/Færøyene/Grønland i middelalderen. Den »norrøne indflytelse« defineres tilsvarende, altså hvordan Norge påvirket disse områdene politisk, økonomisk, kulturelt. Temaet er forøvrig meget omfattende – i denne sammenheng vil det avgrenses til noen viktige hovedlinjer, knyttet til bestemte historiske perioder innen tidsrommet ca. 800-1350, som kan kalles den norrøne tiden. Artikkelen er primært å betrakte som et ideinns spill til hvilke tema som kan være aktuelle å forfølge nærmere i ei bok om Vestnordens historie.

---

1. www.nora/fo/user_guide.cfm.

I den første delen vil noen spørsmål angående utvandringen fra Norge på 8- og 900-tallet og forholdet til det norske kongedømmet bli behandlet, deretter følger en sekvens om de kulturelle forbindelsene i den norrøne tiden generelt, og til sist en del om statlige forbindelser innen Vestnorden, spesielt etter det norske kongedømmets konsolidering på 1200-tallet og dets maktfremstøt mot Grønland, Island og Færøyene.

Utvandringen fra Norge på 8-900-tallet

Det synes å herske stor grad av enighet i forskermiljøene om at bebyggelsen av Færøyene, Island og Grønland skjedde med utgangspunkt fra Norge i denne perioden.

Kronologisk regner man med at bevegelsen mot vest startet til *Færøyene* ved begynnelsen av 800-tallet. Dette er likevel mer en antakelse enn historisk dokumentert. Kildene kan ikke gi klarhet i spørsmålet om når den tidligste bosettingen kom, slik det synes å være mulig for både Island og Grønlands vedkommende ut fra de skriftlige kildene. Det kjente arkeologiske materiale fra Færøyene er heller ikke eldre enn 800-tallet. Pollenanalyser viser imidlertid at korndyrking fant sted allerede på 600-tallet². I denne forbindelse kan nevnes at en hel serie pollenanalyser foretatt i Nord-Norge siden 1970-tallet har flyttet antatt begynnelse for korndyrking i landsdelen fra tiden omkring Kr.f. helt tilbake til yngre steinalder³. Sett i lys av den korte avstanden mellom Færøyene og de mye tidligere bebodde Shetland og Orknøyene, virker det også rimelig at det kan ha vært før-norrøn bosetning her og at beleggene for korndyrking derfor står til troende.

Bosettingen i *Island* startet omkring 870 ut fra de skrevne kildene. Dette er basert på de velkjente opplysningene i *Landnámabok* og *Islendingabok*. Arkeologen Margrét Audardóttir har på bakgrunn av utgravninger på Vestmannaøyene hevdet at bosettingen skjedde tidligere, allerede på 700-tallet⁴, men har ikke fått gjennomslag for dette synspunktet. Spørsmålet om den tidligste bebyggelsen synes å være spesielt kontroversielt for islendingene, da ei eldre tidfesting vil kollidere med ei gjennom generasjoner innarbeidet lære om når og hvordan den første bebyggelsen av Island kom til.

En nylig utført utgraving i Reykjavik har avdekket en vegg som delvis er dekket av et tetralag på begge sider. Tetralaget skriver seg fra et vulkanutbrudd i 871. Dette

---

2. Debes 1995:31. Debes viser her til fremlagte resultater i J.Johansens doktorgradsavhandling fra 1985.

3. Johansen 1979:22-32.

4. Audardóttir 1989.

indikerer at veggen ble bygget før dette tidspunktet⁵. Funnet endrer likevel ikke kronologien for den eldste bosettingen, men kanskje har man funnet et hus etter en av de aller tidligste landnåmsmennene.

Tidfestingen av den norrøne bosetting i *Grønland* regnes til 982, da Erik Raude etter flere års bosettelse i Ísland flyttet videre til Grønland sammen med mange andre. Dette er belagt i skriftlige kilder og synes rimelig sikkert.

Spørsmålene omkring den tidligste bosettingen vil selvsagt bli nødvendig å ta opp igjen i forbindelse med skrivingen av Vestnordens historie. Det dreier seg bl.a. om å bringe de seneste arkeologiske resultater inn i bildet, samt de nyvurderinger som har vært gjort av de eldste skriftlige kildenes holdbarhet, herunder også spørsmålet om deres kronologiske pålitelighet.

Etappevandring og identitet

Alle de opprinnelige bosetterne på Færøyene og Island kom som kjent ikke fra Norge. Noen var riktignok norrøne folk som videreutvandret fra Irland, Man, Sudrøyene og Hjaltland. Vi snakker da om *etappevandring* som er et begrep som er benyttet mye i forbindelse med USA-utvandringen i andre delen av 1800-tallet⁶. Andre var folk fra de britiske øyene (keltere), og det fantes også enkelte utvandrere fra Sverige og Danmark. Selv om det fra begynnelsen var stor norsk kulturell dominans (overklassen), synes det å ha vært et betydelig keltisk innslag i den islandske befolkningen (også trelles).

Begrepet *etappevandring* kan være interessant i forhold til utvikling av den norrøne bebyggelsen i Vestnorden generelt, og kan muligens bringe nye forskningsresultater på dette feltet. Eirik Raude er kanskje den best kjente etappevandrer, først fra Norge til Island, deretter videre til Grønland. Leiv Eriksson kunne ha blitt en annen dersom han hadde slått seg ned i Vinland (Island-Grønland-Vinland), men det gikk som kjent ikke. Graden av etappevandring i det totale utvandringens bildet vil jo også kunne si noe om hvor tette relasjonene mellom landene i Vestnorden var i denne tidlige perioden. *Tilbakeflytting* er et annet aktuelt begrep i forbindelse med moderne utvandringens forskning, som i analytisk sammenheng trolig også er relevant i forbindelse med et studium av de tidlige norrøne forbindelsene.

Det neste begrepet som kan være fruktbart og som har vært mye framme i historieforskningen i de seinere år, er *identitet*. Hvor sterk var for eksempel den norrøne fellesidentiteten i middelalderen i forhold til nasjonale og regionale identiteter, og

---

5. Muntlig opplysning fra arkeologen Mjöll Snæisdóttir som har ledet utgravningene.

6. Niemi 1994:180-82.

hvordan utviklet den seg over tid? I norsk forskning har det vært vanlig å snakke om det *norrøne* området i vikingtid og middelalder. *Norrøn* har vært definert som *av norsk opprinnelse*. Danske forskere har derimot mest benyttet termen *nordboer* (=de som bor i nord). Dette begrepet har imidlertid vært forbeholdt befolkningen på Færøyene, Island og Grønland. I denne forbindelse kan det påpekes at de nordligst boende jorddyrkerne i Europa faktisk levde i Nord-Norge, langt nord for polarsirkelen, allerede i eldre jernalder.

På den tid da islendingesagaene ble nedskrevet, særlig 12- og 1300-tallet, synes det å ha vært relativt klare skiller mellom nordmann, færøying, islending og grønland. Spørsmålet er likevel om sagaforfatterne i for stor grad projiserer sin egen tids forestillinger bakover i tid, til å gjelde 800- 900, og kanskje 1000-tallet også? Det er selvsagt heller ikke noe i veien for at en norrøn kulturell identitet var sterk på sagaforfatternes tid, selv om de regionale identitetene for lengst hadde utmeislet seg. Når det gjelder den eldste tiden vil faktorer som etappevandring, tilbakeflyttinger, giftermål over grensene og i hvor grad man pleide forbindelsen med sine ætter etter at utflyttingen hadde skjedd, ha hatt betydning. Ættefellesskapets bestemte forpliktelser og rettigheter ville dessuten ha hatt fortsatt gyldighet etter at flyttingene begynte. Dette vil gjelde nordmenn som flyttet til Island, så vel som islendinger som flyttet til Grønland.

Olav den Helliges avtale med islendingene (ca. 1020) inneholder flere bestemmelser som gir islendingene rettigheter i Norge tilsvarende det landets »innfødte« hadde, bl.a. i forhold til et privatrettslig spørsmål som arv. I noen grad var det tilsvarende bestemmelser for nordmenn som kom til Island.

Olav den Helliges avtale med islendingene

Det er Norges konges rett på Island at hans saker skal være selvstevnte og søkes der etter landsfolkets lover. Hans menn skal der ha slik lov og rett som landets menn. Frende eller felag skal ta arv (etter nordmann) på Island. Men om de ikke er til, da skal en bie på arving derfra (Norge)

Islendinger skal ha haulds rett i Norge

Fra Island skal tremenninger, kvinner så vel som menn, eller nærmere slektninger ha rett til å ta arv i Norge

Islendinger skal ikke betale toll i Norge

Islendinger skal ha rett til vann og ved i Norge. Men bare i kongens mark skal de ha rett til å hogge all ved de vil

Islendingene er skyldige til å verge Norge sammen med kongen, men ikke til lengre hærferder

Om de menn som blir drevet i land i Norge, som har rustet seg ut til Grønland eller farer på oppdagingsreiser eller driver ut fra Island når de ville føre skipene sine mellom havnene (der), da er de ikke skyldige til å betale landøre

Den rett og de lover som her er angitt, ga kong Olav den Hellige islendingene.

Biskop Isleiv (1056-57 i Norge) skal ha avlagt ed på at dette var bestemmelsene – dette bekreftes av biskop Gissur (1082-83 i Norge) (Gjengitt etter Bagge o.fl. 1973: 12-15).

Denne avtalen er et godt eksempel og et utgangspunkt for å studere spørsmål som gjelder identitet og kulturfellesskap innen det norrøne område i denne tidlige fasen. I tillegg ligger det et potensiale i kongesagaene for å studere denne type spørsmål nærmere, i og med at de norrøne relasjonene omtales spesielt hyppig i disse. Enkelte islandske ættesagaer vil trolig også ha mye å gi. Dette gjelder selvsagt ikke bare forholdet Norge-Island, men også i forhold til Færøyene og Grønland.

Spørsmålet om kulturelle forbindelser og samhörighet

På 8- og 900-tallet må en tro at slektsmessige og kulturelle forbindelser mellom norrøne samfunn var spesielt sterke. Det var en omveltning- og utflytningstid, der folk skiftet bosted i stort omfang, men der det også var behov for å pleie og vedlikeholde slektsforbindelser – disse kunne en ha god bruk for når en etablerte seg på et nytt sted. Dette gjaldt selvsagt også om man kun var på handelsferd. Sagaene gir mange eksempler på at islendinger og færøyinger, av og til også grønlendere, var på reise til Norge og tilbrakte lang tid der. De bodde da ofte hos slektninger.

Det kulturelle fellesskapet må ha vært vidtfavnende. Et eksempel er *religionen*. Det norrøne området var ett religiøst område, der de samme gudene ble tilbedt, etter omtrent de samme ritualene, både i Norge, Færøyene, Island og Grønland, så lenge det varte. Det var deres egen hjemmereligion som gjaldt uansett hvor de kom. Da kristendommen avløste den eldre religionen, kom den på omtrent samme tid over det hele.

Et annet fellestrekk var *tingordningen*. Med utgangspunkt i de norske landskapingene som Gulatinget på Vestlandet og Frostatinget i Trøndelag, ble det etablert lignende institusjoner i det vestnordiske området. Likheter i lovverk og tingordning må ha gjort det lettere for folk som ferdes i området å tilpasse seg – de møtte i prin-

sippet det samme system som de var kjent med hjemmefra i fall de hadde saker som de ønsket å ta opp.

Arkeologen Bjarne Stoklund har også påpekt *boligformene* som et viktig kulturelt fellestrekk. I vikingtid og høymiddelalder følger boligformene stort sett de samme linjer, men fra senmiddelalderen av tar de forskjellige veier. Om vikingtiden sier Stoklund følgende: »Den bedste indikator for denne kulturelle homogenitet i det vidstrakte geografiske område er emigranternes huse, de bygninger, som de norske landnamsmænd opførte og brugte i de første århundrer efter bosættelsen«⁷. Stoklund understreker at husene forble forbausende ensartede i hele området, til tross for at langhustypen ikke var spesielt godt tilpasset forholdene i vest med sin innerkledning av tre og den brenselsslukende langilden midt i huset⁸. Stoklund mener derfor at langhuset/skålen har hatt »sterke symbolske funksjoner. Forklaringen på at denne hustype fortsatt bygges og brukes, må være, at den har været gennemsyret af kulturel betydning«. Og videre: »For de farmænd som på engang var storbønder og handelsfolk, der i vikingetiden sejlede fra det ene øsamfund til det andet i det nordatlantiske område, var husene velkendte og fortrolige, ligemeget hvor de kom. De vidste, hvordan de skulle opføre sig i eldhuset, og de kendte betydningen af de forskellige dele af bygningen«⁹.

Et annet aspekt var *handelen* i seg selv. Selv om sagaene ofte forteller om stridigheter i forbindelse med tilreisende handelsmenn, er det vel klart at handelsmennene fungerte som en sammenbindende faktor kulturelt sett. De brakte nyheter mellom de norrøne samfunnene, hilsener fra slekt og kjente osv. Det var ikke bare handelsvarene i seg selv folk var interessert i når skipene begynte å komme om våren, men også nyheter. Et fenomen som er godt belagt i sagaene, er handelsmenns overvintringer, spesielt i forbindelse med de lengste handelsferdene. De bodde da sammen med vanlige folk, i de nevnte langhusene, enten det var nordmenn i Island eller islendinger i Norge, eller handelsreisende til og fra andre steder. De felles gamle fortellinger og historier fra Norge ble da vedlikeholdt, og nye ble utvekslet.

Bergen vokste fra 1100-tallet fram til å bli sentrum for handelen i hele det norrøne området, og ble dermed det viktigste møtestedet for norrøne folk. Byen ble også handelsstapel for det norske kongedømmet. Herfra gikk også de videre forbindelsene til de britiske øyer og det øvrige Nord-Europa. *Nidaros* fikk også en sentralfunksjon i kirkelig sammenheng da erkestolen ble opprettet i 1152/53. Biskopene til Grønland, Island og Færøyene ble utnevnt herfra. Erkebiskopen fikk også rett til å sende et årlig

---

7. Stoklund 1996:139.

8. Ibid.:140.

9. Ibid.

handelsskip til Island med 30 lester mel. Hensikten var å kjøpe vadmél »til å kle opp St.Olafs tjenere«¹⁰. Kjøpmenn fra Nidaros drev også direkte handel på Island. De senere års arkeologiske utgravninger i byen har også avdekket svært mange typisk islandske personnavn (for eksempel Ari, Bork, Hall, Hoskuld, Ofeig) i det såkalte runepinne-materialet. Trolig dreier det seg om merkelapper for tilreisende islendingers varer og gods¹¹. Betydningen av Nidaros som internasjonal handelsby ble imidlertid svekket fra 1300-tallet, da Bergen etter hvert ble enerådende.

Til sist må selvsagt *felles språk og litteratur* framheves som en sammenbindende faktor. I identitetssammenheng er dette helt grunnleggende. Islendinger var forfatterne av de aller fleste sagaverkene, men sagaene var likevel en felleslitteratur for hele det norrøne området. Islendingene skrev om Norge, Færøyene, Grønland og mange andre land i sagaene.

Kongesagaene skiller seg spesielt ut siden de ble skrevet på oppdrag fra de norske kongene og derfor handler mest om norske forhold. Islendingene Karl Jonsson, Snorre Sturlason og Sturla Tordsson oppholdt seg alle i Norge i flere år i forbindelse med skriving av kongesagaene. Sturla var i tillegg hoffskald både for Håkon Håkonsson og sønnen Magnus Lagabøte. Da Håkon Håkonsson lå på dødsleiet på Orknøyene i 1263 fikk han lest sagaene høyt for seg; helt til slutt Sverre-sagaen som han syntes aller best om. Den var om hans færøyske farfar kong Sverre. Dette er det islendingen Sturla Tordsson som skriver.

Kultur fellesskapet varte trolig langt inn i 1300-tallet. Et eksempel fra dette århundret er den berømte islandske sagakompilatoren Hauk Erlendsson (Hauksbok) som først var lagmann på Alltinget. Deretter flyttet han til Bergen og var lagmann på Gulatinget 1309-22. Men han opptrådte også i domskommisjoner i Oslo og Nidaros. Han ble også benyttet av den norske kongen som sendebud til Island.

Språket endret seg likevel i forskjellig retning innen det norrøne området i løpet av høymiddelalderen. Kirsten Hastrup viser til at den første klare opplysning om dette er i *Den første grammatiske avhandling* (ca. 1150), der forfatteren foreslår et eget alfabet for islendingene siden de latinske bokstavene var utilstrekkelige i forhold til fonemiske særegenheter som hadde utviklet seg i islandsk¹².

Hans Jacob Debes har i sin artikkel om Færøyene og Norge fra 1995 kommentert graden av kulturell samhörighet. Han skriver at »nordmænd følte ikke, at færingen Sverre var en usurpator«, men dansken Saxo Grammaticus mente det¹³. Han skriver

---

10. Blom 1997:99.

11. Ibid.:223.

12. Hastrup 1985:9-10.

13. Debes 1995:37.

også at det ikke føltes som noen fremmed invasjon da »øyskjeggene« (fra Orknøyene og Shetland) angrep Norge i 1220-årene. »Dette understreger bedre end noget andet Norgesveldets kulturelle fællesskab. Og det var islændinge, som endnu i 1200-tallet skrev Norges gamle historie som en integreret del af deres egen historie«. ¹⁴

Andre historikere vil nok kunne vurdere dette på en annen måte. Det samme gjelder øvrige eksempler ovenfor som er anført av undertegnede som belegg for at det eksisterte et utstrakt kulturelt fellesskap. Spørsmålet er i hvilken grad vi har forutsetninger i dag for å forstå hvordan de kulturelle forbindelsene fungerte i det norrøne området i middelalderen? Og - i hvor stor grad er våre tolkninger preget av moderne, nasjonalistiske kategorier når vi diskuterer disse spørsmålene? Debes er blant dem som synes å være lite bundet av slike. Men Harald Gustafsson har påpekt at dette er et generelt problem i historikernes vurderinger av forholdet mellom de nordiske landene i eldre tid ¹⁵. Det gjelder helt klart i forholdet Danmark-Norge i senmiddelalderen og fram til 1814, men trolig også Norge-Island i middelalderen.

På hvilke måter kan så spørsmålet om de kulturelle forbindelser tematiseres i ei ny bok om Vestnordens historie? De fleste forfattere som har arbeidet med feltet tidligere, har sjelden hatt det som hovedtema. Ved å gjøre det til et hovedtema der spørsmålet studeres systematisk og på basis av all aktuell nyere litteratur, vil ny kunnskap ganske sikkert kunne genereres. Det er også viktig å fremheve at studiet av kulturer/kulturkontakt i høyeste grad er et tverrfaglig prosjekt, ettersom historikerne alene ikke strekker til. Sosialantropologien har utviklet spesiell innsikt og metoder til kulturforståelse rent allment. Arkeologien vil kunne bidra med studier av annet komparativt materiale enn hustypene, for eksempel gjenstandsmateriale. Språkhistorisk og litteraturhistorisk ekspertise vil også kunne være til stor hjelp – det samme gjelder trolig ekspertise på folkeminne og rettshistorie. Det blir altså nødvendig å gå tverrfaglig til verks for å komme videre med disse spørsmålene.

Spørsmålet om prosessene som førte til at det norrøne fellesskapet ble svekket fra senmiddelalderen av, er på mange måter tilsvarende vanskelig. Hvilke faktorer var de avgjørende? Var det avstandene og tiden i seg selv, eller var det samfunnsmessige endringer som omlegging i handelssystemene? Og hva slags former for kontakt mellom områdene fortsatte egentlig å eksistere etter Norgesveldets avvikling? Vi vet jo at kontakten med Grønland opphørte helt, men hva med forholdet Island-Færøyene-Norge? Som et eksempel kan nevnes at det er godt dokumentert at færingar på

---

14. Ibid.

15. Gustafsson 1999.

1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet bosatte seg i fiskevær i Nord-Norge. Hva vitner dette om i spørsmålet om fortsatt kulturell kontakt, og hvilke drivkrefter lå bak denne flyttingen til Norge?

Spørsmålet om de statlige forbindelser

Hvor sterke var så de *statlige* forbindelsene mellom moderlandet Norge og Færøyene/Island/Grønland i middelalderen?

Siden opprettelsen av kongedømmet i Norge sent på 800-tallet i seg selv var en årsak til utvandringen til øyene i vest, er det liten grunn til å tro at det var særlig kontakt på »statsnivå« i den første fasen. Islandingene ville helst unngå Harald Hårfagre som skal ha levd til 930-tallet, kanskje det samme gjaldt færingene, selv om vi ikke vet så meget om det. Etter Harald Hårfagres død falt riket hans sammen. Det ble en langvarig strid mellom sønnene, og mellom dem og jarlætten på Lade i Trøndelag. Danskekongene fungerte som viktige alliansepartnere for de ulike sidene i striden. Utover 900-tallet fantes det ikke noen sterk sentralmakt i Norge som kunne satse på å erobre styret på øyene i vest.

I *Island* har historikerne tradisjonelt benyttet begrepet »Fristatstiden« om perioden fra 930 til 1260-tallet. Begrepet impliserer at en ser på Island som en selvstendig »stat«. Bruken av statsbegrepet i denne sammenhengen er helst en anakronisme – vi snakker om før-statlige samfunn i Norden på denne tiden. Men det er selvsagt opprettelsen av Alltinget som et samlende organ for hele den islandske befolkningen i 930 som ligger til grunn for bruken av begrepet. Kirsten Hastrup har understreket betydningen av opprettelsen av Alltinget på følgende måte: »I would argue that the establishment of the Althing was the constitutive event of the Freestate, and that from then on the Althing remains the national centre, politically and symbolically. The Icelanders themselves referred to their society as »*vár lög*«¹⁶. Sammenliknet med forholdene i Norge der det eksisterte fire landsdelsting (Gulatinget, Frostatinget, Eidsivatinget, Borgartinget) med hver sine lovsamlinger helt fram til Magnus Lagabøters landslov i 1272, var Island på dette feltet særdeles tidlig ute. Alltinget hadde både lovgivende og utøvende makt, med lovsigemannen som landets fremste leder. Han ble valgt for tre år av gangen av godene som det var 36 i tallet av. Det var forsamlingen av goder på Alltinget som hadde den reelle makten i landet.

Debes har også drøftet Alltingets betydning for Island. Han sier følgende: »Det statsdannende og statsbærende element var Altinget; om det kunne knibe med at få lovgivningen udøvet og derved at opretholde retsstaten, har ikke så meget med spørsmålet stat-ikke-stat at gøre. Island var i hvert fald stat nok til at gøre gensidigt

---

16. Hastrup 1985:205.

bindende aftaler med Norges konge. Samme betragtning kan anlægges vedrørende Færøerne og Grønland. De var stater uden statsoverhoved¹⁷. Debes setter altså Færøerne og Grønland i tilsvarende stilling som Island.

Færøerne fikk tidlig et felles ting på Tinganes i Tórshavn. Det første kjente møte i Lagtinget skal ifølge *Færøyinga saga* ha vært holdt i 979, men sagaen beretter at det allerede da var sedvane å holde Alting på Streymey¹⁸. Mangelen på skrevne kilder gjør det umulig å fastslå hvor gammelt dette tingmøtet egentlig var. Men i likhet med det islandske alltinget utøvde det trolig både lovgivende og dømmende makt.

De norrøne *grønlendingene* hadde tingsted på bispesetet Gardar, etter at det først hadde vært holdt på Eirik Raudes gård Brattahlid¹⁹. Finn Gad regner også med at »de grønlandske bygder udgjorde deres eget retsområde i hvert fald fra 1100-tallet« – han henviser her til betegnelsen »grønlandske love« i sagaen. I tillegg kommer at både den islandske Grágás og den norske Frostatingsloven har formuleringer som tyder på at de anså Grønland som eget rettsområde²⁰.

Norsk ekspansjonisme under Olav Tryggvason og Olav den hellige

Perioden ca. 995-1030 er blant norske historikere kalt »den andre rikssamling«, basert på det forhold at Harald Hårfagres rike hadde gått opp i limingen og at de to Olav'ene så å si hadde måttet starte rikssamlingen på nytt igjen. Idéen om ett norsk rike synes likevel å ha vunnet fotfeste tidligere, og den bygde på slektslegitimiteten til Harald Hårfagres etterkommere. Prinsippet om eldste sønns forrang til tronen gjaldt likevel ikke, heller ikke at tronfølgeren skulle være født i ekteskap (både kong Sverre og Håkon Håkonsson var for eksempel frillesønner). De uklare reglene for tronfølge førte til at tronpretendentene måtte kjempe om makten og vinne tilslutning på alle de fire landsdelstingene. Dersom ingen fikk allmenn tilslutning, ble kongsmakten i landet delt.

Regimene til Olav Tryggvason og Olav den hellige brakte noe nytt. De kombinerte sine tronkrav med den kristne lære, og brukte denne som et middel til å øke sin kongsmakt. Høvdingene rundt om i landet skulle kristnes med tvang dersom de ikke gav seg frivillig. Kongene kunne ved hjelp av kirkeorganisasjonen som i denne fasen ble styrt av dem selv, bygge opp et landsdekkende nettverk av tjenestemenn

---

17. Debes 1995:35.

18. Young 1982:81.

19. Gad 1978:136.

20. Ibid. s. 134-35.

(prester). I tiden før kristendommen var de selvstendige høvdingene som kjent både politiske og religiøse ledere i sine lokalområder – innføring av kristendomm fjernet grunnlaget for deres religiøse lederskap. Olav Tryggvason og Olav den hellige benyttet begge tilsvarende taktikk overfor Vesterhavsoyene – å utvide sin makt ved hjelp av misjonen.

Sigmund Bresteson ble sendt hjem til Færøyene med prester i 998 for å innføre kristendommen. Ifølge Færøyinga saga godtok færøyingene at Sigmund skulle være Olav Tryggvasons styringsmann, men de motsatte seg sterkt å gå over til kristendommen. I 999 greide Sigmund imidlertid med makt å gjennomføre kristningspåbudet, og det gikk ikke lang tid deretter før alle færøyingene var kristnet²¹.

Om Grønland heter det at Leiv Eriksson først oppholdt seg hos Olav Tryggvason i 999, ble kristnet og sendt tilbake til Grønland året etter for å innføre kristendommen der. Hvor lang tid det tok før de norrøne grønlendingene tok kristendommen er noe usikkert, men det skapte strid i familien da hans mor Tjódhild raskt tok den nye lære, mens faren, hardnakken Eirik Raude, nektet. »Erik var sen til at opgive sin gamle tro«²².

For Islands del var det det velkjente Alltingsvedtaket i år 1000 som innførte kristendommen. Vedtaket gav likevel et visst slingringsmonn for de som ville fortsette å tilbe de gamle gudene.

De norske kongene benyttet altså samme taktikk i hele det vestlige området som hjemme i Norge og man kan faktisk si med større suksess. I Norge var motstanden meget sterk. Da Olav Tryggvason ble drept i år 1000, forteller sagaen at det gikk tilbake med kristendommen i landet. Derfor måtte Olav den hellige starte på ny igjen i 1016, da han hadde erobret kongsmakten. Men heller ikke han lyktes i å kue de mest gjenstridige høvdingene. Det var ikke før etter hans død i 1030 og de miraklene som skjedde med hans legeme at kristendommen etter hvert ble allment akseptert i Norge også. Nord-Norge og Trøndelag stod lengst imot – det var naturlig at Vestlandet og Østlandet med sin geografiske nærhet til de kristne områdene i Nord-Europa var lettere å omvende.

Etter Olav den helliges tid stoppet imidlertid de norske kongenes ekspansjonisme i forhold til Vesterhavsoyene opp. Samkongedømmer og rivaliseringer mellom forskjellige tronkrevere kom til å prege den etterfølgende tiden, og særlig da det slo over i borgerkrig fra 1130. Det var ikke overskudd eller kraft til politisk ekspansjon i denne perioden da riket var splittet. Som nevnt tidligere var det derfor erkesetet i

---

21. Young 1982:25-26.

22. Gad 1978:56.

Nidaros som først ble i stand til å føre en politikk overfor Vesterhavsoyene fra 1150-årene.

Norgesveldet etableres i 1260-årene

I perioden 1262-64 sverget *islendingene* lydighet og skatt til den norske kongen. Håkon Håkonsson hadde da lenge forsøkt å utnytte stridighetene mellom de islandske stormenn til sitt formål – å underlegge Island under den norske krone. »Splitt-og-hersk«-politikken hadde lyktes. I avtalen som ble inngått med *islendingene*, »Gamli sáttmáli«, forpliktet kongen seg til å sørge for freden i landet, at *islendingene* skulle ha sin egen lov fortsatt og å opprettholde skipsfarten mellom de to landene (6 skip årlig de første årene). Det at *islendingene* beholdt sitt eget lovverk viser at en stor grad av selvstendighet ble bevart.

Men for å samordne og fornye lovverket, på samme måte som det skjedde i Norge på denne tiden, ble den gamle Grágás erstattet av to nye lovsamlinger, Járnsida 1271-73 og Jónsbók 1281. Det kom til nye revisjoner igjen i 1305 og 1314 – disse ble da stående. Av de viktigste endringene som skjedde i forhold til den norske staten var at gódedømmene ble opphevet og kongelige embetsmenn overtok; to hirdstjorer og fire sysselmenn. Det ble også oppnevnt kongelig lagmann på Alltinget. Men kongen fikk aldri *islendingene* med på å stille skip og soldater til leidangshæren. Skatt ble imidlertid betalt. Kongen tok også inn sakøre (bøter). Her gikk halve inntekten til kongen selv – den andre halvparten til de kongelige sysselmenn i Island²³. Formelt statsrettslig stod *islendingene* rimelig sterkt i denne unionen i og med at det ble skriftfestet at de hadde rett til å si opp traktaten.

Det norrøne *Grønland* ble innlemmet i 1261, men det ble ikke inngått noen egen traktat mellom kongen og grønlendingene. Det var faktisk tre norske kjøpmenn som reiste over i 1257 som brakte muntlig beskjed tilbake om at grønlendingene hadde underkastet seg. Grønlendingene godtok å betale skatt og bøter til kongen for manndrap, uavhengig av om det dreide seg om norske eller grønlandske ofre, og uansett om de ble drept i bygden eller i Nordsetur (»og helt lige til Nordstjernen skulle kongen motta mannebot«). Det var i denne anledning at hoffskalden Sturla Tordsson diktet: »Så langt nord har ennå ingen konge hatt rike, Håkons ry når lenger enn solen skinner«²⁴. Her kunne man kanskje legge til at Håkons rike nådde langt nord for Polarsirkelen også i Norge!

---

23. Helle 1974:121-22 og 198.

24. Ibid.:122.

Finn Gad har vurdert det slik at underkastelsen under den norske trone overhodet ikke var skjellsettende for grønlendingene, »de har levet deres indesluttede liv videre uten at bekymre sig om den fjerne konge«. Gad mener for øvrig at handelen med Norge hadde liten betydning for grønlendingene – forbindelsen var for sporadisk til det²⁵. Andre historikere har imidlertid vært av motsatt oppfatning²⁶. På sikt fikk overenskomsten av 1261 med grønlendingene likevel betydning, da den ble grunnlaget for å hevde norsk, deretter dansk, suverenitet over Grønland.

Færøyene var det siste området som ble underlagt den norske kongen i denne perioden, først i 1271. En avtale mellom kong Magnus Lagabøter og færøingene gjorde det klart at Gulatingsloven som gjaldt for Vestlandet i Norge, skulle gjøres gjeldende også for Færøyene, bortsett fra bestemmelsene om jord/landbruksforhold. Disse fikk sin egen utforming i det såkalte »Fårebrevet« av 1298. Det ble også fastsatt at kongen skulle ha to sysselmenn på Færøyene og at 1/3 av bøtene skulle tilfalle kongen. Kongen lovte også å sende to handelsskip årlig. Trolig hadde færøingene betalt skatt til norskekongen siden 1100-tallet²⁷.

Alt i alt ser det ut til at prosessen med å underlegge Island, Grønland og Færøyene under det norske kongedømmet foregikk relativt smertefritt i 1260-årene. Bare i Island hadde det i forkant vært relativt store stridigheter, men disse var nå over. Omkring 1260 synes islendingene selv å ha hatt interesse av å få garantert freden i landet. Kong Håkon var den nærmeste fyrsten til å gjøre dette. Handelsforbindelsene synes også å ha vært av betydning for alle de tre atlantehavsøyene, det var viktig at kongen garanterte for denne. De fleste historikere som har befattet seg med spørsmålet synes å være enige om at kongedømmets utvidelse mot vest ikke fikk stor politisk betydning for innbyggerne. Riktignok ble det utnevnt kongelige embetsmenn og skattleggingen ble utvidet, men man kan ikke tale om et tyngende eller undertrykkende styre. De norske bøndene var nok atskillig mer utsatt for hardstyre.

Et nærmere studium av den politiske utvikling i Vestnorden i middelalderen, med fokus på likheter og forskjeller i Islands, Færøyenes og Grønlands forhold til Norge, vil utvilsomt være av stor interesse og kan gjennomføres i forbindelse med skrivingen av Vestnordens historie.

---

25. Gad 1978:150 og 155.

26. Fx. Helle 1974:122.

27. Debes 1995:38-40.

Oppløsningstiden

Fra annen halvdel av 1300-tallet gikk det tilbake med de norrøne forbindelsene. Den mest skjellsettende begivenheten var Svartedauen som herjet Norge i 1349-50. Bergen ble rammet hardt, og kjøpmennene der greide verken å holde handelsforbindelsene ved like med Vesterhavsoyene eller med Hålogaland og Finnmark nord i Norge. Innbyggerne i Nord-Norge hadde imidlertid tilgang på god furuskog, og begynte selv å bygge jekter og seile langs kysten til Bergen med handelsvarene sine. Der leverte de tørrfisk o.a. til de hanseatiske kjøpmennene som hadde overtatt handelen etter den sterke svekkelsen av den norske kjøpmannsstanden.

For befolkningen i øyrikene var det mye vanskeligere å starte med aktivhandel selv, og handelskontakten med Bergen gikk gradvis i oppløsning. Den norrøne befolkningen på Grønland døde ut på 1400-tallet, mens engelskmennene kom til og fylte tomrommet i den islandske handelen fra begynnelsen av samme århundre. Forbindelsen mellom Færøyene og Bergen synes imidlertid å ha blitt bedre bevart gjennom senmiddelalderen – på 1500-tallet viser kildene til stadig handelsaktivitet. Den tidligere nevnte tilflyttingen til Nord-Norge fra Færøyene på 1500-tallet må ha hatt sammenheng med dette.

Også oppløsningstiden i senmiddelalderen bør studeres med fornyet blikk. Et helhetlig vestnordisk perspektiv vil trolig være fornyende og fruktbart for forskningen. En vil da kunne studere oppløsningsfaktorene mer helhetlig, og på en bedre måte finne fram til de primære faktorene som var generelle for hele området, i forhold til de sekundære som var virksomme bare enkelte steder.

Det er ellers ingen tvil om at et systematisk samarbeid mellom islandske, færøyske, grønlandske og norske forskere vil kunne gi fornyet viten i de aller fleste spørsmål om den norrøne tiden som er berørt i denne artikkelen.

Bibliografi

Audardóttir, Margrét (1989). *Islands tidiga bosättning*. Umeå.

Bagge, Sverre, Smedsdal og Helle (1973). *Norske middelalderdokumenter i utvalg*. Universitetsforlaget.

Bjørge, Narve o.fl. (1995). *Selvstendighet og union. Norsk Utenrikspolitisk historie I*. Universitetsforlaget.

Blom, Grethe Authén (1997). *Hellig Olavs by. Middeltalder til 1537*. Trondheims historie I. Universitetsforlaget.

- Debes, Hans Jacob (1995). »Færøerne og Norge« i *Norsk Historisk Tidsskrift*. Universitetsforlaget.
- Gustafsson, Harald (1999). »Reflexioner över Danmark-Norges historia« i *Norsk Historisk Tidsskrift*.
- Hastrup, Kirsten (1985). *Culture and History in Medieval Iceland*. London.
- Helle, Knut (1974). *Norge blir en stat*. Universitetsforlaget.
- Johansen, Olav Sverre (1979). »Early Farming North of the Arctic Circle« i *Norwegian Archaeological Review*. Universitetsforlaget.
- Niemi, Einar (1994). »Fra Nord-Norge til Amerika«. Heimen no. 3. Trondheim
- Stoklund, Bjarne (1996). *Det færøske hus – i kulturhistorisk belysning*. København.
- Thorsteinsson, Björn (1985). *Island*. København 1985.
- Young, G.V.C. (1982). *Færøerne. Fra vikingetiden til reformationen*. København.

Grønland i middelalderen fra landnam til undergang

Gudmundur J. Gudmundsson

I mit indlæg vil jeg gå ud fra, at formålet med vores møde i Ilulissat i efteråret 2002 er at skrive en slags fælles historie af Vestnorden. Efter min mening skal det være en folkelig oversigtshistorie og ikke et strengt teoretisk værk. Den nye oversigtshistorie skal dog være funderet på den nyeste forskning og komme ind på det nyeste i den historiske debat om emnet. Ligeledes må gammelt materiale blive fortolket på ny. For at få et bedre syn på dette formål vil jeg gennemgå de vigtigste bøger og forskning om de norrøne bygder på Grønland, inkluderet forskningen indenfor de sidste tredive år.

Der er efterhånden næsten tyve år siden den sidste oversigtshistorie om Grønland blev udgivet. Her taler jeg selvfølgelig om Finn Gads *Grønland* fra 1984. Den bog er baseret på en endnu ældre bog af samme forfatter *Grønlands Historie* i tre bind fra 1967. I den gruppe kan man også placere Knuds Kroghs *Erik den Rødes Grønland* fra 1967 og Helge Ingstads *Landet under leidarsjernen* fra 1959 (2. udgave 1995). Selvom det ikke var andet, så er tyve år en god nok grund til at skrive en ny oversigts historie, men som jeg sagde bygger Gads bog på et endnu ældre værk, som i store træk er baseret på Poul Nørlunds og Aage Roussells forskning og historieskrivning mellem 1930–50.

Megen vigtig forskning er blevet gjort i de sidste tredive år og de har forandret en del af det som de ældre værker bygger på. Man kan i denne sammenhæng nævne Thomas H. McGovern, Jette Arneborg og Niels Lynnerup¹. Man kan også nævne C.L. Vebæks² forskning, men stor del af dem er fra omkring 1950–60, selvom han udgav dem i 1980 og '90. Til sidst må man nævne den vigtige arkæologiske forskning på gården under sandet som uden tvivl vil forandre vores syn på den grønlandske gårds udvidelse i den sidste periode af de norrøne bygder på Grønland.

De fleste bøger der er skrevet om Vinlandsrejserne, i anledning af 1000-års jubilæet, diskuterer lidt det norrøne Grønland, men de fleste supplerer ikke meget de førnævnte bøger og derfor har jeg dem ikke med i dette indlæg.

Der findes nogle bøger på andre sprog som kan regnes som oversigtshistorier. På engelsk har vi *The Frozen Echo* af Kristen Seaver fra 1996. Denne bog er mere

---

1. Se bibliografi.

2. Vebæk, C.L.: 1991a, 1991b, 1992 og 1993.

teoretisk end Gads *Grønland* og jeg har ikke hørt om, at den er blevet oversat på de skandinaviske sprog. Seaver er også i mange folks mening altfor konklusionsglad med hensyn til de kilder vi har om Grønland i middelalderen. Det kan selvfølgelig være fint i en teoretisk bog og føre til en frugtbar diskussion, men betænkeligt i en folkelig oversigtshistorie uden rigtigt forbehold.

I denne teoretiske kategori placerer jeg også Christians Kellers, *The Eastern Settlement Reconsidered. Some Analyses of Norse Medieval Greenland* fra 1989 og *Ungdommen til dei norrøne bygdene på Grønland* fra 1990 af Frode Fyllingsnæs. Disse værker er begge to meget betydningsfulde, men de er strengt teoretiske og passer ikke som folkelige oversigtshistorier, men giver os en solid basis til vores opgave.

Selvom forskere og forfattere i store dele i deres forfatterskab om Grønland lægger vægt på, at de norrøne bygder var en del af den nordiske verden, har de i virkeligheden fremhævet det specifikke i det norrøne samfund på Grønland og dennes isolation. Det kan man nemt forstå. Isolationen og de øde egne, sådan som de er i dag, er meget virkningsfulde. Nogle gange har den påvirket historikere sådan, at de har lagt alt for tung vægt på isolationen og tolket noget som ikke var særpræget for Grønland med hensyn til den. Man kan nævne, at nogle gange gik der lang tid hvor Gardar bispedømmet var uden bisper. Hvis man læser de islandske kilder var det også sædvanligt, at islændingene på den samme tid måtte vente mange år efter en ny bisp. En gang var Skálholt uden bisp i seks år.

Efter min mening må man i en ny oversigtshistorie sørge for at bryde væk fra disse spor og knytte Grønland tæt sammen med de andre vestnordiske lande og Norge som man bedst kan. På grund af den gamle strid mellem Norge og Danmark om Øst-Grønland mellem 1920 og 1930, har forbindelserne mellem Norge og Grønland ikke været studeret som det burde være. Man behøver en endnu grundigere arkæologisk sammenligning mellem Norge og Grønland i middelalderen. Det er noget man kan begynde på i et nyt oversigtsværk. Jeg tror derfor at det er vigtigt at få flere norske forskere til samarbejde i det her projekt.

Landnammet bør man knytte til de vigtige opdagelser de gamle nordboer gjorde med hensyn til skibe og søfart i det 8. århundrede og hvordan de brugte dem. De nye forhold på Island efter landnammet er også meget vigtige i denne sammenhæng. Bygden blev tættere og mange syntes de behøvede større vidder til sig selv. For disse mennesker var Grønland det forjættede land, landet hvor mulighederne viste sig. Der kunne de forbedre deres samfundsstilling. Bonden Eiríkur rauði blev stormanden og høvdingen Eiríkur rauði í Brattahlíð, premier inter pares.

Vores syn på det norrøne landnam på Grønland bygger på den ene side på arkæologiske undersøgelser og på den anden side på de skriftlige kilder, Eiríkssaga rauða

og Grænlandinga saga, som begge to er nedskrevet i det 13. århundrede. Filologer er ikke enige om hvornår i det 13. århundrede de er skrevet, men det har ikke noget med os at gøre. Ólafur Halldórsson har vist at disse to kilder er uafhængige af hinanden³, selvom de har en fælles historisk kerne. Trods det tror jeg man bør være meget forsigtig når man bruger disse sagaer som kilder. Eiríkur rauði, Leifur heppni og mange andre personer var uden tvivl virkelige mennesker. Eiríkur rauði og hans kammerater koloniserede Grønland mellem 980 og 990, blev kristne omkring året 1000, rejste til Vinland og så videre, men hvis man kigger grundigt ned i detaljer, tror jeg, de fleste henviser mere til forfatternes liv i det 13. århundrede end til nybyggernes liv omkring årtusindskiftet⁴.

Efter min mening ligner udviklingen af det grønlandske samfund mest udviklingen i de samfund på de andre øer i Nord-Atlantehavet i middelalderen. Ervervslivet og økonomien var stort set det samme, kvægavl suppleret med fangst på land og i hav. Senere fik det grønlandske ervervsliv sine særlige kendetegn, fangsten fra havet blev den vigtigste del af befolkningens levevis, men alligevel lignede Grønlands økonomi i store træk økonomien i de andre vestnordiske samfund.

Stadig er der meget vi ikke ved om ervervslivet udover landbruget. Man kan nævne som eksempel hvor stor en rolle fiskfangst spillede. Vi ved fra arkæologiske fund at Grønlænderne fiskede fx. torsk, laks og hellefisk, men vi ved ikke om det kun var til hjemmebrug eller om torsken var til tørfisk-eksport ligesom i Island i det 14. og 15. århundrede. Kirsten Seaver mener at sådan var det, men Jón Th. Thor⁵ har peget på at vi ikke har nogle kilder om at grønlænderne nogensinde lavede tørfisk eller eksporterede den.

Handelen er, efter min mening, en af de dele af Grønlands ervervsliv som ikke har været behandlet som den burde. Handelen får kun 1 eller 2 sider i de fleste oversigts historier. De fleste mener, at der kun eksisterer få kilder og det er selvfølgelig rigtigt. Men man må også huske på, at det netop var handelen og de varer som grønlænderne producerede, som sikrede dem forbindelser med andre lande. Uden de varer som grønlænderne eksporterede var der jo ikke megen grund til at sejle til Grønland. Det er ingen tilfældighed at den norske kongemagt lagde så stor vægt på at forsikre sig forsteret i handelen, efter at Grønland blev skatskyldig og en del af det norske rige i 1260. Jón Th. Thor⁶ har begrundet, at det i høj grad var forandringer i den nordatlantiske økonomi, fiskeri og handel, som var årsagen til at forbindelsen mellem Grønland og Norge brød sammen, selvom grundene var flere: klimaet blev køligere

---

3. Halldórsson: 1978.

4. Þorláksson: 2001, 75.

5. Thor: 1998.

6. Thor: 2000.

og kongemagten havde ikke magt nok til samtidigt at styrke den centrale kerne i Norge, Sverige og Danmark og holde forbindelser med skatlandene i Nordatlanten i konkurrence med englænderne. Jeg tror Jón Th. Thor har ret i sin hovedtese og jeg tror også at forandringer i handel og fiskeri i Nordatlanten spillede en stor rolle i Grønlands nedgang hundrede år senere.

Selvom der er meget skjult for os med hensyn til den grønlandske handel i middelalderen er det sikkert, at de grønlandske varer fx. hvalrostand, narhvalstand, hvide falke og skind spillede en meget stor rolle i det norske riges udenrigshandel frem til århundredskiftet 1400. Kongen havde forsteret i disse varer og det han købte solgte han ikke bort på markeder, men brugte varerne til gaver til andre fyrster og stormænd og disse gaver gjorde det lettere at handle med andre og mere hverdagsagtigere varer som vadmel og tørfisk⁷.

I det politiske felt er der også klare forbindelser mellem grønlænderne og de andre vestnordiske folk. De fleste mener at det grønlandske statskik var af samme slags som statskikken i Island og på Færøerne i fristadstiden. Grønland havde et ting lige som de andre nordiske lande, men ligesom i Island og Færøerne var der ikke nogen slags statsmagt uden måske en lovsigemand. Der er ikke grund til at konkludere andet end at grønlænderne havde egen særlige lovsamling ligesom i den islandske Grágás og måske den tabte færøske lovbog. Grønland var derfor selvstændigt til 1260, et fristad ligesom Island og Færøerne. Jeg tror ikke at der er nogen grund til den opfattelse som Jón Dúason har, at Grønland var en del af det islandske fristad⁸.

Der er ikke meget man ved om statskikken i Grønland efter at landet blev et norsk skatland, men det vi ved peger på, at det lignede Islands og Færøernes. Det grønlandske ting havde lovgivningsret tillige med kongemagten, ligesom det var det i Island og Færøerne. Det ser vi i 1389 i processen mod nogle købmænd som drev til Grønland og handlede der, efter kongemagtens mening, ulovligt. De forsvarede sig mod kongemagtens klager med at grønlænderne vedtog på sit ting, at købmænd ikke fik kost til sin rejse uden at købe grønlandske varer. Efter at nogle uafhængige vidner støttede, hvad købmændene havde sagt, accepterede den kongelig fuldmægtig i Bergen det og købmændene gik fri, da de have betalt skat og told af de varer de købte. Denne sag viser os, at det grønlandske ting havde lovgivningsretten⁹.

Den kongelige fuldmægtig på Grønland kaldes »umboðsmaður«, ombudsmand, men ikke hirðstjóri som i Island eller lensmand som på Færøerne. Hans vigtigste rolle synes at have været at samle skat for kongemagten, men om han havde flere

---

7. Gudmundsson: 2002.

8. Dúason: 1925. - Om det Grønlandske lov se Sigurdson: 2000.

9. D.N. XVIII. 29-31.

embeder ved man ikke, men der er noget der peger på, at ærkebispens og kongemagten somme tider brugte den samme fuldmægtig i Grønland. Om grønlænderne havde en særlig lovbog som islændingene eller brugte de norske love med tillæg lige som færingene ved vi ikke, fordi der ikke findes bevaret nogle skriftlige kilder fra Grønland uden nogle korte runeskrivelser.

Andre dele af grønlandsk kultur har også en klar forbindelse med de andre vestnordiske kulturer, selvom der var mange forskelligheder. I de første århundrede fulgte grønlandsk byggeskik i store træk byggeskik på de andre øer i Nordatlanten, men i det 13. og 14. århundrede tilpassede grønlænderne deres byggeskik mere i forholdet til landet og siden ser vi mange slags forandringer. Hvad det sidste angår, behøver man blot at kigge tæt på resultaterne af undersøgelserne af gården under sanden.

De grønlandske kirker står nærmere den norske og færøske byggeskik end den islandske. I dette område har de islandske kirker særstilling. De grønlandske kirker er i høj grad bygget af sten, ligesom de norske og i hvert fald nogle af de færøske kirker, men de islandske kirker var bygget af træ. Alle sammen følger de vel nok, hver på sin måde, den nyeste skik og hovedtræk i den europæiske middelalderlige byggeskik. Det viser arkæologiske undersøgelser.

Måske er det i udviklingen af den katolske kirke i middelalderen som Grønland har sin mærkværdigste særstilling og vi har haft heftig diskussion mellem historikere og andre forskere om den udvikling. Vi har en teori om, at det netop var på Grønland hvor den katolske kirke nåede sit mål bedst om at skabe et teokratisk samfund, hvor kirken havde næsten begge to, den åndlige magt og den verdslige magt, i sine hænder og ejede den største del af landets ejendomme. Mange tolker på den måde det Ivar Bárðarson siger om kirkens område i sin beskrivelse af Grønland. Andre peger på at håndskriftet af Ivar's Grønlandsbeskrivelse er for nyt og er blevet forandret på mange måder gennem tiden. De hævder, at den beskriver sognegrænser, men ikke verdslige ejendomme¹⁰. Den peger tvært i mod på at, idet Grønland er så langt borte, så gav høvdingerne aldrig slip på deres kirkeejendomme ligesom de islandske høvdinge, som var tvunget til at gøre det i den sidste del af det 13. århundrede. Måske var det grunden til, at mange grønlandske bisper ikke var særlig villige til at rejse til deres bispedom på Gardar og syntes, at de ikke i Grønland havde den magt som de var vant til, at bispen havde på kirkens affærer.

Sidst, men ikke mindst, vil jeg tale lidt om grønlændernes forbindelser med inuitterne. Der er ikke nogen tvivl om, at de havde mange slags forbindelser med dem, selvom folk ikke er enige om hvor stærke de forbindelser var. Nogle hævder at

---

10. Keller: 1989, pp. 251-53.

inuitterne lagde de norrøne bygder i øde, særlig Vestribyggd, men andre mener at grønlænderne assimilerede med inuitterne¹¹. Andre hævder at grønlænderne af ideologiske og racisk grunde gjorde alt som de kunne for at adskille sig fra inuitterne, fordi de så anderledes ud, ikke var kristne og at grønlænderne ikke ville lære af dem, da det var imod deres samfunds traditioner - selvom det kunne gøre deres liv i Grønland lettere¹². Andre mener, at forbindelserne mellem grønlænderne og inuitterne i høj grad var fredelig, selv om der ind i mellem opstod nogle konflikter og sammenstød mellem de to grupper. Man behøver ikke at diskutere det mere her, men jeg tror det er nødvendigt, at inuitternes forhistorie og udvikling får sin plads i en fælles vestnordisk oversigtshistorie.

Bibliografi

Arneborg, Jette: 2001. »The Norse Settlement in Greenland: The Initial Period in Written Sources and in Archaeology«, pp. 122-33 i *Approches to Vinland*. Red. Þórunn Sigurðardóttir og Wawn Andrew. Reykjavík.

Diplomatarium Norvegicum XVIII: 1907–19. Red. H.J. Huitfeldt-Kaas, Chr. Brinckmann og Alexander Bugge. Kristiania.

Dúason, Jón: 1925. *Grønlands statsretslige stilling i Middelalderne*. Oslo.

Fyllingsnæs, Frode: 1990. *Udørgongen til dei norrøne bygdene på Grønland i seinmellomalderen. Eit forskningshistorisk oversyn*. Oslo.

Gad, Finn: 1984. *Grønland*. København.

Guðmundsson, Guðmundur J.: 2002. »Utanríkisverslun Grænlandinga fram til 1400« . Ikke endnu udgivet.

Halldórsson, Ólafur: 2001. »The Vinland Sagas«, pp. 39-51 i *Approches to Vinland*. Red. Þórunn Sigurðardóttir og Wawn Andrew.

Halldórsson, Ólafur: 1978. *Grænland í miðaldaritum*. Reykjavík.

Ingstad, Helge: 2. udgave 1995. *Landet under leidarstjernen*. Oslo.

Keller, Christian: 1989. *The Eastern Settlement Reconsidered. Some Analyses of Norse Medieval Greenland*. Oslo.

---

11. Fyllingsnæs: 1990, pp 31-70.

12. Urbanczyk: 2000, pp 66-67.

- Krogh, Knud: 1967. *Erik den Rødes Grønland*. København.
- Lynnerup, Niels: 1998. »The Greenland Norse. A biological-anthropological study« i *Meddelelser om Grønland. Man and Society* 24.
- McGovern, Thomas H.: 1985. »Contribution to the Peleoeconomy of Norse Greenland«, pp. 73-122. *Acta Archaeologica* Vol. 54 –1983.
- McGovern, Thomas H. og Bigelow, Gerald F.: 1984. »The Arcaezoology of the Norse site Ø 17a Narssaq District, Southwest Greenland«, pp. 85–101 i *Acta Borealia* 1.
- Nørlund Poul: 4. udgave, 1967. *De gamle Nordbobygder ved Verdens ende*. København.
- Roussells, Aage: 1941. *Farms and Churches in the Medieval Norse Settlements of Greenland*. København.
- Seaver, Kirsten: 1996. *The Frozen Echo: Greenland, the Exploration of North America c.a. A.D. 1000–1500*. Stanford.
- Sigurðsson, Páll: 2000. »The Law of the Nordic Community in Medieval Greenland and its Jurisdictional Status«, pp. 51-61 i *Aspects of Artic and Sub-Artic History*. Red. Ingi Sigurðsson og Jón Skaptason. Reykjavík.
- Thor, Jón Th.: 1998. Om Kirsten Seavers, *The Frozen Echo*. *Acta Borealia* Vol. 15. 2, pp. 179–82.
- : 2000, »Why was Greenland »lost«?«, *Scandinavian Economic History Review*, Vol. XLVIII, no:1, pp. 28–39.
- Þorláksson, Helgi.: 2001 »The Vinland sagas in Contemporary Ligth« i *Approches to Vínland*, pp. 63-77.
- Urbanczyk, Przemyslaw: 2000. »Why Did the Greenland Norse Not Learn form the Thule Inuit«, pp. 62-67 i *Aspects of Artic and Sub-Artic History*.
- Vebæk, C.L.: 1991a. »The Church Topography of Eastern Settlement and the Excavation of the Benedictien convent at Narsarsuaq in the Uunartoq Fjord«, I *Meddelelser om Grønland. Man & Society* 14.
- Vebæk, C.L.: 1991b. »Hunting on Land and at See. Fishing in Medeval Norse Greenland«, pp. 5–14 i *Acta Borealia* 1.

Vebæk, C.L.: 1992. »Vatnahverfi. An inland district of Eastern Settlement in Greenland« *Meddelelser om Grønland. Man & Society* 17.

Vebæk, C.L.: 1993. »Narsaq - a Norse landnáma farm«, i *Meddelelser om Grønland. Man & Society* 18.

Opfindelsen af det færøske folk, kultur og nation

Jóan Pauli Joensen

Indledning

Identitet er et nøgleord, der kan bruges i mange forskellige sammenhænge indenfor forskellige diskurser og på forskellige niveauer: national identitet, etnisk identitet, europæisk identitet, regional identitet og lokal identitet¹.

Endelig finder der også både kulturelle konstitutioneringer og identitetskonstruktioner af subkulturer og forskellige grupper i samfundet. I det moderne informationsteknologiske samfund er der ikke noget større problem for individer med forskellige interesser og følelse af samhørighed at finde sammen omkring det, der konstruerer deres identitet.

Identitet omfatter en vis form for lighed, fællesskab og kontinuitet og gensidig bekræftelse og følelse af fællesskab. Dette kan så igen danne grobund for kulturel konstitutionering eller værdiskabelse og konstruktion af identitet.

Et individ kan naturligvis have flere forskellige identiteter, alt efter muligheden for at operere indenfor forskellige kulturelle rum, men i et lille afgrænset samfund kan det være svært. Her er individets identitet placeret i en længere slægtshistorisk og lokal sammenhæng, der kan være både positiv og negativ.

Begreberne *etic* og *emic* er antropologiske begreber, hvor det etiske niveau består af forskernes analytiske apparat og konklusioner, medens det emiske niveau er de pågældende samfundsmedlemmers egen opfattelse². Altså et indefra og et udefra perspektiv. Det som interesserer mig i denne forbindelse er det *emiske* niveau, d.v.s. hvordan de individer der bor på Færøerne er kommet til at opfatte sig selv. Til disse individer inkluderer jeg også os, der er færøske forskere og som ved vores skriftlige arbejder er med til at skabe en national identitetsdannelse.

Det er blevet tradition for, at alle der skriver om Færøerne starter med den første omtale af Færøerne hos den irske munk Dicuil. Jeg vil afstå fra dette og i stedet

---

1. Jfr. Brück 1984.

2. Eriksen 1994:38.

starte fra omkring 1700, efter at man havde fået kongelig monopolhandel på Færøerne³.

Nuværende forskning

På den 20. nordiske historikerkongres i Reykjavik i 1987 bidrog den færøske historiker Hans Jacob Debes med et oplæg om Færøerne⁴. Før dette havde han skrevet en doktorafhandling om den nationale bevægelse på Færøerne frem til 1906. Han har siden kommet med flere bidrag om den nationale bevægelse på Færøerne⁵. Hans seneste bog *Færingernes land – Historien om den færøske nutids oprindelse* er en bred skildring af fremvæksten af færøsk kulturel og national identitet⁶. Vagn Wáhlin har udover en række anmeldelser også kommet med et bidrag om færøsk historie og identitet, hvor han efterlyser en mere nuanceret færøsk historieforskning⁷. Selv har jeg også ydet et mindre bidrag med mit eget essay om det at finde eller opfinde det færøske⁸. Endelig vil jeg henvise til Uffe Østergårds arbejde om færøsk identitetskonstruktion som, så vidt jeg er orienteret, ikke er publiceret, men findes på Internettet⁹. De fleste har set på udviklingen af den mere videregående del af selvstyrebevægelsen, men som noget nyt har Anja Andreassen i en specialeopgave set på det ideologiske grundlag for Sambandspartiet, som ønsker samhørighed med Danmark, som hun ser på som en alen af samme stykke, men med et andet endemål¹⁰. I disse arbejder, som jeg har anført, er der inddraget det meste af moderne nationalismeteorier¹¹.

---

3. Jfr. Joensen 1991.

4. Debes og Karlsson 1987:24.

5. Debes 1991A og B.

6. Debes 2001. Bogen er blevet udgivet af Steen A. Cold og Kristian Hvidt.

7. Wáhlin 1989:12-23.

8. Joensen 1991.

9. Østergaard, Uffe 1992: The Construction of a Faroese Identity: Nordic, Norwegian, Danish - or Faroese? Vortrag aud der Sektion »Siedler-Identitäten. Kolonisation und die Probleme der Identität von Siedlern in Altertum, Mittelalter und Neuzeit« 39. Deutscher Historikertag in Hannover. September 1992. Findes på Internettet: http://www.dchf.dk/staff/uffe_artikler/faroe.pdf.

10. Anja Andreassen 2001: »*burtur úr Føroyamáli, men ikki burtur úr Føroyalandi*«. Ein roynd at greina hugsjónarlíga grundarlagið undir Sambandsflokkinum í amtstíðini. Høvuðsritgerð í søgu. Søgu- & Samfélagsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn (ikke publiceret).

11. Som Anderson, Gellner, Hobsbawn etc.

Identitet i det gamle bondesamfund

For nogen år siden kom en mand for at se på kortmateriale og stednavnene for et bestemt område på Vágar. Manden havde været fisker hele sit liv og var nu gået i land. Han havde påtaget sig at røgte fårene i et bestemt område på den ø, hvor han boede. Hans far havde røgtet fårene før ham. Faderen levede, men var ikke mere i stand til at gå i udmarken og kunne derfor ikke videregive sin kundskab til sønnen på stedet på traditionel vis. Sønnen kunne ikke identificere landskabet på samme måde som den gamle. Han havde fået det ind gennem øjnene ved at bevæge sig i det det meste af sit liv.

Landskabet er også et mentalt kort, hvad enten man er på land eller hav, ligesom opfattelsen af vejr, vindretning, lokal historie og lokale begivenheder inkorporeres i dette verdensbillede. Det udgør en vigtig del af både fællesskabet og kontinuiteten i identiteten. Til denne verdensbillede hører også bygden eller marketalsbygden. En færøsk bygd består foruden beboelsesdelen også af indmark – bøur, og udmark – hagi. Ejendomsdelen i indmarken er klart defineret, medens ejeren har rettigheder i den fælles udmark i forhold til størrelsen af hans ejendom. Om der var tale om kongeligt fæste eller privatejet odelsjord, så var princippet det samme. Det var jorden, som var det strukturerende grundlag i dette samfund – præster og andre embedsmænd havde sine embedsgårde, hvis afkast var deres løn, så de indgik også i dette system. De største bønder, der ejede eller fæstede en bestemt mængde jord havde den højeste position, så kom de mindre bønder og småbrugerne. Personer, der ikke havde adgang til et mindstemål jord kunne ikke gifte sig eller stifte familie, men måtte leve som tjenestefolk¹².

I de bygder hvor al eller det meste af jorden var kongsjord, der var det en eller nogen få bønder der havde mest at sige. Disse bygdeuniverser havde sine skyggesider og ulemper, men »fordelene ved dette samliv var langt overvejende end mislighederne, især når der, som det ofte har været tilfældet, findes en fremragende hædersmand, som de andre bygdemænd kunne se op til med agtelse og tillid, der ofte har været som en høvding iblandt dem, hvis råd de følge, og hvem de nødige ville gå imod, og som har kunnet jævne opståede tvistigheder mellem mand og mand i bygden«¹³, for at citere V. U. Hammershaimb.

Næsten alt arbejde, det være sig inddrivelse af får, fiskeri, fuglefangst, grindehvalfangst samt søtransport, måtte foregå i fællesskab. I odelsbygderne var der et større fællesskab. Nok var der en og anden person, som var i stand til at udføre visse

---

12. Jfr. Joensen 1980, 1987.

13. Hammarshaimb 1891:XXXIII.

håndværksmæssige sysler, men nogen håndværkerstand eller købmandsstand var der ikke. Det var kun monopolhandelen i Tórshavn der solgte varer. Hertil måtte man ro et par gange om året, dels for at afsætte uld og strikkevarer til en fastsat pris, dels for at konvertere værdien til andre fornødenhedsvarer¹⁴.

Det religiøse og det supranormale univers

Kongen vidste alle om, men han var lang borte, næsten som Vorherre, og ligesom denne betragtet som retfærdig, selvom hans repræsentanter kunne være ret tvivlsomme. Det var kun sjældent, at almindelige mennesker kom i forbindelse med de statsrepræsenterende myndigheder, for de fleste holdt sig indenfor lovens rammer. Om bygderne skulle blive angrebet af fremmede sørøvere eller fiskere, så var der heller ingen hjælp at hente fra de statsrepræsenterende myndigheder. Man kunne forsøge at gemme sig for dem¹⁵.

Præsten var her den vigtigste i forbindelse med livets højdepunkter, men han prædikede også den rene lutherske lære. Når han ikke var der, så læste den lokale degn en prædiken op af Jesper Brockmands prædikensamling. Den holdt i generation efter generation og var i høj grad med til at præge befolkningens opfattelse af stand. Luthers hustavle var også med til at give folk en klar opfattelse, hvor hver enkelt stod i det sociale hierarki i henhold til Luthers trestandslære, som vi finder den i hans hustavle. Det er derfor ikke helt uden grund, at kirkehistorikeren Gerhard Hansen anser, at dette samfund havde en enhedskultur¹⁶.

Den sammenhængende færøske kædedans er et symbol på fællesskabet i dette bygdesamfund, hvor den omgivende natur, igen med Hammershaimbs ord, »med sine fænomener også her på øerne sat Nordens folkeånd i bevægelse, så at fantasien har lagt liv ind i den døde natur og lokalt i høje, stene, indsøer osv. befolkningen med den nu svindende og for nutidens mere materielle blik på omverdenen hendøende folketroens åndsfostre i den særlig færøske opfattelse, som vi finde fremstillet i sagnene om de kunstfærdige dværge i højene, huldefolkene eller ålverne, der skjulte for mennesket vandre iblandt dem på land og på sø, men også kunne træde frem synlig som onde fristende skabninger og byde glemselens drik for at drage mennesket fra den verden, det er sat at leve i, fremdeles de elskelige vættrar i hjemmene, endvidere nykur, marmennil, niðagrísur osv. som de ere skildrede i sagnene... Disse væsener

---

14. Joensen 1987.

15. Joensen 1991.

16. Hansen 1987.

forsvinde og dermed også den poesi, som havde skabt dem, og som havde tilbagevirkende indflydelse på åndslivet«¹⁷.

Udover folketroen fandtes også de mundtligt overleverede sagn, eventyr, kvad, ordsprog, talemåder og andre mere udefinerlige beretninger, der senere samlet - med udviklingen af folkemindevidenskaben – fik prædikatet folkedigtning.

Det var et cyklisk samfund, der omkransede sig selv i en folkelig offentlighed¹⁸, der på grund af øernes geografiske beliggenhed havde meget begrænset påvirkning udefra, selv om den har været der fra tid til anden, men uden at påvirke samfundets grundlæggende struktur.

Den traditionelle identitet

Spørgsmålet er, hvordan den almindelige færinger opfattede sig selv i sin placering mellem himmel og jord, konge, de som regel dansktalende præster, det underjordiske, det jordiske og skrækken for fremmede pirater.

Hans identitet var groet sammen med dette univers og han havde ikke behov for at definere sig i forhold til andre end folk fra andre bygder. Identiteten har ligget i marketalsbygden. På den anden side har Hans Jacob Debes noteret sig, at færinger i tilkendegivelser udadtil aldrig identificerede sig som andet end færinger – aldrig fx. som nordmænd eller danskere. Også af rigsmyndighederne betragtedes de som et »folk« for sig og som et land¹⁹.

På dette tidspunkt i den færøske selverkendelse har identiteten ikke været nogen konstruktion, nogen forestilling eller noget der var opfundet²⁰. Man vidste naturligvis, at udlandet eksisterede og for at citere højskolemanden Rasmus Rasmussen så var Danmark »dog i den almindelige tankegang udlandet, alt udenlandsk kom fra Danmark, »danske klæder«, »danske sko« - den post som kom var til præsten«²¹. Man havde en klar afgrænset identitet, men det reflekterede man næppe over.

---

17. Hammershaimb 1891:XLV.

18. Jfr. Andreassen 1992.

19. Debes 1987:25.

20. Jfr. Anderson, Gellner eller Hobsbawn.

21. Rasmussen 1985:1.

Kommercielt fiskeri

Som bekendt udviklede der sig en torskefiskeri i Nordatlanten, der udviklede en mærkevarer, nemlig saltet torsk eller klipfisk, som kan sidestilles med mærkevarer som coca cola eller pizza i dag. Dette fiskeri kom også til Færøerne, men forholdsvis sent. Det første forsøg, som en dansk købmand Ryberg gjorde i slutningen af 1700-tallet, mislykkedes. Færingerne var på det tidspunkt ikke interesseret i at drive havfiskeri med skibe²².

Udviklingen af fiskeriet skete i to etaper. Først ved intensivering af robådskiseriet især efter frihandelens indførelse i 1856, men det var begyndt før. Det var samme form for fiskeri, som man kendte i forvejen. Efter nærmere kontakt med det shetlandske fiskeri af samme type, startede man i 1872 havfiskeri ved Færøerne, Island og senere også Grønland. Det kommercielle torskefiskeri på Færøerne med den tilhørende klipfiskeproduktion på land, svarer til industrialiseringen andre steder i Europa²³.

Fra starten gav det kommercielle fiskeri nye muligheder og saltfiskeproduktionen kom til at sætte sit præg på Færøerne til 2. verdenskrig og et godt stykke efter krigen. Dette nye pengetjenende erhverv fik det straks til at knage i de gamle samfundsstrukturer. Bønderne og bygdekulturen fik konkurrence af en ny samfundsorden bestående af fiskere, fisker piger, skippere, købmænd, håndværkere og efterhånden også lærere og kontorister. Al dette skete samtidig med dansk modernisering af administration på Færøerne. Ikke alene kom den første slup i 1872, men samme år fik man også indført almindelig skolegang, lærerseminarium og kommuner.

Færøerne fulgte Danmark i 1914 og relationen til Norge hørte op. Enevælden var ophævet i Danmark og man havde fået en grundlov, men det færøske folk var ikke med i denne proces, så alt kom lidt senere på Færøerne.

Ved slutningen af det 19. århundrede er den gamle færøske folkelige cykliske offentlighed blevet kompletteret med en borgerlig lineær offentlighed. Samfundet var under kraftig udvikling og der var muligheder for at finde nationalkulturelle fællesnævner, der gik ud over bygden.

Der havde været nationalromantiske strømninger over hele Europa og det påvirkede naturligvis også færinger, som blev bekendt med de nye tanker særlig i Danmark. Udviklingen på Færøerne var en pendant til det, der skete i det øvrige Norden, men i mindre format.

---

22. Joensen 1975, 1996.

23. Joensen 1987A.

Opdagelsen af folket

I sidste halvdel af det 19. århundrede opstod der stor interesse for folkekultur – en kultur som blev anset bedst repræsenteret i bøndernes brede lag. Det var først lidt efter lidt, at man også begyndte at interessere sig for andre samfundsgrupper, senere også sociale klasser. Fagligt blev interessen delt op i åndelig folkekultur: eventyr, sagn, skikke, folkelig mytologi og andre folkekulturelle genrer. Alle disse beretninger fra folkets mund blev samlet ind og arkiveret. En del af denne folkelige åndelige kultur blev udgivet i form af eventyrsamlinger, sagnsamlinger, ordsprogssamlinger m.m. Det blev givet tilbage til folket som en del af dets egen litteratur²⁴.

Man begyndte, snart også systematisk, at interessere sig for den materielle kultur og samlede genstande og bevare gamle bygninger. Det førte i de store lande til etablering af folkemindearkiver, folkemuseer, samt frilandsmuseer, hvor man genrejste et repræsentativt udsnit af gamle huse i særlige parker og naturområder, hvor folk kunne komme for at se, hvordan man levede før i tiden.

Det var på samme tid at man også havde de store verdensudstillinger. Man ville knytte sine rødder både på tværs i tiden til folket og tilbage i tiden på en måde, der omfattede hele nationen. Man havde opdaget en ny identitet, hvor det lokale og folkelige blev inkorporeret i det nationale.

Det var folkets identitet og de folkekulturelle udtryk, som man ville dokumentere og bevare. Man ville kende sig selv, som det står på portalen til Nordiska Museet i Stockholm. Det, der startede som et dokumentations- og indsamlingsarbejde, blev også snart til en særlig videnskab, der fik sin plads blandt andre humanistiske fag på universiteterne. Folkets kultur blev nationaliseret²⁵.

Opdagelsen af det færøske

Sagaer og veltalenhed havde man ikke på Færøerne. Til gengæld havde man bevaret den middelalderlige kædedans intakt sammen med en mængde kvad og viser, der var blevet overleveret, opskrevet og bevaret. Hvor islændingene holdt taler, der dansede færingerne i stedet²⁶. Kvadene – balladerne – der sammen med den færøske dans var meget vigtige elementer i det åndelige liv i det gamle traditionelle samfund blev meget vigtigt i den færøske identitetskonstruktion og symbol på færøsk identitet.

Identifikationen af det færøske begyndte med, at både færøske, der ikke var så mange, og udenlandske forskere begyndte at interessere sig for det, der var specielt

---

24. Der findes flere fremstillinger om dette fx. Piø 1971.

25. Jfr. Stoklund 1999.

26. Bjørnson 1997 oplyser at man fx. ikke dansede ved bryllupper på Island.

eller specifikt ved folkekulturen på Færøerne. Hele kvadtraditionen blev efter initiativ fra danske folkemindeforskere dokumenteret og udgivet i det store værk CCF. Færingen Dr. Jakob Jakobsen fik indsamlet en hel del færøske sagn og eventyr. En del blev også samlet af V.U. Hammershaimb, der med islandsk assistance skabte grundlaget for det færøske skriftsprog med sin færøske sproglære i 1856.

Snart kom også blandt færinger ønsket om etableringen af et færøsk nationalt museum og arkiv, hvor man skulle bevare det, der var et kendetegn for færøsk kultur. Den gamle færøske folkelige dragt blev også revitaliseret og kom til at tjene som et nationalt symbol.

National kultur og national bevægelse

Hvorvidt den nye nationale diskurs var en innovation eller en invention – en opfindelse, kan vi så altid diskutere. Det er en klar sammenhæng mellem opdagelsen af det færøske og den færøske nationale bevægelse, der for alvor fik krop efter det berømte julemøde i 1888. Var det færøske ikke opfundet før, så var det det nu²⁷.

Man kan altid diskutere om den første begyndelse til den færøske nationale bevægelse startede på Færøerne, som den færøske kirkehistoriker Petur Martin Rasmussen mener, eller ved det færøske studentermøde på Regensen i København 26. februar 1876²⁸. Om man havde fundet eller opfundet det færøske, det kan være ligegyldigt, men en bevægelse i befolkningen var startet.

Ikke alene blev det folkelige inkorporeret i den nationale kultur, men færøsk kultur fik også mange nye udtryk. Man fik en ny national digtning på færøsk. Digterne satte ord på nation og folk. Snart kunne man synge om alt det, der var med til at danne den færøske identitet: landet, naturen, folket, byggerne og historien. Men der skulle dog gå en rum tid før man kunne kommunikere med Vorherre på færøsk, men det forhindrede ikke færøske salmedigtere at digte færøske salmer.

Den færøske kultur var nu blevet kommunikerbar til en bred offentlighed. Man havde fået aviser og et forum for en generel debat, eller for at bruge et andet udtryk: man havde fået en borgerlig offentlighed.

Den første roman på færøsk kom i 1909 og efterhånden kom der også færøske komponister og malere. Alle kunne nu læse det af Dr. Jakobsen indsamlede færøske sagn og eventyr og Hammershaimbs folkelivsskildringer i Færøsk Anthologi. I denne nationalkulturelle refleksion blev opdagelsen af folket pløjet tilbage i den færøske kultur.

---

27. Jóhannes av Skarði: Jólafundurin 1888. 75 ára minning. Røða flutt í Útvarpi Føroya 2. júlادag 1963. Varðin 36 bók, 128.

28. Rasmussen 1987:108.

Det gamle bondesamfund kom nu mere i defensiven, enhedskulturen var på tilbagetog. Fiskeriet skabte en ny dagligkultur, en ny virkelighed, som skabte nye typer mennesker – mennesker, der var interesseret i at tjene penge, mennesker der var interesseret i at producere og sætte deres eget præg på fremtiden, men også en hel del politiske mennesker, der kunne bruge opdagelsen af det færøske og færøsk historie til politiske formål til en national konstruktion. Det blev til en anden diskurs end den gamle marketalsbygds diskurs. Færøerne udviklede sig fra monopolhandelens nedlæggelse til et kapitalfattigt, men kapitalistisk, samfund af samme type som vi finder langs kysterne i det nordlige Atlanterhav, det være sig i New Foundland, Shetland, Nord-Norge eller Island, hvor det såkaldte truck-system kom i kraft. Fra at være patron/klient-relationer, udviklede samfundet sig til ikke altid så gennemskueligt klassesamfund²⁹.

Det mentale orientingskort kom for de færøske fiskeres vedkommende til at strække sig over hele det nordlige Atlanterhav. Det var imidlertid ikke alle dele af den traditionelle kultur som forsvandt. Den store individuelle konkurrence i det specielle færøske håndlinefiskeri var med til at genoplive folketro og overtro i sådan en grad, at den ombord i sejlskibene næsten oversteg det gamle bondesamfunds overtro³⁰.

Det nye fiskerierhverv blev også en del af færøsk identitet, bl.a. formidlet gennem nye sømandsviser og sange, der priste livet på havet. Klipfiskeproduktionen og de mange sejlskibe repræsenterede helt konkret noget nyt, der blev inkorporeret i den nationale selvopfattelse.

Med et færøsk fiskerskib kom også den første missionsvirksomhed, som senere skulle blive kaldt brødremenigheden på Færøerne. Den gamle kirke fik også konkurrence. Det gamle daglige bygdoliv forsvandt ikke, men inkorporeredes i et bygdesamfund hvor pengene fortrinsvis kom fra fiskeriet, men hvor en ko i kælderen, en kartoffelmark, samt et par får var vigtige for naturaliehusholdningen, der stadig var det, de fleste baserede sin dagligdag på³¹.

Faktisk er perioden fra slutningen af 1900-tallet og frem til 2. verdenskrig den periode, hvor de færøske bygder, selv på de fjerneste øer, fungerede bedst. Bygdelivet har ikke været bedre fungerende hverken før eller siden. Der kom kontinuerligt nye sociale grupper, nye erhverv, indslag, ideer, nye konsummønstre og nye påfund oveni det gamle. Det er det man vel kalder for modernitet. Alt dette skabte en ny

---

29. Joensen 1982.

30. Joensen 1975.

31. Jfr. Joensen 1982.

færing med en mere kompliceret identitet, end den vi fandt i det gamle bondesamfund. Dertil kom så den politiske holdning.

Den politiske færing

Der var opstået en bredere elite i samfundet – en meningsdannende gruppe, der var medvirkende til både at accentuere færøsk kultur i modsætning til udenlandsk kultur, men som også var interesseret i en erhvervsmæssig udvikling af det færøske samfund. Hvordan erhvervslivets kobling til det nationale var, står lidt uklart.

Længe var den færøske nationale bevægelse fælles, men efterhånden udviklede der sig forskellige holdninger. Nogen blev mere videregående og ønskede større selvstændighed for Færøerne. Andre var tilfreds med markeringen af den kulturelle identitet og var bange for større ændringer i relationen til Danmark. Man fik to politiske partier på Færøerne efter 1906, nemlig Samandspartiet og Selvstyrepartiet. Eller to ideer – samhørighed med Danmark contra færøsk selvstyre. I den færøske forskning er selvstyrefolkene blevet anset som de progressive og sambandsfolkene som de reaktionære, der ikke ville ændringer i samfundet, men så enkelt var det dog ikke. Problemet er nok snarere det, at de to grupper kunne have fulgt hinanden et godt stykke på vejen i konstruktionen af en færøsk identitet, men fra 1906 deltes op i en forsigtig og en mere vidtgående gruppe³².

Nu »kom der politik i det«, som man siger på Færøerne, og parterne hvæssede kontinuerligt kløerne mod hinanden, så kløften blev bredere og bredere imellem dem. Kom den ene part med et forslag, så skulle det kules ned. Dertil kom det faktum at Færøerne er et lille samfund, hvor det personlige betyder lige meget som ideerne. Færøsk politik har siden foregået over en vertikal og horisontal akse, hvor den ene repræsenterer relationen til Danmark og den anden den almindelige europæiske placering i højreorienteret og venstreorienteret politik, der komplicerer udviklingen af den enkeltes politiske identitet en hel del. Faktisk er dette blevet selve identiteten i færøsk politik. Spørgsmålet er, om en del af færingerne følte sig som danske og ikke som færing.

Hidtil har den færøske historiske forskning været noget sort/hvid på dette område. Er der tale om to politiske subkulturer på Færøerne, hvor den ene føler sig mere danske end andre færing, eller er der tale om en form for *dobbeltidentitet*, hvor man som Andras Samuelsen sagde det i sin dagbog under 2. verdenskrig, at han var 100 % færing og 100% dansk statsborger. Det er denne dobbelthed i identiteten, denne dobbelthed i selvopfattelsen som man finder hos en meget stor del af den færøske

---

32. Debes 1982.

befolkning³³. Dansk nationalisme på Færøerne har imidlertid ikke rigtig været genstand for forskning.

2. verdenskrig

I mellemkrigstiden skete der tilsyneladende ikke så meget på den nationale front – og dog. Umiddelbart før anden verdenskrig havde man tilladelse til at bruge færøsk i skolen og som kirkesprog. Man fik også bygget en efter forholdene pompøs bygning til arkiv, museum og bibliotek og endelig var man begyndt at skabe indhold i den nationale identitet – lad os kalde det identitetskonstruktion med symboler, der spændte fra et lille færøsk flag i knaphullet via nationaldragten til store folkemøder. Ikke mindst havde man siden amtmand Pløyen forfattede grindevisen, set på grindehvalfangsten som et særlig færøsk symbol³⁴. Disse nationale symboler forhindrede ikke, at man ikke også var opmærksom på den lokale identitet. Den første såkaldte bygdehistorie udkom under 2. verdenskrig og siden er der kommet flere og flere³⁵. Man var blevet sig sin identitet bevidst på flere niveauer. Selv mener jeg at den færøske identitet endnu i stor udstrækning er at finde i den lokale bygd, men det er en anden historie.

2. verdenskrig var på mange måder en form for *time out*. Mens Danmark var besat af Tyskland var Færøerne besat af England. Den danske amtmand forsøgte i så stor udstrækning som muligt at regere på Danmarks vegne og var kløgtig nok, i samarbejde med en af de færøske banker, de danske interessere i London og den engelske besættelsesmagt, at sikre sig den nødvendige likviditet til amtets fortsatte drift, så den færøske befolkning mærkede situationen mindst muligt. På den anden side var amtmand Hilbert ikke interesseret i at ændre love og bestemmelser, mens Danmark var besat.

Under krigen styrede amtmanden og et særligt udvalg *Landsnevndin* sammen med Færøernes Lagting – overvåget af den engelske besættelsesmagt, Færøerne suverænt under 2. verdenskrig. Det skete ikke uden konflikter, og til amtmandens held fik selvstyrekræfterne ikke flertal i lagtinget, men det var nær ved. Under krigen fik man det færøske flag godkendt og man fik også indført et borgerligt vielsesritual på færøsk, men i det store og hele lykkedes det Hilbert at holde status *quo ante bellum*³⁶.

Under krigen var der vist nok kun det ene parti, der ærligt og redeligt ville fastholde forbindelsen til Danmark og anerkendte Færøerne som en del af den samlede

---

33. Jfr. Andreassen 2002.

34. Joensen 1991.

35. Joensen 1942, á Ryggi 1940.

36. Thorsteinsson 2002.

danske stat. Folkeflokket med Jóannes Patursson og Thorstein Petersen i spidsen havde sat kursen mod fuld suverænitet. De øvrige partier i lagtinget under krigen synes at have haft en mere pragmatisk holdning.

Under 2. verdenskrig havde mange på Færøerne tjent virkelige store penge, og Færøerne havde store tilgodehavender i England³⁷. Selvstændighedsbevægelsen støttedes således af en økonomisk optimisme. For at gøre en lang historie kort, så resulterede det hele i en folkeafstemning i 1946 hvor selvstyrebevægelsen fik et flertal, som imidlertid mistede sin kraft, efter at den danske konge opløste lagtinget og udskrev valg, hvor de, der var imod suveræniteten kom i flertal. Resultatet blev hjemmestyreløven fra 1948, som siden har været rammen om den politiske udvikling på Færøerne.

En stor del af færøske fiskerflåde var sænket af tyskerne under krigen. Efter krigen blev der imidlertid en mængde dampdrevne trawlere til overs i Storbritannien, som færinger i deres store optimisme købte, til trods for at mange af dem skulle repareres for mange penge. Færøerne havde nu en af de største trawlerflåder i Nordatlanten, men de kulfyrede trawlere viste sig efter få år ikke at være rentable. Denne ene trawler efter den anden gik fallit og tog den færøske bank Sjóvinnubankin med i faldet i 1951 – men banken blev dog reddet. At direktøren for banken dengang var den samme som lederen af *Folkeflokket* og en af de vigtigste fortalere for selvstændighed under og efter krigen gjorde ikke sagen mindre kompliceret. Resultatet blev en økonomisk stagnation i 1950-erne, der først ændrede sig efter at den færøske økonomi fra dansk side fik en saltvandsindsprøjtning omkring 1960, så der kunne investeres i nye skibe³⁸.

Perioden fra 1960 til omkring 1990 har imidlertid været en opgangstid både på den ene og den anden måde. I bakspejlet ser det ud som at man efter krigen igen tog fat i tråden fra slutningen af det 19. århundrede i konstruktionen af en færøsk national identitet. Museumsvæsenet blev overtaget som færøsk særanliggende. I 1952 blev der stiftet et færøsk videnskabeligt selskab og på omkring samme tid blev der oprettet en kunstforening. Færøerne havde fået flere bildende kunstnere. I 1965 blev der oprettet et færøsk akademi, der i 1986 blev til Færøernes Universitet³⁹.

Blandt det første, som akademiet tog initiativ til, var at dokumentere og indsamle færøske folkekultur. Det skete ved at man i somrene 1967 og 1968 sendte studenter ud som indsamlere i forskellige steder på Færøerne. Resultatet blev, at der blev indsamlet en hel del materiale, der siden har kunnet danne grundlag for

---

37. Joensen 1996.

38. Joensen 1996.

39. Joensen 1983, 1990 og 1994.

kulturvidenskabelig forskning på Færøerne. Siden 1986 har der været et institut for historie og samfund, der har markeret sig kraftig i færøsk historieforskning. Det færøske erhvervsliv blev ligesom infrastrukturen kontinuerligt udbygget, samtidig blev materiel tryghed og sikkerhed vigtigere for mange end ideen om selvstændighed. Den blev tonet ned. Det, der trænger til yderligere undersøgelser, er koblingen mellem det nationale og selvstyre.

*

I dette essay har jeg forsøgt at trække den historiske og kulturhistoriske baggrund for dannelsen af en færøsk national identitet frem. I mange henseender ligner udviklingen den, som er foregået i de store lande, men *en mineature*. Spørgsmålet om konstruktionen af færøsk national identitet må kombineres med kildenær forskning. Der er mange områder, hvor yderligere forskning er påkrævet, ikke mindst omkring dagens situation. Fx. er spørgsmålet om erhvervsliv og national identitet ikke afklaret.

Uanset om formanden for den færøske idrætsunion politisk hører til sambandspartiet eller til et af selvstændighedspartierne, så betragter han Færøerne som en nation i idrætsmæssig henseende og formålet er at kunne deltage i Olympiaderne. Færingerne opfatter sig selv udfra et indefra perspektiv som et folk og som en nation, men ikke som en stat.

Mens næsten 100 % gik ind for, at Island blev selvstændigt, så viser det sig at være meget svært for færingerne at komme over de 50%. En færing kan i dag vælge om han vil have udstedt et dansk rødbedepas eller et grønt færøsk pas. Dette afspejler det skisma, som er det vigtigste karaktertræk ved færøsk national identitet i dag og som i høj grad præger færøsk politik og færøsk politisk kultur: dobbeltheden.

Litteratur

Anderson, Benedict (1983) 1991: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London.

Andreassen, Eydun 1992: Folkelig offentlighed. En undersøgelse af kulturelle former på Færøerne i 100 år. Museum Tusulanums Forlag. København

Bjørnson, Árni 1997: Thjóðleg hátíðarbrigði á Islandi., Frændafundur 2, Tórshavn.

Brück, Ulla 1984: Identitet, lokalsamhälle och lokal identitet. Rig, Årgang 67, Häfte 2, Stockholm.

- Eriksen, Thomas Hylland 1994: Små steder – store spørgsmål. Innføring i sosialantropologi. Universitetsforlaget, Oslo.*
- Debes, Hans Jacob 1982: Nú er tann stundin... Tjóðskaparrørsla og sjálvstýrispolitikkur til 1906 – við søguligum baksýni. Tórshavn.*
- Debes, Hans Jacob 1991: Færøerne: Identitetserkendelse og nationalisme i en rigspolitisk pereferi. Nordatlantiske foredrag. Ann.Soc.Sc. Faeroensis. Supplemendum XV, Tórshavn.*
- Debes Hans Jacob og Karlson Gunnar 1987: Island-Grønland-Færøerne, (G. Karlson red), Nationale og etniske minoriteter i Norden. Rappoer til den XX nordiske historikerkongres, Reykjavík 1987.*
- Debes, Hans Jacob 1991: Tjóðskaparrørsla sum søguligt fyribrigdi og granskingarevni. Fróðskaparrit 36.-37. bók (1988-89), Tórshavn pp. 8-27.*
- Gellner, Ernest 1983: Nations and Nationalism, Blackwell, London.*
- Hammershaimb, W.U. 1854: Færøsk sproglære. Annaler for Nordisk Oldkyndighed. København.*
- Hammershaimb, W. U. 1891: Færøsk Anthologi I-II, København.*
- Hansen, Gerhard 1987: Eindarmentan føroynga og vekingarrørslurnar. Emil Thomsen, Tórshavn.*
- Hobsbawn, E. J and Ranger, T 1983: The Invention of Traditions. Cambridge University Press, Cambridge.*
- Jakobsen, Jakob 1898-1902: Færøske Folkesagn og Æventyr. København.*
- Joensen, Jóan Pauli 1975: Færøske slupfiskere. Tórshavn.*
- Joensen, Jóan Pauli 1980: Färöisk folkkultur. En Översikt. Lund.*
- Joensen, Jóan Pauli 1982: Fiskafólk, Føroya Sparikassi, Tórshavn.*
- Joensen, Jóan Pauli 1987: Fra Bonde til Fisker. Studier i overgangen fra bondesamfund til fiskersamfund. Tórshavn.*
- Joensen, Jóan Pauli 1983: Um ikki at flyta annan fótin fyrr enn hin stendur tryggur. Ein stutt søgulig lýsing av Føroya Fróðakaparfelag og Fróðskaparsetri Føroya. Fróðskaparrit 31 bók, 11-35, Tórshavn.*

- Joensen, Jóan Pauli 1990*: Fróðskaparsetur Føroya 1965-1990. Stutt yvirlit á 25 ára degnum 20. mai 1990. Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli 1991*: At finna ella uppfinna tað føroyska. Fróðskaparrit 36.-37. bók (1988-89), Tórshavn pp. 28-38.
- Joensen, Jóan Pauli 1991*: Handel på Færøerne. En sej historie. Nordatlantiske Foredrag, Norðurlandahúsið í Føroyum, Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli 1994*: Museet. Et led i færøsk identitetsdannelse. Skandinavisk museumsmøde i Tórshavn 1993 - foredrag. Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli 1996*: The Fishery of the Faroe Islands. An overview. North Atlantic Fisheries, 1100-1976
- Joensen, Robert 1942*: Klaksvíkar bygd í søgu. Tórshavn.
- Rasmussen, Petur Martin 1987*: Færøsk sprogrejsning med særlig henblik på kampen om færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning. Ann. Soc .Sc. Færoensis. Supplementum XIII, Tórshavn.
- Rasmussen, Rasmus 1949*: Sær er siður á landi. Endurminningar. Tórshavn. (Genoptrykt Tórshavn 1985).
- Ryggi, á Mikkjal 1940*: Miðvinga søga. Tórshavn.
- Stoklund Bjarne 1999*: Nationernes kulturelle arena. 1800-tallets verdensudstillinger, I Bjarne Stoklund (red.): Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale. Museum Tusulanums Forlag. København.
- Thorsteinsson, Arne 1975*: Søga og virkseml Føroya Fornminnisav. Mondul nr. 2, 1975, Tórshavn.
- Thorsteinsson, Jákup 2002*: Løgting og amtmaður 1940-1945. Í Løgtingið 150. Hátíðarrit 150 ár liðin, síðani Løgtingið varð endurstovnað. Bind 2, Løgtingið, Tórshavn.
- Østergaard, Uffe 1992*: The Construction of a Faroese Identity: Nordic, Norwegian, Danish – or Faroese? Vortrag aud der Sektion »Siedler-Identitäten. Kolonisation und die Probleme der Identität von Siedlern in Altertum. Mittelalter und Neuzeit« 39. Deutscher Historikertag in Hannover. September 1992. http://www.dchf.dk/staff/uffe_artikler/faroe.pdf

Wáhlin, Vagn 1989: Faroese history and identity – national historical writing. North Atlantic Studies I, 1 1989, Århus.

Fra biland til republik

Et kortfattet oversigt over Islands vej til selvstændighed

J. Th. Thór

I

Ved århundredeskiftet 1800 var det danske monarki stadigvæk et af Europas mest vidtomfattende riger. Rigets grænser strakte sig fra Elben i syd til Norges nordligste spids i nord, fra Østersøen i øst til Davisstrædet og nordamerikanske farvande i vest. Nordatlanten kunne med lige så stor ret som i det 16. og 17. århundrede betegnes som 'kongens strømme' og ser vi på kortet viser det sig at monarkiet var bebygget af forskellige etniske grupper og nationer; fra et folkeretslig synspunkt kunne man muligvis også snakke om to eller tre kongedømme. Først var dér det gamle dansk-norske 'tvillingerige' med de to gamle norske skattelande, Færøerne og Island, og desuden Grønland som man ved 1800 allerede betegnede som koloni. I syd var det dansk-tyske monarki, dvs. hertugdømmene, Slesvig, Holsten og Lauenburg, og dertil kom så de vestindiske kolonier. Kernen i det hele var naturligvis det oprindelige danske monarki, det land som vi idag kender som Danmark.

I de sidste to hundrede år er der sket store forandringer indenfor det geografiske område man i 1800 betegnede som det danske monarki. Jeg behøver næppe beskrive den historiske udviklingen her og nogle få årstal rækker til at påminde os om de vigtigste begivenheder: 1814, 1864, 1917, 1944. Ved det sidste af disse var Færøerne og Grønland de eneste dele af det gamle monarki uden for Danmark og selvom den danske flåde stadigvæk er aktiv i det nordatlantiske område ville ingen beskrive disse farvande idag som 'kongens (eller dronningens) strømme'.

Jeg har tilladt mig denne meget kortfattede indledning, fordi den danner den store ramme omkring det emne jeg er blevet tildelt på dette symposium: islændingenes selvstændighedskamp og dennes udvikling. Som fortsættelse vil jeg ligeledes give en kortfattet beskrivelse af denne og derefter diskutere den forskning som allerede er blevet udført i Island om selvstændighedskampens historie.

II

Ved år 1800 var det danske monarki – helstaten – næsten typisk for, hvad man idag ville betegne som 'multi-national'. Det var bebygget af mennesker som snakkede

mange forskellige sprog: dansk, tysk, norsk, færøsk, islandsk, grønlandsk og muligvis snakkede slaverne på de vest-indiske øer nogle afrikanske sprog eller dialekter. Under 1700-tallets senere halvdel var man i Danmark ligesom i det øvrige Europa blevet bekendt med nationalismens første udgave og patriotismen var begyndt at udvikle sig inden for selve Danmark, ligesom i de dele af riget som ikke var beboet af danskere. Man snakkede mere og mere om begrebet *kærlighed til fædrelandet* som ganske vidst kunne rumme en fare for helstaten og den politiske idé og selve det, som enevælden hvilede på. I bind 9 af Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie beskrev professor Ole Feldbæk enevældets reaktion:

»For enevælden var det derfor magtpåliggende at udvikle en loyalitet, der ikke kun gjaldt Danmark, men som omfattede hele staten, samtlige kongens riger og lande. Det var for så vidt ikke nyt. Det havde altid været helstatspolitikens mål. Det nye var, at enevælden søgte at opfange kærligheden til fædrelandet og omformulere det nye begreb til den officielle helstatsideologi.«¹»

På kort sigt ser det ud som, at denne politik lykkedes ganske godt. Hvad Island angår, så træder de første 'patrioter' frem i det historiske lys omkring 1750. De var alle loyale undersåtter til deres konge, men fostrede ligeledes en kærlighed til fædrelandet og forsøgte at arbejde for dets vel. De arbejdede ikke mindst for landets og folkets genrejsning – økonomisk og kulturelt – men ingen af dem kan betegnes som nationalist og de nævnte aldrig ordet selvstændighed eller muligheden at forlade kongedømmet. Tværtimod. De havde nære forbindelser og samarbejde med danske regeringskredse, Københavns universitet og nogle andre institutioner og sikrede stipendier fra forskellige fonde til sine virksomheder. Blandt disse var de kulturelle det vigtigste, da det spillede en stor rolle i genrejsningen og forstærkelsen af den nationale selvbevidsthed. Udgivelsen af gamle og nye islandske værker hos Videnskaberne Selskab (stiftet 1742) var en vigtig begyndelse og indenfor den Arnsmagnæanske Kommission som blev oprettet i 1772 arbejdede danske og islandske lærde sammen. Kommissionens hovedopgave var udgivelsen af islandske oldskrifter og her fik mange islandske studenter vigtigt ekstraarbejde ved at opskrive de gamle håndskrifter. Ellers havde islandske studenter forskellige særvilkår i forhold til de danske. De fik kommunitetsstipendium i fire år og havde adgang til et gratis værelse på Regensen umiddelbart efter at de havde bestået optagelseseksamen på universitetet. Oprettelsen af nye selskaber og organisationer i tidlig 1800-tallet, ikke mindst *Det islandske Literaturselskab* som var virksom i Reykjavík og København og den danske *Commissionen for Oldsagers Opbevaring*, var også vigtige tiltag til støtte for islandsk kulturvirksomhed. Indenfor den sidstnævnte arbejdede islændinge og

---

1. Ole Feldbæk (1991): *Den lange fred 1700-1800*. Danmarkshistorie bind 9, 333.

danskere sammen og en primus motor i stiftelsen af Literaturselskabet var den danske filolog og sprogforsker Rasmus Christian Rask. I dette henseende er det ellers vigtigt at huske, at de fleste af de ledende i den islandske kulturrenæssance under perioden ca. 1750-1840 var danske embedsmænd af islandsk oprindelse og som boede i Danmark den største del af deres voksne liv. Ingen af dem nærede idéen om islandsk selvstændighed. De var patrioter som nærede en stærk kærlighed til sit fædreland, men samtidigt trofaste undersåtter til deres konge og passede godt ind i billedet af den helstatsidéologi som professor Feldbæk beskrev.

Men hvornår begyndte så den islandske selvstændighedskamp? På det spørgsmål kan vi ikke give noget afgørende svar. Vi kan ikke pege på nogen enkelt begivenhed og sige: her er begyndelsen. Hvis vi derimod ser på ovennævnte periode, ca. 1750-1840, som en slags indledningsskel, så er det klart, at under periodens sidste tiår var der mere politisk aktivitet blandt islandske studenter i København end tidligere. Dette skyldes til en stor grad impulser fra julirevolutionen i Paris i 1830 og efterfølgende politiske begivenheder i hertugdømmene, oprettelsen af stænderforsamlinger osv. Island fik repræsentanter på stænderforsamlingen for de danske øer, men i Island ønskede man en særiskandinavisk forsamling som man gerne ville kalde Alþing, dvs. en tanke om genoprettelsen af det gamle Alþing som var blevet nedlagt i 1799. Dette ønske blev imødekommet af kong Christian VIII som oprettede Alþinget i form af en rådgivende forsamling i Reykjavík i år 1845.

Islændingene fulgte naturligvis nøje med de store begivenheder i Danmarks politiske liv i 1840'erne, enevældens afskaffelse og grundlovens indførelse. Da lykkedes det at forhindre, at junigrundloven også blev gældende for Island. Et specielt grundlovsmøde blev sammenkaldt i Island i 1851, men det blev en fiasko. Under forberedelserne til dette trådte filologen og historikeren Jón Sigurðsson frem som leder i selvstændighedskampen. I 1848 skrev han en lang og udførlig afhandling, hvori han formulerede islændingenes politiske stilling og formål². Grundtesen i hans politiske budskab var den, at islændingene som et selvstændigt folk havde forhandlet sig frem til en kontrakt eller traktat (Gamli sáttmáli) med den norske konge i år 1262. Dette kontrakt var gældende indtil enevældens indførelse i 1662, men da Island ikke kom under den danske grundlov ved dennes indførelse i 1849 var kongen stadigvæk enevældig i Island. Afskaffelsen af enevælden overfor Island ville derfor medføre, at kontrakten fra 1262 på ny trådte i kraft og at islændingene blot behøvede at forhandle med kongen. Den danske rigsdag havde ingenting med islandske anliggender at gøre. Alligevel blev finanslove for Island vedtaget i rigsdagen indtil indførelsen af Islands første konstitution i 1874. Som politisk formål så Jón Sigurðsson derimod

---

2. Jón Sigurðsson (1848): »Hugvekja til Íslendinga«. *Ný fjelagsrit*.

en politisk ligestilling mellem islændinge og danskere og oprettelsen af et islandsk kongerige under den danske konge, dvs. en *personalunion*.

Her er vi kommet frem til det, som hele tiden indtil 1918 i princippet var kernen i den islandske selvstændighedskamp: politisk ligestilling og en personalunion med Danmark. Jeg har desværre ikke den fornødne plads til at diskutere udviklingen i detaljer, men skal nøjes med igen at gengive nogle årstal som viser de vigtigste træk i udviklingen. I 1870 vedtog den danske rigsdag et lovforslag om Islands politiske stilling i riget. Islændingene accepterede aldrig disse love i princippet, men mente at de var blevet »oktroyerede« af rigsdagen og de kunne ikke anerkende at rigsdagen havde ret til at bestemme i islandske anliggender. Alligevel var lovene i kraft indtil 1. december 1918.

I 1874 fik Island sin første konstitution, hvormed Alþinget fik den lovgivende magt, dermed magten til at vedtage finanslov. I 1904 fik landet hjemmestyre og i sommeren 1918 enedes islandske og danske repræsentanter om en unionstraktat som trådte i kraft den 1. december det år og som indebar en personalunion. Dermed havde man endelig nået det mål som Jón Sigurðsson satte i 1848. Unionstraktaten skulde gælde i 25 år og da den udløb i 1944 blev der oprettet republik i Island.

III

Det, som er blevet skrevet på islandsk om selvstændighedskampens historie, kan målt i antal sider eller meter i boghylderne se imponerende ud. Der foreligger et ganske stort antal bøger og artikler om enkelte begivenheder, personer og episoder, men forsøger vi at se lidt nærmere på forskningen, viser det sig snart, at den er usystematisk, at mange og forskellige forskere og forfattere har beskæftiget sig med samme emne, mens andre – undertiden lange perioder og områder – er næsten udforskede. Et andet interessant punkt er, at det ser ud som at forskning i selvstændighedskampens historie er sket i bølger. Undertiden har den været 'in' blandt forskerne, men ind i mellem er der gået lange perioder, hvor meget lidt eller ingenting er sket.

Det lyder måske lidt forbavsende, men til forskel fra andre nordiske folk er det på 'sagaøen' aldrig lykkedes os med at få i stand et flerbindsværk om vores historie. Nogle forsøg har man alligevel gjort og det, som kom nærmest til at lykkes, var et værk som udkom i 1940'erne. Der manglede dog de første tre bind og de sidste (bind IX som udkom i to bøger) slutter ved år 1904. I 1974 blev der lanceret et nyt og ganske storslået projekt om Islands historie i flere bind, men det ser ud som at dette også er gået i stå. Der er udkommet fem bind som dækker perioden fra landnammet indtil ca. 1520. Femte bind udkom i år 1990 og vi ved ikke om der bliver flere eller hvornår de udkommer. Et af redaktionens problemer er, at nogle af forfatterne til de bind som blev planlagt så tidligt som i 1974 nu allerede er døde!

Til forskel fra danskerne eller nordmændene kan vi altså ikke henviser eller henvende os til store flerbindsværk, hvis vi vil læse om vores historie – og slet ikke for at læse om selvstændighedskampens historie. Tre bind af den historie, som blev udgivet under anden verdenskrig, dækker vitterligt dele af 1800-tallets historie, men bare dele. De er desuden blevet stærkt forældet og må anses mere som faktasamlinger end historie, undertiden også fulde af nationalromantik.

Ser vi på enkelte perioder af denne historie, viser det sig snart at den første periode fra omkring 1800 og indtil ca. 1850 er bedre dækket end alle andre. Her har vi en fin biografi over Baldvin Einarsson, som mange betragter som selvstændighedskampens ophavsmand. Den er skrevet af Nanna Ólafsdóttir og udkom i 1961. Hovedværkene om denne periode er dog alle relativt nye og de fleste er skrevet af en person, Aðalgeir Kristjánsson, forhenværende arkivar på nationalarkivet. Hans første store værk om perioden, *Brynjólfur Pétursson, ævi og störf*, udkom i 1972. I 1993 kom *Endurreisn alþingis og þjóðfundurinn*, som handler om Alþingets genoprettelse og den politiske udvikling i Island indtil den mislykkede grundlovsforsamlingen i 1851. I 1999 udgav samme forfatter bogen *Nú heilsar þér á Hafnarlóð* (med dansk resumé), et kæmpeværk om islændinge i København under 1800-tallets første halvdel og deres virksomhed, specielt på den kulturelle scene. Desuden har Kristjánsson skrevet en masse tidsskriftsartikler om perioden. Hans arbejde bygger altid på grundig forskning ud fra primære kilder i islandske såvel som i danske arkiver – og dertil kommer, at han er en fin forfatter.

En anden historiker, som også beskæftigede sig med denne periode, men dog mest med tiden fra omkring 1830 indtil 1850, var Sverrir Kristjánsson. Han skrev flere tidsskriftsartikler om emnet. Mange af disse byggede på udførlig forskning i primære kilder, ikke mindst personlige breve, mens andre var mere personhistoriske og ment som almen oplysning. Sverrir var også ansvarlig for udgivelsen af Jón Sigurðssons presseartikler i 1961, men første bind af Jón Sigurðssons korrespondance var udkommet allerede i 1933.

Lederen i selvstændighedskampen, Jón Sigurðsson, har fanget mange historikeres opmærksomhed og mere end nogen anden person i hele Islands historie er blevet skrevet om ham og hans samtid, specielt indtil 1851. Det første store værk var en fembinds biografi af historikeren Páll Eggert Ólason som udkom i 1929-1933. Det er et kæmpeværk som indeholder masser af information, men dette er blevet forældet og har et ganske stærkt præg af 'heltesagn'.

En anden historiker som også beskæftigede sig meget med Jón Sigurðsson var Lúðvík Kristjánsson, som dog er bedre kendt for sit storværk om kystkultur og fiskeri, *Íslenzkir sjávarhættir*. Han udgav i 1961 bogen *Á slóðum Jóns Sigurðssonar*, som handler om visse aspekter af Jóns liv og arbejde. I årene 1953-1960 kom trebindsværket *Vestlendingar*, en meget grundig studie i politiske og kulturelle forhold

i Vest-Island på Jóns tid og hans samarbejde med folk i hans valgkreds, og derefter, i 1961-1962, tobindsværket *Úr heimsborg í Grjótaþorp*, en biografi over Þorlákur Ó. Johnson, en fætter og nær samarbejdspartner med Jón Sigurdsson. Mange flere forfattere har skrevet om denne periode. Der foreligger udgaver med kildemateriale og til efteråret 2002 udkom bind et af en ny biografi over Jón Sigurdsson, skrevet af historikeren Guðjón Friðriksson. Bind to udkommer til efteråret 2003.

Meget mindre foreligger om perioden efter 1850, som ikke har fanget historikernes interesse på samme måde. Nogle biografier kan nævnes, G. Karlsson: *Frelsisbarátta Suður-Pingeyinga og Jón á Gautlöndum* (1977), Þorkell Jóhannesson og Bergsteinn Jónsson: *Tryggvi Gunnarsson I-IV* (1955-1990), Arnór Sigurjónsson: *Einars saga Ásmundssonar I-III* (1957-1970), Jón Guðnason: *Skúli Thoroddsen I-II* (1968-1974). Så har J. Th. Thór udgivet to bind med professor Valtýr Guðmundssons korrespondance med politiske samarbejdspartnere. Han var en ledende skikkelse i islandsk politik omkring århundredeskiftet 1900. Disse to bøgers titler er *Launráð og landsfeður* (1974) og *Aldamót og endurreisn* (1999). Professor Guðmundssens biografi, skrevet af J. Th. Thór, forventes i år 2004. Om perioden efter 1904 mangles næsten al forskning i selvstændighedskampens historie og specielt savner vi et værk om dansk-islandske forhold i årene 1918-1944. Det kunne blive en historie om exemplarisk samliv mellem det gamle herrefolk og dets forhenværende biland. Forskning i hvordan Island blev republik skulle også være af stor interesse.

Det som her er anført gælder bøger og hvad vi kan betegne som »brede« værker, der dækker længere perioder. Nogle monografier er også blevet udgivet, bl.a. G. Karlsson: *Frá endurskoðun til valtýsku* (1972), som behandler islandsk politik i perioden fra omkring 1885 til 1897, S. Línal: *Upphaf landvarnar* (1958), om oprettelsen af den såkaldte Landvarnarflokkur (Landværnspartiet) i begyndelsen af 1900-tallet og, den eneste danske studie i emnet, Per Sundbøl: *Dansk Islandspolitik 1913-1918*. Den sidtnævnte bog blev udgivet på dansk i 1978 og i islandsk oversættelse i 1979 med titlen *Íslandspólitík Dana 1913-1917*. Så er der udkommet mange tidsskriftsartikler, der behandler enkelte dele eller episoder i selvstændighedskampens historie. De fleste er udgivet i tidsskrifterne *Andvari*, *Saga* og *Skírnir*. Desuden er der udkommet mange populær-historiske værker, erindringer og biografier. Mange af dem indeholder interessante informationer, men kan ikke betragtes som videnskabelige forskningsværk.

Alle oven anførte publikationer behandler fremfor alt den politiske og kulturelle (litterære) historie. Om Islands økonomiske historie i perioden ca. 1800-1944 savnes der helt nyttigt oversigtsværk. Mange aspekter af den økonomiske historie, specielt handels-, fiskeri- og samfundshistorie er til dels dækket i lokal- og byhistoriske værker udgivne i de sidste tyve år, og i år 1990 publiceredes i tidsskriften *Saga* en

oversigt over den samfundsmæssige og økonomiske udvikling i Island i 1800-tallets første halvdel³. Om islandsk fiskerihistorie i perioden er der allerede udkommet nogle monografier, og i efteråret 2003 udkom første bind af Islands fiskerihistorie. Det dækker perioden fra landnamstid indtil 1901. Forfatteren er J. Th. Thór og bogens titel er: *Sjósókn og Sjávarfang*. Her diskuteres selvstændighedskampen dog blot perifert.

Til slut vil jeg nævne et nyt værk. I 2001 udkom en bog af Guðmundur Hálfðanarson, professor i historie ved Islands Universitet. Der diskuteres selvstændighedskampen på en helt anden måde end tidligere. Forfatteren modsiger stærkt den ofte romantiske diskussion og mener f.x., at konservative islændinge, specielt storbønder og embedsmænd, kæmpede mod at liberale idéer fra Danmark fik fodfæste i landet, da de frygtede at de kunne destabilisere det traditionelle bondesamfund og dermed undergrave deres egen magt. Jeg må erkende at jeg er langt fra overbevist af forfatterens argumentation, men det er i hvert fald en ny linje. Lige nu, da disse sider sendes til redaktionen er der udkommet en samling af handlinger om nationalisme, skrevet af unge forskere.

IV

Konklusionen er, at selvom ganske meget er blevet skrevet i Island om perioden ca. 1800-1944, findes der stadigvæk store huller i den historiske forskning og vores viden om perioden som helhed. Store flerbindsværk savnes næsten helt – og de som foreligger er forældet. Den såkaldte ‘romantiske periode’, dvs. 1830-1850, kan anses som relativt godt dækket, men grundig forskning i perioden 1850-1870 savnes næsten helt. Om perioden 1870-1904 er der nogle kortere monografier, samt biografier og nogle af de sidtsnævnte strækker sig op til 1920 eller lidt længere. Om ‘kongerigets’ historie, dvs. 1918-1944, og specielt dansk-islandsk forhold i denne periode savner vi næsten helt al historisk forskning. Her venter et stort og spændende arbejde.

Bibliografi

Feldbæk, O. (1991): *Den lange fred 1700-1800*. Danmarkshistorie bind 9. København.

Friðriksson, G. (2002): *Jón Sigurðsson I*. Reykjavík.

Guðnason, J. (1968-1974): *Skúli Thoroddsen. Ævisaga*. I-II. Reykjavík.

---

3. Aðalgeir Kristjánsson og Gísli Ágúst Gunnlaugsson (1990): »Félags- og hagbróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar«. Saga XXVIII, s. 7-62.

- Hálfðanarson, G. (2001): *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk*. Reykjavík.
- Jóhannesson, Th. og Jónsson, B. (1955-1990): *Tryggvi Gunnarsson I-IV*. Reykjavík.
- Jóhannesson, J. Y. o.a. red. (2003): *Þjóðerni í þúsund ár?* Reykjavík.
- Karlsson, G. (1977): *Frelsisbarátta Suður-þingeyinga og Jón á Gautlöndum*. Reykjavík.
- G. Karlsson (1972): *Frá endurskoðun til valtyisku*. Reykjavík.
- Kristjánsson, A. (1972): *Brynjólfur Pétursson, ævi og störf*. Reykjavík.
- Kristjánsson, A. (1993): *Endurreisn alþingis og þjóðfundurinn*. Reykjavík.
- Kristjánsson, A. (1999): *Nú heilsar þér á Hafnarlóð*. Reykjavík.
- Kristjánsson, A. og Gunnlaugsson, G. Á. (1990): »Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar«. *Saga XXVIII*. Reykjavík.
- Kristjánsson, L. (1961): *Á slóðum Jóns Sigurðssonar*. Hafnarfjörður.
- Kristjánsson, L. (1961-1962): *Úr heimsborg í Grjótaþorp I-II*. Reykjavík.
- Kristjánsson, L. (1993-1960): *Vestlendingar I-II,2*. Reykjavík.
- Líndal, S. (1958): *Upphaf landvarnar*. Reykjavík.
- Ólafsdóttir, N. (1961): *Baldvin Einarsson og þjóðmálastarf hans*. Reykjavík.
- Ólason, P. E. (1929-1933): *Jón Sigurðsson I-V*. Reykjavík.
- Sigurjónsson, A. (1957-1970): *Einars saga Ásmundssonar I-III*. Reykjavík.
- Sigurðsson, J. (1848): »Hugvekja til Íslendinga«. *Ný fjelagsrit*. København.
- Sundbøl, P. (1978): *Dansk Islandspolitik 1913-1918*. København.
- Thór, J. Th. red. (1999): *Aldamót og endurreisn*. Reykjavík.
- Thór, J. Th. red. (1999): *Launráð og landsfeður*. Reykjavík.

En fælles konflikt? Kampen om fiskeri-grænser i Nordatlanten fra middelalder til nutid

Gudni Th. Johannesson

Denne artikel har to formål. På den ene side vil den give en kort oversigt over konflikter om søterritoriet og fiskerigrænser i Nordatlanten fra middelalderen til nutiden. Her ligger hovedvægten på briternes fiskeri, selv om andre nationer selvfølgelig også fiskede der, for eksempel tyskere, franskmænd, spaniere og portugisere. Men briterne var de mest aktive af de fremmede nationer, og sædvanligvis i forgrunden i konflikterne. På den anden side vil jeg give en foreløbig historiografi over værker og kilder som kan bruges ved en større historisk gennemgang af dette emne. Tanken bag fremstillingen er, at det er fornuftigt at se på denne historie i et fælles perspektiv, og at historien om fiskerikonflikter i Nordatlanten er en vigtig del af historien om det nordatlantiske eller Vestnordiske område i en international sammenhæng.

Fra vikingetid til 1901: Fra Kongens Strømme til Pax Britannica

Når de nordiske mænd sejlede ud på Atlanterhavet i 800/1000-tallet var der ikke tale om territorialfarvand som man kender det i dag. Hvis man kan tale om en regel, så kan det siges, at havet var åbent for alle, *Res communis* som det hed i romerretten¹. Men i 1100/1200-tallet kom Færøerne, Island og Grønland under det norske kongerige, som gjorde krav på hele det nordatlantiske havområde. Det var »Kongens strømme«. »Det var jo nordmænd«, sagde den karismatiske stortingsmedlem Charles Hambro i 1951, »som kom til Svalbard, til Island, til Færøerne, alle øerne i det nordlige Atlanterhav og omsider til Grønland og til Vinland, Orknøerne, Shetlandsøerne og Hebriderne. Alt dette blev hevdet gennem århundreder som Norges farvann«².

---

1. Grolin, Jesper (1982). »Havrettens udvikling«, i Jesper Grolin og Finn Laursen (red.), *Ret eller magt på havet. FN's havretskonference. Baggrund og konsekvenser*. [København]: FN-Forbundet, pp. 7-8.
Bangert, Kaare (1999). *200 sømils fiskeriterritorium*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, pp.29-30.

2. Stortingsarkivet, Oslo. Møter for lukkede dører i Stortinget, 4. april 1951, p. 92.

Efter rigsfællesskabet med Norge var det Danmark som hævdede eneret over Nordatlanten. Den danske konge erklærede et generelt sejladsforbud over havet og gav blot lov til sejlads, handel og fiskeri efter særlig tilladelse. I 1432, for eksempel, underskrev Danmark og England en traktat vedrørende fiskeri på de norske skatlande Færøerne, Island og Grønland, men dette og andre aftaler hindrede ikke, at engelsk fiskeri og handel i Nordatlanten førte til flere konflikter i denne periode³. Ved fremvæksten af maritime magter som England og Holland var det imidlertid klart, at den danske konge ikke kunne fremføre sine krav over Nordatlanten som et lukket hav, *Mare Clausum*. Teorien om *Mare Liberum*, det åbne hav med stramme territorialfarvande, blev den dominerende opfattelse og i 1600-tallet måtte Danmark give efter. I 1631 blev bestemmelse om en 16-24 sømils territorialfarvand fastslået ved Island (1 sømil = 1852 meter) og i 1682 omkring Færøerne. Dog krævede man så sent som i 1700-tallet 52 sømil rundt om Grønland, men det måtte også opgives. Danmark havde ikke magt, som det havde agt⁴.

Efter Napoleonskrigene var England verdens absolut stærkeste sømagt og i 1812 indskrænkedes dansk og norsk territorialfarvand endnu mere, denne gang til 4 sømil. Senere ved århundredet erklærede de danske myndigheder, at denne grænse også gjaldt for de nordatlantiske områder. Det 19. århundrede, perioden for *Pax Britannica*, var 3 mil territorialfarvand den grænse, som England opretholdt som den eneste gyldige lov. Det så man i 1882, da alle stater ved Nordsøen underskrev en konvention om en 3 mil grænse. Norge, som var en del af det svenske kongerige, var dog en undtagelse, og som holdt fast på det gamle krav om 4 mil ud for Nord-Norge langs en linie, som gik udenfor skærgården⁵.

Nogle år senere begyndte britiske trawlere at fiske ved Island og Færøerne. Snart førte det med sig konflikter med traditionel linje- og netfiskeri og man krævede fra dansk side en intensiveret patruljering samt en stram opretholdelse af, i det mindste, 4 sømil og lukning af bugte og fjorde. Det islandske parlament, Altinget, fastsatte love med forbud mod trawlfiskeri ved Islands kyster, men briterne var ikke villig til at opgive 3-mil princippet og sendte bl.a. en mini-flotille til Reykjavík i 1896-97. Det var en venlig men alvorlig påmindelse om hvem der havde magten i Nordatlanten gennem brug af »kanonbåds-diplomati«, omend af mindre format. Man kunne her bemærke, at de danske myndigheder ikke var skrappere til at realisere Islands krav i denne henseende: »[T]ake no notice of their laws«, sagde en dansk kaptajn til den britiske kommandør af flotillen i 1897, hvorefter briterne kunne bemærke, at »it is

---

3. Bangert (1999), pp. 31-32. Thorsteinsson, Björn (1978). »Torsken og Islands forhold til Danmark gennem tiderne«. *Tidsskrift for Søvesen*, 149 årg., pp. 53-68.

4. Grolin (1982), p. 10.

5. Bangert (1999), pp. 34-35.

the Danish Government who administers and we ignore them«⁶. Begivenhederne var noget lignende ved Færøerne, og i 1901 underskrev Danmark og Storbritannien en aftale om en 3-mil grænse ved Færøerne og Island. Den gamle, nordiske krav om en udvidet domsmyndighed var da helt forbi.

Det blev længe hævdet i Island, at der var blevet handlet en »flæske-aftale«, dvs. at i stedet for en indrømmelse i Nordatlanten fik Danmark gunstigere adgang for landbrugsprodukter i Storbritannien. Disse anklager var dog forkerte⁷. Dette giver imidlertid anledning til at stille et spørgsmål om, i hvilken grad Danmark var villig til at beskytte de lokale interesser i Nordatlanten. En undersøgelse af territorialfarvands udvikling i denne periode må med andre ord også diskutere Danmarks »kolonialisme« og forholdet til de nordatlantiske øer.

Fra 1901 til 2. verdenskrig: 3-mil reglen, de facto og de jure

Trods en voksende utilfredshed på Færøerne og Island var 3-mil aftalen i kraft indtil efter 2. verdenskrig. De danske myndigheder var hverken villige eller dygtige nok til at gå imod Storbritanniens vilje i Nordatlanten. Man kunne have sagt det samme om færingerne og islændingerne, hvis de havde været uafhængige af Danmark i denne periode. Det var ikke Danmarks svaghed, men Storbritanniens styrke, som bestemte situationen i Nordatlanten. Dog viste Norges holdning, at man i det mindste var i stand til at fremføre en formelt krav om mere end 3 mil. Nordmændene opgav aldrig 4-mil grænsen ud for Nord-Norge, målt fra de yderste øer og halvøer i skærgården. I 1911 arresterede nordmændene en britisk trawler indenfor denne grænse, men udenfor 3-mil grænsen. I London protesterede man skarpt; 3-mil princippet var yderst vigtig for det britiske imperium, som udenrigsminister Sir Edward Grey sagde: »It was a principle on which we might be prepared to go to war with the strongest Power in the world«⁸. En ubekvem »våbentilstand« førte til anholdelse i 1911, og en række af forhandlinger i mellemkrigsårene var ikke ført til en løsning, da krigen brød ud i 1939⁹.

---

6. Public Record Office, Londen [her efter PRO]. MAF41/1318, George T. Atkinson til H.J. Johns, [1951]. Vedlægget var et brev fra George Atkinson til Tom Atkinson, 12. september, 1897. For Færøerne, se »The Cod War of 1893-1899«, http://www.grimsbywebfind.com/sites/Fishing/cod_of_1893.htm, iagttaget 15. marts 2002.

7. Se for eksempel Jónsson, Hannes (1982). *Friends in conflict. The Anglo-Icelandic Cod Wars and the Law of the Sea*. London: C. Hurst & Company, pp. 37-38.

8. PRO. MAF41/674, Grey til Findlay, Oslo, 26. juni, 1911.

9. Fleischer, Carl A. (1977). *Fiskerigrensene, folkeretten og den økonomiske sone*. Oslo: Universitetsforlaget. Fløistad, Brit (1982). »Hovedlinjerne i utformningen av norsk sjøgrensepolitikk etter 1945. Interesseavveiningar; nasjonale og internasjonale«. Hovedoppgave i statsvitenskap, Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Oslo, pp. 42-53.

Perioden op til slutningen af 2. verdenskrig viste, at ikke en eneste afhængig land som Island og Færøerne, men også den selvstændige Norge, ikke havde magt til at realisere deres vilje på havet udenfor deres kyster. Det var ikke længere en periode, hvor Pax Britannica herskede, men det var endnu en tid, hvor magt i det internationale samfund først og fremmest bestod af militær og økonomisk styrke. Det var ikke en optimal tid for de små lande i Nordatlanten. Som en norsk diplomat sagde i august 1914:

Naar den engelske utenriksminister kan erklære overfor den lille norske Gesandt at England er færdig til at ta en krig paa at faa Norges gamle fiskerigrændse av 4 kvartmil reduceret til 3 kvartmil, da har tiden faaet et slikt brutalitetens præg her i Europa at man ikke faar forundre sig over om vilde og halvvilde følger efter¹⁰.

Fra 2. verdenskrig til 1964: 3-mil princippet endelig

Fundamentale ændringer på den internationale scene efter 2. verdenskrig betød, at 3-mil princippet endelig var uundgåelig. Storbritannien var ikke længere en stormagt, Island og Færøerne fik en stor strategisk betydning under den kolde krig og international lov blev formuleret på en anden måde end før. 1948 var et skæbneår i denne sammenhæng. I Reykjavík vedtog Altinget en lov om kontinentalsoklen, som gav den islandske regering hjemmel til at beskytte fiskearterne i havet omkring Island. Loven var i høj grad baseret på den såkaldte Truman-erklæring fra 1945, hvori de Forenede Stater krævede eksklusive rettigheder over naturrigdommene på kontinentalsoklen udfor staternes kyster. Og samme år besluttede Stortinget i Oslo at fremføre kravet om en 4-mil zone. En række britiske trawlere blev anholdt og Storbritannien og Norge blev enige om at føre sagen til den Internationale Domstol i Haag, d.v.s. at briterne ikke længere betvivlede Norges ret til en 4-mils grænse, men kunne ikke acceptere, at den blev målt fra grundlinien fra de yderste øer og halvøer. I 1951 dømte Domstolen helt i norsk favør.

Dette var et meget værdifuldt resultat, ikke alene for Norge, men for hele den udvikling af havretten. Og Island udnyttede dommen straks til fulde. Allerede i 1949 havde islændingene opsagt aftalen fra 1901 (med den nødvendige 2 års frist), og i 1950 udvidede de fiskerigrænsen til 4 mil ud for nordlandet, med en grundlinie der gik tværs over bugte og fjorde. I 1952 udvidedes grænsen for at gælde rundt om hele øen¹¹. De britiske trawlerejere og sømænd, med indirekte støtte fra myndighederne i London, svarede igen med et forbud mod landing af iset fisk fra islandske trawlere i de store fiskerihavne i Storbritannien: Hull, Grimsby, Fleetwood og Aber-

10. Rigsarkivet, Oslo. RA 11002, 31.6.10/II, Ditten, Berlin til Ihlen, Oslo, 19. august 1914.

11. Thorsteinsson (1978), pp. 73-75.

deen. De gav ikke op, indtil 1956, da det blev helt klart at Island ikke ville ændre den nye linie.

Imens forsøgte færingerne også at udvide sit territorialfarvand, men med begrænset succes. Aftalen fra 1901 var ikke opsagt for Færøernes vedkommende, men i stedet udfærdigede Danmark og Storbritannien i 1955 en ny aftale om udvidelse på begrænsede områder, og igen i 1959¹². Her var det igen indlysende, at selv om de danske myndigheder ønskede at opnå en så gunstig aftale som muligt for Færøerne, så var de ikke villige til at kæmpe hårdt nok for dem. Øboerne var »vore lokale cyprioter«, som ambassadør Vincens Steensen-Leth skrev i London¹³. Og ud for Grønland var 3-mil princippet uændret, en undtagelse i Nordatlanten¹⁴. Problemet for færingerne og grønlænderne var også, at Danmark i almindelighed ikke var beredt til at modsige Storbritannien i vigtige sager. I det hele har Danmarks udenrigspolitik i efterkrigstiden jo været beskrevet som passiv og eftergivende med hensyn til ønsker fra de større stater¹⁵.

I denne periode er det dog mest spændende at undersøge, i hvilken grad de nordiske nationer stod sammen, og i hvilken grad de var mod hveranden. Norske sildefiskere var for eksempel altid i mod de nord-norske krav om udvidede fiskerigrænser, og de var slet ikke fornøjet med den islandske udvidelse til 4 mil, fordi den lukkede gode fangstfelter for dem. »[D]ette var en ytterst alvorlig sak for berettigede norske interesser«, sagde den norske gesandt i Reykjavík, men islændingene kunne altid konstatere, at de havde jo bare gjort det, som nordmændene selv havde gjort allerede¹⁶. Også i København var man ikke helt fornøjet med den islandske »radikalisme«, som tændte og opretholdte lignende krav på Færøerne. På den anden side kunne både Danmark og Norge bruge Island næsten som en »isbryder«: at lade islændingene gå i front og gennemgå konflikter med Storbritannien, men selv nyde fordelene når briterne havde givet op. Dette var især tilfældet i 1958-61, da den første »torskekrig« fandt sted mellem Island og Storbritannien, over den islandske udvidelse af

---

12. Patursson, Erlendur (1973). »Samarbejde i Nordatlanten«, i *Fisk, fiskeri, fiskerigrænser - En debatbog om fiskeriet i Nordatlanten*. København: Komiteen for bevarelse af fiskebestanden i Nordatlanten, pp. 82-91.

13. Rigsarkivet, København. Udenrigsministeriet. Akter 1946-1972 [her efter UD København]. 55.DAN.31/V, Steensen-Leth til Svenningsen, 1. februar 1956.

14. UD København. 55DAN.32/I, C.A.C. Brun referat, 3. april 1952.

15. Branner, Hans (2000). »Traditioner og Optioner i Dansk Udenrigspolitik«, i Søren Dosenrode (ed.), *Dansk udenrigspolitik. Rammer og udfordringer ved det 21. årh. begyndelse*. Århus: Systime, for Rådet for Europæisk Politik, pp. 37-59. Holbrad, Carsten (1991). *Danish Neutrality. A Study in the Foreign Policy of a Small State*. Oxford: Clarendon Press, pp. 158-168.

16. Udenrigsministeriets Arkiv, Oslo [her efter UD Oslo]. 31.11/60/II, Anderssen-Rysst P.M., 27. marts 1950.

søgrænsen til 12 mil. Dengang sendte briterne krigskibe til at beskytte sine trawlere mod at blive arresteret af de islandske kystvagtbåde. Episoden var farefuld, men foregik uden farlige sammenstød og som endte med, at Storbritannien måtte anerkende udvidelsen. På sin side forpligtede islændingene sig til at lægge fremtidige aktioner under den Internationale Domstol i Haag. En tilsvarende aftale blev gjort med Vesttyskland. I 1960 fulgte Norge med og etablerede en 12 mil fiskerigrænse, med visse rettigheder for andre nationer i ti år. Grønland fulgte i 1963, og Færøerne i 1964. Storbritannien, og en række andre vesteuropæiske stater, protesterede mod udvidelserne, men udviklingen var uundgåelig.

Den internationale situation havde naturligvis fremhjulpet dem, som kæmpede for udvidede fiskerigrænser. I 1958 holdt de Forenede Nationer sin første havretskonference, hvor man konstaterede, at 3-mil princippet ikke ville få støtte fra flertallet af verdens nationer. Det var endnu klarere på den anden konference i 1960, hvor en »6+6«-løsning (6 mil territorialfarvand og en yderligere 6 mil fiskerizone) næsten blev accepteret. Selv om en overenskomst ikke opnåedes, var de gamle reglers tid forbi¹⁷.

1964-1976: Vejen til Pax Islandica og en 200 mil eksklusiv økonomisk zone

I slutningen af 1960'erne forsøgte de Forenede Stater og Sovjetunionen, en usædvanlig alliance under den kolde krigen, at fastsætte en 12-mil grænse. Det mislykkedes. I Nordatlanten var Island igen først til at gå videre, med en udvidelse til 50 mil i 1972. Britiske krigsskibe fremtrådte igen, i et nyt »torskekrig«, men en *modus vivendi*, som var i Islands favør, blev fundet et år senere efter alvorlige sammenbrud på fiskefelterne. Til forskel fra det første »torskekrig« i 1958-61 var den islandske kystvagt ikke så hjælpeløs, da den britiske flåde trådte på scenen. Kystvagten tog et nyt »våben« i brug, en slags stor saks, som klippede trawlet fra trawlerne. Dette var en vigtig grund til den islandske succes, men, som før, ikke så vigtig som den internationale udvikling.

Selvom den Internationale Domstol i 1974 erklærede, at Island havde uret, stod det klart under FN's havretskonference som påbegyndtes dette år, at en 200 mil eksklusiv økonomisk zone (EEZ) sandsynligvis vil blive accepteret. Trods dette kom der til den tredje og sidste »torskekrig« i 1975, da Island erklærede en 200 mil fiskerigrænse. Trawl var klippet, krigsskibe og kystvagtsbåde stødte sammen og det var et mirakel, at ingen døde. Island sejrede igen, naturligvis, og andre nationer i

---

17. Grolin (1982), pp. 18-22.

Nordatlanten fulgte i kølvandet¹⁸. Med hensyn til, at Island var først, da kan den nye situation godt kaldes *Pax Islandica*. Imidlertid må det altid huskes på, at den ville have fundet sted, hvad end man havde bestemt det i Reykjavik.

I et fælles nordisk perspektiv er den strategiske aspekt måske det mest interessante i denne sammenhæng. Især i Norge var man bekymret for, at de islandske konflikter med Storbritannien i 1970'erne kunne have en dårlig indflydelse på den offentlige holdning til NATO og de amerikanske militære installationer på øen. I begge de to sidste »torskekrige« forsøgte norske diplomater og politikere at gribe ind og organisere forhandlinger. Det var delvis en oprigtig vilje til at hjælpe med at finde en løsning, men også delvis en selvoptaget bekymring for den strategiske balance i Nordatlanten. Hvis Island forlod NATO og »sparkede« amerikanerne ud, så ville det især ramme Norge¹⁹.

Efter etableringen af 200-mil zoner i Nordatlanten, var der nogle inter-nordiske konflikter om fiskeri udenfor zonerne og deres nøjagtige position. Dette ses tydeligst i den norsk-islandske uenighed over Jan Mayen in 1970-80'erne, og over »Smuthulen« i 1990'erne. Og senest i september 2002 kom Island og Færøerne til en overenskomst om linien mellem deres zoner²⁰.

Sammenfatning – næste skridt

Denne korte og ufuldkomne oversigt viser, at en grundig undersøgelse af fiskerikonflikter i Nordatlanten må besvare to vigtige spørgsmål, som var nævnt ovenover: Hvilken rolle spillede forskellen mellem selvstændighed og styre fra København? »Færingerne er blevet kuede, og de britiske trawlerejere kan glæde sig over deres sejr«, skrev det islandske avis *Morgunblaðið* i 1954, da islændingerne havde provokeret Storbritannien over fiskerigrænserne, mens Danmark var mere forsigtig. »På den måde bliver kolonipolitikken ved med at pine en lille nation, hvis hele liv og udkomme er afhængig af fiskebankerne«²¹. I hvilken grad er en sådan syn retfærdig? Hvor vigtig var nordisk samarbejde, eller mangel på samme? »Ja, mange gange... har de arbejdet hver sin vej og modarbejdet hinandens synspunkter og interesser«, skrev den færøske lagtingsmand Erlendur Patursson i 1972²². Og vi har set, hvor specielle interesser og fornemmelser var altid i baggrunden.

18. Thorsteinsson (1978), pp. 74-75.

19. Se for eksempel UD Oslo. 31.11/60/XVIII, Udenrigsministeriet til Ambassaden i London, 26. maj 1973.

20. *Morgunblaðið* (Reykjavik), 29. september 2002.

21. *Morgunblaðið* (Reykjavik), 12. september 1954. Oversættelse i UD: 55.DAN31/II, Viggo Christensen, Reykjavik, til Udenrigsministeriet, 20. september 1954.

22. Patursson (1973) p. 82.

Næste skridt må derfor være, at begynde en omhyggelig forskning om emnet, hvori man ikke alene spørger hvad og hvornår, men begrunder også disse grundlæggende spørgsmål, plus hvorfor og hvordan og i hvilket sammenhæng. En omfattende, vest-nordisk samarbejde er derfor nødvendig.

Foreløbig bibliografi

Nogle værker om fiskerikonflikter i Nordatlanten på engelsk, norsk og dansk:

Andresen, Steinar (1987). *Makt og rett på hav og havbunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ágústsson Einar (1973). »Islands 50 mil«, *Syn og segn*, no. 79, pp. 217-221.

Bangert, Kaare (1999). *200 sømils fiskeriterritorium*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Bartson, R.P., og Hjálmar W. Hannesson (1974). »The Anglo-Icelandic Fisheries Dispute«, *International Relations*, 4 årg, no. 6, pp. 559-84.

Branner, Hans (2000). »Traditioner og Optioner i Dansk Udenrigspolitik«, i Søren Dosenrode (red.), *Dansk udenrigspolitik. Rammer og udfordringer ved det 21. årh. begyndelse*. Århus: Systime, for Rådet for Europæisk Politik, pp. 37-59.

Davis, Morris (1963). *Iceland Extends its Fisheries Limits*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fisk, fiskeri, fiskerigrænser — En debatbog om fiskeriet i Nordatlanten (1973). København: Komiteen for bevarelse af fiskebestanden i Nordatlanten.

Fleischer, Carl August (1965). »Norway's Policy on Fisheries, 1958-1964«, *Developments in the Law of the Sea 1958-1964*. London: The British Institute of International and Comparative Law.

Fleischer, Carl August (1977). *Fiskerigrensen, folkeretten og den økonomiske sone*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fleischer, Carl August, og Jón Baldvin Hannibalsson (1996). *Fiske og havrett i nord*. Oslo: Norske Atlanterhavskomiteé.

Frydenberg, Per (1973). »Fiskeressurser—kontroll og konflikt i Nord-Atlanteren«, *Internasjonal Politikk*, no. 2, 1973, pp. 375-389.

- Gerhardsen, Gerhard Meidell (1973). »Foran den tredje FN-konferanse om Havets Folkerett«, *Internasjonal Politikk*, no. 4, pp. 847-860.
- Grolin, Jesper (1982). »Havrettens utvikling«, i Jesper Grolin og Finn Laursen (red.), *Ret eller magt på havet. FN's havrettskonferanse. Baggrund og konsekvenser*. [København]: FN-Forbundet, pp. 6-30.
- Hannesson, Rögnvaldur (1996). *Fisheries Mismanagement: The Case of the North Atlantic Cod*. Oxford: Clarendon Press.
- Hart, Jeffrey A. (1976). *The Anglo-Icelandic Cod War of 1972-73. A Case Study of a Fishery Dispute*. Berkeley: Institute of International Studies, Research Series, no. 29, University of California, Berkeley.
- Holbrad, Carsten (1991). *Danish Neutrality. A Study in the Foreign Policy of a Small State*. Oxford: Clarendon Press.
- Hoydal, Kjartan (1973). »Fiskebestandene ved Færøerne«, i *Fisk, fiskeri, fiskerigrænser — En debatbog om fiskeriet i Nordatlanten*. København: Komiteen for bevarelse af fiskebestanden i Nordatlanten, pp. 53-57.
- Jansen, Jan P., og Per Chr. Blichfeldt (1998). *Havets voktere. Historien om Kystvaktten*. Oslo: Schibsted.
- Jespersen, Arne (1983). »Fiskeriinspektionens historie i korte træk«, i *Tidsskrift for Søvæsen*, 153 årg., pp. 279-299.
- Jónsson, Hannes (1982). *Friends in Conflict. The Anglo-Icelandic Cod Wars and the Law of the Sea*. London: C. Hurst & Company.
- Laursen, Finn (1988). *Danmark og havretten*. København: Dansk Udenrigspolitisk Institut og Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Patursson, Erlendur (1973). »Samarbejde i Nordatlanten«, i *Fisk, fiskeri, fiskerigrænser — En debatbog om fiskeriet i Nordatlanten*. København: Komiteen for bevarelse af fiskebestanden i Nordatlanten, pp. 82-91.
- Robinson, Robb (1996). *Trawling. The Rise and Fall of the British Trawl Fishery*. Exeter: University of Exeter Press.
- Ræstad, A. (1912). *Kongens strømme: historiske og folkeretslige undersøkelser angaaende sjøterritoriet*. Kristiania: Cammermeyer.

Sørensen, Max (1958). »Geneve konferencen 1958 om havets retsorden«, *Nordisk Tidsskrift for International Ret*, 28 årg., pp. 86-93.

Sunnanå, Klaus (1973). »Fiskerigrensener«, *Syn og segn*, no. 79, pp. 205-216.

Thorsteinsson, Björn (1978). »Torsken og Islands forhold til Danmark gennem tiderne«, *Tidsskrift for Søvæsen*, 149 årg., pp. 49-77.

Thór, Jón Th. (1988). »The Beginnings of British-Steam Trawling in Icelandic Waters«, *Mariner's Mirror*, 74 årg., no. 3, pp. 267-272.

Thór, Jón Th. (1992). »The Extension of Iceland's Fishing Limits in 1952 and the British Reaction«, *Scandinavian Journal of History*, 17 årg., no. 1, pp. 25-43.

Thór, Jón Th. (1995). *British Trawlers and Iceland 1919-1976*. Gøteborg: Gøteborg Universitet.

Skolevæsen og sundhedsvæsen på Færøerne – trang eller tvang?

Elin Súsanna Jacobsen

Indledning

Jeg har valgt at se på disse to områder, som har det til fælles, at de er indrettet på at skulle omfatte hele befolkningen. Begge har de rødder tilbage til oplysningstidens form for befolkningsomsorg og tillid til, at oplysning ville føre til ændret adfærd.

Jeg begrænser mig til 1800-tallet som tidsramme om den første opbygningsfase, og betragter udviklingen af skole- og sundhedsvæsen som led i moderniseringsprocessen på Færøerne. De love og praksiser, som dannede grundlaget for udviklingen, var mere eller mindre direkte overført fra Danmark – ud fra det princip, at færinger skulle nyde samme borgerrettigheder som rigets øvrige indbyggere.

På et analytisk plan kan det være hensigtsmæssigt at skelne mellem 'stat' og 'samfund' – i tilfældet Færøerne i 1800-tallet så meget mere, idet man kan anvende begreberne til hhv. den danske statsmagt og det færøske samfund. Men i det konkrete kan det være vanskeligt at identificere de to begreber og holde dem adskilt: statsmagten, repræsenteret gennem sine institutioner, synes at opløses og forgrene sig i et netværk, som er integreret i og ikke en modsætning til samfundet:

»... 'Staten' får inte ställas i motsats till 'samhället' utan måste betraktas som en integrerad del i samhällets organisation. Staten får inte ... reduceres till et subjekt med egna intressen, än mindre med en egen 'vilja'. Det statliga skall i stället fattas som ett nätverk av formella och informella kraftcentra och förbindelser dem emellan, verksamt i hela samhället. I ett större perspektiv kan samhället som helhet uppfattas som ett sådant nätverk där det statsliga är en del och den centrala statsapparaten bara ett centrum bland flera.« (Kyle 1989:323).

Det er dog nyttigt at fastholde, at staten har en særlig fremtrædende position som magtcenter i forhold til andre magtcentre. Statsmagten har den særstilling, at den er forbundet med forestillingen om en overordnet myndighed.

Spørgsmålet er imidlertid, hvilken evne staten havde til at slå igennem i de mere perifere dele af riget. I tilfældet Færøerne i 1800-tallet kan statsmagtens formelle og lokale repræsentanter let personificeres i de civile og gejstlige embedsmænd. Men de kan ikke betragtes som de eneste myndighedspersoner. For det første fordi Færø-

erne i 1800-tallet stadig havde feudale træk, hvor statsmagtens reelle indflydelse var begrænset. Mange samfundsområder blev organiseret i bygdefællesskaber, resurser fordelt og konflikter løst efter sædvaneregler og/eller personlige forhandlinger. Et patriarkalsk samfund med sine egne ledere, hvis autoritet var baseret på ejendom, myndighed og karisma. Disse kan ikke overses som myndighedspersoner.

De højere embedsmænds myndighed blev kun i begrænset omfang udøvet ved personlig tilstedeværelse og indgriben. Med datidens uudviklede kommunikation blev magten uddelegeret til et netværk af personer, hvis roller i samfundet var flere, afhængig af situation og kontekst: en sysselmand var den lokale politimyndighed, mægler i konflikter, formidler af informationer og kundgørelser af forskellig art foruden andre funktioner, som han udfyldte som privatperson i lokalsamfundet. En præst skulle ideelt kontrollere sognebørnenes sindelag og skolekundskaber, fungere som talentspejdere foruden bestride en række civile administrative pligter. Og så var han også bonde og husbond for sin familie og tjenestefolk.

Skolevæsen

Ved indgangen til det 19. århundrede var der ingen skoler på Færøerne. Et forslag i 1797 om at der skulle oprettes skoler overalt på øerne vandt ikke tilslutning blandt præsterne, som på den tid var de sagkyndige i den slags anliggender. De fandt ikke tiden moden til at oprette skoler på landet, men mente det var tilstrækkeligt at indskærpe over for forældrene at sørge for børnenes undervisning, evt. at præsterne kunne beskikke en gammel mand eller kone til at træde til, hvor forældrenes kundskaber og vilje ikke slog til.

På den anden side mente præsterne, at det ville være ønskeligt med en almueskole i Tórshavn. Her var der en vis tradition for skoler, nemlig en latinskole, som havde eksisteret siden reformationen, og fra 1632 endvidere en såkaldt *dansk skole*, hvor børnene lærte læsning, skrivning, regning og katekismus. Men på det tidspunkt var latinskolen i stort forfald, og almueskolen var for længst sygnet hen. Nogle år senere (1806) tog den fungerende provst initiativ til at oprette en almueskole i Tórshavn, som efter nogle års begyndervanskeligheder kom til at fungere nogenlunde uafbrudt.

Præsternes diskussion i 1797 afslører i sig selv, at undervisningen ikke var tilfredsstillende overalt, og står i kontrast til en samtidig præsts karakteristik af færingeres oplysningsniveau, som nok skal læses som et partsindlæg i diskussionen, om det var nødvendigt at oprette skoler:

»Indbyggerne have og megen Læse-Lyst, hvilken giver Præsterne en herlig Anledning til ved Udlaan af gode Almuesbøger at udbrede almen-nyttige Kundskaber

iblandt deres Menigheder. En stor del ibland dem lægge sig efter ej alene at læse skrift, men og at skrive, og jeg kender adskillige, som ... have lært sig at skrive en ret god og læselig haand. At regne i hovedet, endogsaa brøk, kunne de temmelige færdigt; deres mange og forskellige lodder i udmarkene og følgelig ligesaa mange og forskellige andele i markernes afgrøde give dem ved delingen øvelse i denne brøkgregning...« (Landt 1800/1965:252).

Spørgsmålet om oprettelse af almueskoler uden for Tórshavn blev igen aktuelt, efter at man i Danmark i 1814 havde indført »Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark«. Formålet var at »danne børnene til gode og retskafne mennesker i overensstemmelse med den evangelisk-kristelige lære samt bibringe dem de kundskaber og færdigheder, der er nødvendige for at blive nyttige borgere i staten«. (Haue et al. 1986:42). Børnene skulle lære at læse, skrive og regne, og ved læsning i bibelhistorie, fædrelandshistorie, geografi m.m. få kundskaber, der kunne tjene til »fordømmes udryddelse og være af nytte i deres daglige håndtering«. Altså blev foruden at sætte børnene i stand til at tilegne sig den kristne børnelærdom tilføjet et mere nyttepræget formål med skoleundervisningen.

På Færøerne blev der i 1817 nedsat en kommission bestående af præster og andre embedsmænd, som skulle udtale sig, om den danske lov var anvendelig på Færøerne. De fandt imidlertid, at det var hverken praktisk eller økonomisk muligt at finde en ordning, hvorefter alle børn skulle kunne få adgang til formel skoleundervisning.

Et skridt på vejen til et ordnet skolevæsen var, at der i 1829 blev oprettet en skolefond under amtmandens og provstens ledelse. Kapitalen stammede bl.a. fra salg af lagmandsgården, som blev solgt i forbindelse med nedlæggelse af lagtinget og lagmandsembedet i 1816. Desuden blev latinskolens og Thorshavn skolevæsens fond overført til den nye fond, »Færø Amts Skolevæsen« (Nolsø 1950:28). Fra dette tidspunkt og frem til den første egentlige almueskolelov af 1845 blev der på mange steder indført skoleundervisning, typisk ved at en omgangslærer blev antaget til at undervise på skift i flere bygder. I 1844 var der således i alt 15 lærere, og i seks bygder var der indrettet skolelokaler. Lærerne fik undervisning hos provsten og derefter et bevis for duelighed. Undervisningen indskrænkede sig i de fleste tilfælde til læsning og kristendomskundskab.

Skolefonden var en støtteordning; den kunne yde tilskud til indrettelse af skolelokaler og evt. en lejlighed til læreren. Men i princippet påhvilede det lokalsamfundet at bære omkostningerne af skoleordninger. Forældrene skulle selv betale lærerens løn, i praksis i naturalier, og desuden fri kost og logi i de bygder, hvor han opholdt sig for at holde skole.

Amtmanden rapporterede med mellemrum til de danske centralmyndigheder (Danske Kancelli) om udviklingen. I 1834 var der 4, som kunne betegnes som egentlige lærere, men flere var på vej:

»Vi håber således efterhånden at få undervisningen fremmet så meget, at ungdommen overalt i det mindste skal bringes til at forstå det danske sprog og erholde de fornødne forkundskaber i religion, før end konfirmationsundervisningen begynder, hvilket på mange steder langt fra er tilfældet.«

Det kan her indskydes, at færingers gennem århundreder har haft to sprog, delt i domæner således at dansk var kirke- og rets- og administrationssprog, medens færøsk var talesprog samt i den skriftløse kultur bærer af den litterære arv. Dansk var for de flestes vedkommende et passivt sprog, som de måske lærte at forstå, men ikke kunne tale.

Samtidig skønnede amtmanden tiden moden til at få nogle faste rammer for skolevæsenet og skrev i 1835 et udkast til en forløbige skolelov for Færøerne; forbilledet var den danske almueskolelov af 1814 med nogle tilføjelser.

Der skulle undervises i religion, læsning, skrivning og regning, de flinkeste elever desuden i dansk geografi og fædrelandshistorie. I erkendelse af, at der ikke var uddannede lærere, måtte kravene tilpasses lærernes kundskaber. Det blev samtidig påpeget, at regelmæssig skolegang ville være betinget af, at man kunne garantere lærerne tilstrækkelig løn.

Amtmandens lovforslag fik positiv modtagelse blandt præster og andre på Færøerne, som fik det til udtalelse. Derefter blev det sendt til Danske Kancelli, hvorefter det i de følgende år verserede mellem forskellige myndigheder i København, som indføjede en del ændringer. I 1844 blev udkastet i ændret form forelagt præster og embedsmænd på Færøerne, inden det skulle gå videre til Roskilde Stænderforsamling. I de mellemliggende 9 år (!) var der sket flere udskiftninger blandt embedsmændene, og lovforslaget fik ikke den brede tilslutning som forrige gang det var til høring på Færøerne. Uenigheden gik på, om det gik an at påtvinge befolkningen de omkostninger, som det ville medføre at indføre skoler med lov. Heroverfor stod det synspunkt, at skolesagen var for vigtig til, at man kunne overlade det til de enkelte bygders befolkning af afgøre, om der skulle oprettes skoleordninger eller ej. Under behandlingen i Roskilde stænderforsamling blev de samme betænkeligheder gjort gældende, og man diskuterede, om loven burde sættes i kraft straks, eller om man skulle udsætte den, til der var blevet oprettet en politisk instans, hvor færingers selv kunne tage stilling til skoleloven. Slutresultatet blev et flertal for at gennemføre planen straks, og følgelig blev »Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på

Færøerne« sat i kraft i 1846 – *provisorisk* fordi man var forberedt på en revision efter nogle års erfaringer.

Øerne blev inddelt i distrikter med hver sin skolekasse, hvis hovedindtægter bestod af en særlig skoleskat, som blev pålagt al jordejendom i distriktet; den skulle dække den daglige drift, herunder lærernes løn. Det fælles skolefond, der som nævnt blev oprettet i 1829, fik tillagt flere indtægter, bl.a. af monopolhandelens overskud, og skulle anvendes til opførelse af skoler og andre etableringsudgifter.

Skoleloven mødte fra begyndelsen stor modstand. Kritikpunkterne var flere. Dels var det den økonomiske byrde for samfundet, dels for familien, idet den fastsatte skoletid på 5-6 timer daglig kom i konflikt med børnenes arbejdspligter i hjemmet. Der var heller ikke forståelse for, at alle børn skulle undervises i andre fag end de traditionelle elementære fag, nemlig læsning og kristendomskundskab.

I 1852 var situationen den, at ca 30% af børn på landet fik undervisning af omgangslærere med højest ujævne kvalifikationer, 25% af uuddannede hjælpelærere, medens ca. halvdelen af børnene fik udelukkende hjemmeundervisning. Kun i Tórshavn var der en fast skole, som også i nogen grad fungerede som »øvelsesskole« for fremtidige lærere ude på bygderne.

Der indløb klager fra befolkningen til både danske og færøske myndigheder, og efter anmodning fra Danske Kancelli blev der i 1849 indkaldt til et møde i Tórshavn, hvor skoledirektionen skulle rådføre sig med »dels indbudte, dels folkevalgte medlemmer«. Forsamlingen, som bestod af 5 præster, 5 skolelærere og 11 folkevalgte mænd, kritiserede især, at skolearbejdet gik for meget ud over børnenes andet arbejde, samt at der blev undervist i andre fag end læsning og religion; de få, som havde behov for at lære at regne og skrive, kunne lære det uden for skolen. De økonomiske pligter var for nogle en tungtvejende årsag til modstanden, men ikke altid den vigtigste.

Manglen på egnede skolelærere var en af årsagerne til skolens fiasko. Det var dels et spørgsmål om uddannelse af lærere, dels om lærernes aflønning, som skabte problemer med at rekruttere kvalificerede lærere. De strukturelle problemer i forbindelse med lærernes aflønning er belyst af en af de lærere, som fungerede både før og efter skoleloven af 1845. I 1851 opgav han lærerstillingen, da han skulle giftes, fordi lønnen ikke var tilstrækkelig til at forsørge en familie. Han påviste det uheldige i, at lærerens løn var afhængig af, hvor megen jord der var til beskatning inden for et skoledistrikt – i hans tilfælde var det et meget begrænset opland til at udrede skole-skatten. For det andet mente han, at en lærer måtte få overladt en *dyrket* jordlod som del af sit underhold i stedet for et uopdyrket, for således straks at kunne få nytte af det. For det tredje, at læreren burde fritages for pligten til at bemane en fiskerbåd, som det ellers var hans pligt. Han hentyder her til den gamle sædvane, hvorefter

fiskeri blev drevet i fællesskab for hele bygden, og bemanning af bådene en pligt for bygdens jordløse mænd. Det var umuligt at forene med hans pligt som omrejsende lærer med en arbejdstid, som var fastlagt efter klokketid, medens alt andet arbejde fulgte naturens rytme og luner (Matras 1951).

På grund af den store modstand blev skoleloven af 1845 ophævet i 1854. De dengang 20 lærere fik deres afsked, og det blev igen overladt til forældrene selv at sørge for børnenes undervisning under tilsyn af præsten og 2 valgte mænd, som strengt skulle påse, at alle børn over 7 år fik tilstrækkelig færdighed i læsning og religionskundskab (§ 35 i Lov om Ordning af Skolevæsenet paa Færøerne 1.3.1854).

Den afbrudte hjemmeundervisning lod sig imidlertid ikke så let genoplive, og hovedindtrykket var, at det gik tilbage med undervisningen. Den nye tid lagde beslag på forældrenes kræfter i langt højere grad end tidligere, og traditionen med at en gammel mand eller kone læste med børnene var blevet afbrudt på mange steder. Efterhånden voksede forståelsen for, at hjemmeundervisning ikke var en tilfredsstillende løsning, og i nogle bygder blev der ad frivillighedens vej samlet penge til tilvejebringelse af skoler.

Ved indførelse af en kommunelov i 1872 blev det pålagt kommunerne at sørge for skolevæsenet. Mange af kommunerne var fattige, og statskassen bevilgede tilskud til lærernes beskedne lønninger og halvdelen af omkostningerne ved opførelse af skolebygninger. Et lærerseminarium blev oprettet i 1872, og det hjalp på problemet med at skaffe kvalificerede lærere.

Det blev fastslået, at kommunerne skulle sørge for »den nødvendige undervisning«, som dog ikke var nærmere defineret. Til gengæld kom der foreløbig ikke nogen ny skolelov, som lagde rammer om skolens formål og indhold. Det skete først i »Kgl. anordning ang. forskellige Forhold vedr. Folkeskolen i Bygderne på Færøerne« af 16. januar 1912, som fastslog undervisningspligt for alle børn fra 7 til 14 år. Loven indeholdt bestemmelser om, hvad der skulle være obligatoriske fag, og hvad der var frivilligt. En egentlig formålsparagraf for folkeskolen kom dog først i 1962 (Petersen 1994).

Sundhedsvæsen

Skolens historie er belyst i flere forbindelser, især som arena for en lang og til tider heftig debat om det færøske, henholdsvis det danske sprogs stilling i skolen som fag og undervisningssprog. Dette spørgsmål blev først endelig løst i 1938, da færøsk blev anerkendt som undervisningssprog i folkeskolen.

Mere upåagtet har sundhedsvæsenets historie været, skønt der er grund til at stille spørgsmålet, hvordan det gik til, at der fra slutningen af det 18. århundrede kan

påvises en stigende opmærksomhed på befolkningens helbred og behov for hensigtsmæssig sundhedstjeneste. Der var intet specielt faretruende ved færingers sygdomsmønstre. På grund af den relative isolation blev øerne sjældent udsat for alvorlige epidemier. Årsagen skal snarere findes i statsmagtens generelle befolkningsomsorg og ambitioner om ud fra absolutistisk ordenstænkning at gennemføre et ensartet og systematisk sundhedsvæsen. Disse tanker og ambitioner blev formidlet til Færøerne dels ved de lovforordninger, som blev sendt til Færøerne til evt. efterlevelse, dels – og mere uformelt og spontant – gennem personlige kontakter, hvadenten det gjaldt danske embedsmænd på Færøerne, eller færinger som havde været udenlands og medbragte nye ideer og impulser fra en større verden.

Der var en lang tradition for lægetjeneste. Siden slutningen af det 16. århundrede havde der været en ubrudt række af bartskrævere og kirurger, som i hvert fald siden 1700 blev udnævnt af kongen. I begyndelsen af det 19. århundrede blev lægeembedet benævnt Færøernes Landchirurgicat og indgik i den danske sundhedsvæsen hierarkiske struktur, hvis øverste faglige myndighed var Det kongelige Sundhedskollegium (fra 1803).

Landkirurgen var indtil 1852 øernes eneste embedslæge og var med hensyn til lovgivning på det sundhedspolitiske område en central person. Tidligt i århundredet fik han opsyn med jordemødrene, ansvar for indsamling af demografisk statistik og registrering af forskellige forhold af betydning for sundhedstilstanden. Han afgav beretning om sit ansvarsområde til Sundhedskollegiet og benyttede tit lejligheden til at gøre opmærksom på misforhold og problemer samt foreslå løsninger, som kunne danne grundlag for politisk behandling af ønskede reformer. I andre ikke-lægefaglige sammenhænge refererede han til amtmanden og havde iøvrigt tæt samarbejde med politimyndigheden, fx. i forbindelse med karantænebestemmelser og kontrol med anløbende skibes sundhedspas, isolation af huse/bygder for at begrænse smittesomme sygdommes udbredelse m.m.

Embedsperioden på Færøerne varierede mellem 6 og 10 år. Det er tydeligt, at nogle læger var mere initiativrige end andre og mere og mindre heldige med samarbejde med andre relevante myndigheder. Det kan fx. nævnes, at landkirurgen i 1870'erne lod sig indvælge i borgerrepræsentationen i Tórshavn og i Lagtinget for at få mere direkte indflydelse på gennemførelse af sine mærkesager, in casu indførelse af offentlige sundhedsvedtægter og ordning af jordemodervæsenet.

Efter at Færøerne blev inddelt i kommuner i 1872, overtog kommunerne ansvaret for nogle sundhedspolitiske områder. Det var dog et problem, at kommunerne var små og fattige, og både Lagting og kommuner havde meget begrænsede muligheder for at indføre nye skatter.

Så længe den kgl. monopolhandel bestod, blev offentlige udgifter i nogle tilfælde dækket af handelens overskud helt eller delvis. Efter at den var blevet nedlagt i 1856 var en udvej, at Lagtinget henvendte sig til den danske regering om statstilskud. Lægetjenesten blev mellem 1852 og 1900 udvidet fra en til fire, som regel danske embedslæger, hvis faste gage blev betalt af den danske statskasse. Forhandlinger med de danske centralmyndighederne om nye lægeembeder og andre udvidelser, som medførte udgifter for staten strakte sig ofte over mange år, bl.a. fordi dansk politik især i midten af århundredet hyldede liberalistiske ideer om begrænsning af statsmagten og var tilbageholdende med statslig regulering.

Øernes dækning med uddannede jordemødre var en sag, som synes at have optaget lægerne gennem hele århundredet. Det viste sig imidlertid at være en træg udvikling. Behovet blev anslået til 20-25 jordemødre – både i 1820'erne, da befolkningstallet var ca. 6.000, og i 1900, da det var steget til 15.000. En jordemoder skulle ideelt have fået oplæring på Fødselsstiftelsen i København, hvad der i og for sig var en stor investering. Der blev på forskellige måder forsøgt at lette færøske jordemødre adgang til uddannelse på Fødselsstiftelsen, men med ringe resultat. Som en nødløsning blev der fra tid til anden afholdt korte kurser af landslægen i Tórshavn.

En alvorlig hindring for rekruttering af jordemødre var, at man ikke kunne finde en ordning til en anstændig aflønning. De små distrikter gav kun få indtægter, og med mindre de kunne blive suppleret med et fast beløb fra det offentlige, var det uendelig lidt, som kunne motivere til at lade sig uddanne og siden påtage sig en stilling som jordemoder med de forpligtelser som det medførte at være del af det offentlige sundhedsvæsen. Vi skal helt op til 1880'erne før det lykkedes at gennemføre princippet om, at jordemødrene skulle garanteres en offentlig mindsteløn. Vi skal ligeledes op til 1880'erne før apoteksvæsen blev udskilt som en særlig funktion – tidligere havde lægerne haft eneret til salg af apoteksvarer, og salget havde udgjort en betydelig del af deres indtægtsgrundlag.

Der var som sagt kun én læge indtil 1852, da yderligere et lægeembede blev oprettet på Suduroy. Sundheshpersonalet var altså ifølge denne snævre definition meget begrænset, men det er heller ikke en fyldestgørende beskrivelse af situationen.

På grund af det uforholdsmæssige store forbrug af lægens tid, som medgik til rejser til fjerne øer, og ligeledes den tid og besvær som det medførte at bringe en patient til lægen (fx. bemanding af en robåd med 8-10 mænd), foregik en stor del af kontakten mellem patient og læge gennem mellemmand. Lægen havde et antal personer som sine tillidsmænd rundt omkring på øerne. De blev forsynet med et vist lager af apotekvarer, de formidlede oplysning om forholdsregler og behandling i tilfælde af sygdom; de korresponderede med lægen på patientens vegne.

Hvordan disse personer er blevet udpeget eller rekrutteret, er vanskeligt at bedømme. I mange tilfælde drejede det sig om en myndighedsperson, fx en præst eller en bonde. Men ikke alle præster eller bønder optrådte som formidlere mellem læge og patient. Man må formode, at der skulle være en vis interesse til stede – ikke blot baseret på empati og ansvarsfølelse, men også på interesse for lægegerning.

I ganske enkelte tilfælde oplyses det i de skriftlige kilder fra lægens hånd, at han har givet visse personer vejledning og undervisning i sygepleje. Der er også forslag fra nogle læger om at indføre en mere systematisk undervisning i sygepleje, især med henblik på at forsyne de fjernestliggende øer med en nogenlunde ajourført viden, men det blev ikke fulgt op med handling.

Hvordan fungerede sundhedsvæsenet i 1800-tallet?

Taget under et var sundhedstilstanden relativt god på Færøerne. Folketallet voksede, der var ingen ekstrem, varig fattigdom, barnedødeligheden var lille i forhold til mange andre lande, levetiden længere (se fx. Panum 1847; Berg 1889). Dødelige epidemier var ukendte. I stedet for at tilskrive disse positive forhold til et velfungerende sundhedsvæsen kan man også påstå, at et udbygget sundhedsvæsen ikke blev oplevet som et stærkt behov, og derfor ikke prioriteret højt på den lange ønskeliste over moderniseringer og udbygninger på forskellige områder i samfundet, som tidens politikere skulle tage stilling til.

I de sidste årtier kommer der dog nogle nye problemer til syne: antallet af arbejdsulykker (især druknedød) vokser betydeligt, der rapporteres om mangelsygdomme p.g.a dårlig ernæring, fx. tandsygdomme. Alkoholisme fremtræder som et voksende problem. Børnedødeligheden steg, om end ikke alarmerende, og tuberkulose blev udbredt i 1890'erne og kaldte på en udvidelse af lægetjeneste og sygehuskapacitet. Et sygehus blev opført i Tórshavn i 1829, og var ved udgangen af århundredet i slet stand, men blev først erstattet med et nyt i 1924. Omkring 1900 blev der bygget yderligere to sygehuse uden for Tórshavn, og i 1908 blev der bygget et sanatorium for tuberkulose.

Bortset fra disse faktiske ændringer kan man også påvise en anden udvikling, som mere går på, at behovet for offentlig sundhedstjeneste formuleres på andre steder end af embedslægerne selv. Det har naturligvis for en stor del sin årsag i hvilket kildemateriale, som står til rådighed: så længe der ikke var noget formelt offentligt forum (lagting, sognekommuner, aviser), må man forlade sig på kildemateriale fra embedslægens og andre myndigheders arkiver, samt spredte iagttagelser og samtidsbeskrivelser fra anden hånd, og indirekte aflæse behov, handlinger og tanker fra en bredere befolkning.

Sporene efter befolkningens handlinger og tanker bliver tydeligere i slutningen af århundredet. Det gælder fx. de mange fælleskrav, som bliver adresseret til Lagtinget efter 1852 om ansættelse af flere læger, om oprettelse af sygehuse, om et velfungerende apoteksvæsen. Det gælder forlangende om indsigt i lægernes takstberegninger og dokumentation af deres regninger.

Ønsket om udbygning af sundhedspersonale kan ikke kun begrundes med øget sygelighed (eller mindre tolerancetærskel for sygdom) og voksende befolkning alene. Det hænger også sammen med, at det bliver vanskeligere at mobilisere den hjælp i lokalsamfundet, som var nødvendig fx. til transport – hvadenten det var at bringe en patient til læge, eller at hente læge eller jordemoder til patienten. Det nye mønster i fiskeriet, hvor de fleste af de unge mænd var væk i månedsvis gjorde, at det blev mere omstændeligt at bemane en båd når behovet opstod.

Lægerne opfattede det som en pligt at sprede oplysning for at bekæmpe uvidenhed og overtro i forbindelse med behandling af sygdom. De havde begrænsede muligheder for at trænge igennem med dette oplysningsarbejde af konkrete årsager så som dårlig kommunikation og mangel på en skriftlig offentlighed. De havde langt hen ad vejen kun indirekte kontakt med folket, i hvert fald på de fjerneste øer. Det kan dog tænkes, at den udbredte formidling ved hjælp af mellemænd har haft sine fordele, idet disse personer har kunnet tolke og fortolke den danske læges anvisninger og forklaringer.

Afslutning

Med hensyn til skolevæsenet må man konstatere, at der allerede i 1830erne var en vilje til stede for at bringe nogle ofre for i frivillige fællesskaber at få nogenlunde ordnede skoleforhold ved at antage lærere og indrette skolelokaler. Uden denne vilje fra befolkningens side kunne en skoleordning ikke komme i stand. Udgifterne blev hovedsagelig båret af lokalsamfundet efter nogle retningslinier foreslået af myndighederne. Myndighedernes indflydelse var indskrænket til det, man kunne opnå med opmuntring og overtalelse, men uden tvangsmidler.

At skoleloven af 1845 fik så dårlig modtagelse hænger sammen med flere forskellige forhold. Den spredte bebyggelse og dårlige kommunikation gjorde, at omkostningerne på mange steder blev uforholdsmæssig store i forhold til den nytte, man kunne få øje på. Der var store vanskeligheder med at få lærere, som både var egnede og motiverede for gerningen. Man var altså med til at opbygge et system, som fungerede dårligt. Den lokale elite, som omkostningerne især kom til at hvile på, stejlede mod en fornemmelse af underminering af magtstilling og tab af kontrol med fordeling af resurser på traditionelle myndighederområder ved indførelse af

»tvangskoler« ved lov. Læsning og bibelhistorie havde gennem århundreders tradition vundet accept som nødvendig lærdom, medens de praktiske kvalifikationer til at blive »nyttige borgere i staten« for flertallets vedkommende bedst kunne læres ved deltagelse i det daglige arbejde. Dette syn ændrede sig i tidens løb, især efter at handel og fiskeri fordrede nye færdigheder og bredere kundskaber, og lukkede op for større social mobilitet.

Oplysningstidens befolkningsomsorg beskrives ofte ud fra samtidens forestillinger om statens ansvar for borgernes velfærd og lykke, ord som også indgik i datidens politiske diskurs. I praksis kom mange af de offentlige projekter mere at gå ud på at eliminere dårligdomme end at leve op til de idealistiske formål. Formålet med udviklingen af et offentligt sundhedsvæsen var, at alle borgere skulle omfattes af systemet og have lige muligheder for at pleje og bevare deres helbred. Hensigtsmæssig sundhedspleje skulle stå til rådighed for alle.

Dette skal ikke forveksles med det universalistiske princip, som det moderne velfærdssamfund hviler på. 1800-tallets offentlige sundhedstjeneste var baseret på trangs-kriterium, man skelnede mellem fattige og ikke-fattige. Den fulde udnyttelse af tjenesterne var begrænset af mulighederne for at betale – hvadenten det drejede sig om de direkte og indirekte omkostninger, at ulejlige sine medmennesker med tidsrøvende og farlige rejser, i yderste fald med tab af ære, hvis man var henvist til at ty til fattigkassens hjælp.

Det er næppe muligt at få fuldt overblik over omfanget af brug af sundhedstjenester i 1800-tallet eller af den sociale fordeling af brugerne. Først på et sent tidspunkt opgav lægerne, hvor mange konsultationer de havde i løbet af et år, og da gerne for at dokumentere deres ringe indtægter.

Tilbage står det hovedindtryk, at såvel læger som jordemødre var anerkendt som den bedste kundskab på deres område. Herom vidner de mange beretninger om, hvor meget man satte på spil ved at foretage farefulde rejser til fods eller med båd for at bringe patient og læge/jordemoder i kontakt. Trangen til adgang til hjælp var for de manges vedkommende større end mulighederne til at udnytte den, og det kunne være en årsag til at vedligeholde den holdning, at det var ærefuldt at udstå pine og være hårdfør over for sygdom på samme måde som over for naturens barske vilkår i øvrige henseender.

Anvendt litteratur

Berg, A. (1889). Bidrag til Kundskab om Færøerne. Nykjøbing paa Sjælland.

Haue, H. et al. (1986). Skolen i Danmark 1500-1980'erne. Herning.

- Hentze, J. M. (2000). Tórshavnar skúlasøga. Tórshavn.
- Jacobsen, Elin Súsanna (1990). Leikar og lærdar. *Fróðskaparrit* 38.-39:123-14.
- Manus om det færøske sundhedsvæsens historie.
- Kyle, J. (1989). Formeringen av ett liberalt Samfund. Statsmakt och samhällsorganisation i Sverige 1810-70. (*Svensk Historisk tidskrift* 3:321-353.
- Landt, J. (1800/1965). Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne. Tórshavn.
- Matras, H. D. (1951). 100 ára gamalt rit um føroyskan skúlaskap. *Skúlablaðið* 1951: 57-115. Tórshavn.
- Nolsøe, Páll N. (1950). Skúlaviðurskifti á bygd 1845-54. *Vardin* 27:28-64. Tórshavn.
- Panum, P. L. (1847). Iagttagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846. *Bibliothek for Læger*.
- Petersen, L. (1994). Skole på Færøerne i 1000 år. En skolehistorisk håndbog. Tórshavn.
- Tarbensen, K. (1994). Fra litterær elite til litterær offentlighed. Studier i færøsk skole-, biblioteks- og pressehistorie ca. 1800 til 1880. Hovedfagspeciale i historie, Aarhus Universitet.
- Thorsteinsson, Jákup (1990). Et Færø som Færø. Århus.
- Færø Amts arkiv (Føroya Landsskjalasavn).
- Landchirurgen på Færøernes arkiv (Føroya Landsskjalasavn).

Grønland, Grundloven og FN

Samtykke eller vildledning?

Jens Brøsted

På den grønlandske selvstyrekommissions konference i Nuuk i foråret 2002 faldt der nogle bemærkninger, som har vakt betydelig opsigt i Grønland og også opmærksomhed i de danske medier. Emnet for konferencen var styret af kommissionens arbejdsgruppe for forfatningsmæssige og folkeretlige spørgsmål – og problemet blev, om integrationen af den danske koloni ved grundlovsændringen i 1953 var i harmoni med folkerettens regler om folkenes selvbestemmelse og FN-pagtens regler om rapportering om forholdene i de ikke-selvstyrende områder. Var FNs generalforsamling korrekt informeret, da den tog den danske meddelelse om grundlovsændringen til efterretning med den virkning, at Grønland herefter faldt uden for de områder, der skulle rapporteres om? Generalforsamlingen havde i sin Resolution 849 (IX), den 22. november 1954 blandt andet noteret sig, at den grønlandske befolkning gennem sine valgte repræsentanter frit har udøvet sin selvbestemmelsesret, da man tog stilling til den ny forfatningsmæssige stilling. Furoren på og efter konferencen var affødt af oplysninger om, at FN var fejlinformeret og især af oplysninger, der tydede på at det grønlandske folk ikke var anerkendt som et folk i folkeretlig forstand!

Oplysningerne om at FN vitterligt havde modtaget fejlagtige oplysninger fra den danske stat kom fra den islandske folkeretsprofessor Gudmundur Alfredsson, der i 1982 skrev disputats på Harvard om selvbestemmelsesretten og samme år offentliggjorde oplysningerne om Grønland i den tyske folkeretsårbog. Det siger måske lidt om forskningsformidlingens vilkår, at reaktionen i Grønland først kom her 20 år efter. Hertil kommer, at de grundlæggende oplysninger i form af danske stencilerede *rapporter om Grønland* fra 1947-1954, såvel som FN-Sekretariatets resuméer deraf har været offentligt tilgængelige i hele perioden, og at disse data først bliver til oplysninger, når de bliver sat i deres retlige og historiske perspektiv.

Generelt gælder det også, at forholdene omkring grundlovsændringen ikke har været genstand for en kritisk, videnskabelig undersøgelse siden da: Finn Petersens offentliggjorte historiespeciale om *Grønlandssagens behandling i FN 1946-54*, trækker meget ensidigt på en central aktør i den danske FN-delegation, politikerens Hermod Lannungs arkiv, og Frederik Harhoffs juridiske disputats om *Rigsfællesskabet* behandler hjemmestyrets forhold, og har undersøgt sagsakter om forudsætningerne for det færøske hjemmestyre, men ikke de faktiske forhold omkring

grundlovsændringen i 1953. Der har altså været rigt grundlag for officios information og mytedannelse. I *Folketinget festskrift i anledning af grundlovens 150 års jubilæum* strejfs spørgsmålet kun overfladisk af den grønlandske politolog Jakob Janussen, og det samme gælder for Axel Kjær Sørensens historiske oversigt om *Danmark-Grønland i det 20. århundrede*. Kjær Sørensen har i en tidligere artikel mere detaljeret undersøgt om det var et grønlandsk ønske, der lå bag integrationen. Forfatteren citerer dels en afvisning i Finn Petersens forord af, at »den danske regering manipulerede det grønlandske landsråd til en ensstemmig tilslutning«, men dokumenterer i fraværet af et klart og autoritativt grønlandsk ønske i landrådet om en tilslutning til Danmark, at en løsere udtalelse fra Augo Lyng blev grebet af danske politikere og kanoniseret som et grønlandsk initiativ.

En af de centrale, grønlandske kommentarer efter selvstyrekommissionens konference blev skrevet med en del grønlandsk ironi af Atuagagdliutit/Grønlandspostens tidligere redaktør Jørgen Fleischer i *Sermitsiaq* (d. 22.2.2002): *Grønland er stadig koloni*. Ifølge Fleischer ville mange sikkert være bestyrkede over, at Grønland ikke er en landsdel i det danske rige, men stadig en koloni – er det ikke at gøre grin med vores hjemmestyre? spurgte Fleischer og hæftede sig ved den historiske baggrund, nemlig at grundlovsbestemmelsen var forelagt Grønlands landsråd i september 1952, og at: »Der var ingen antydning af, at man ville manipulere med landsrådet. Men nu ville man altså have os til [at] tro, at landsrådet var blevet fuppet ved den lejlighed!«

Jørgen Fleischer kan ikke vide det; men det blev landsrådet. Det skal dokumenteres nærmere her, at det ikke kun var FN, som modtog ufuldstændig og delvist vildledende information, men også det grønlandske landsråd. Hertil kommer, at landsrådet ikke var bemyndiget til at tage stilling til spørgsmålet og kun repræsenterede befolkningen i Vestgrønland.

Først skal vi dog se lidt på de folkeretlige krav i FN-pagten og oplysningerne om det grønlandske folk, der udgør den sammenhæng, som spørgsmålet indgår i.

Modsætningerne mellem kolonimagterne og de anti-kolonialistiske holdninger i bl.a. USA førte til indarbejdelsen af en erklæring i Kapitel XI af FN-pagten om de ikke-selvstyrende områder, »hvis folk endnu ikke har opnået et fuldt mål af selvstyre, hvor de administrerende stater anerkendte, at disse områders indbygges interesse er af altovervejende [»paramount«] betydning. De administrerende stater påtog sig derfor en hellig forpligtelse til at fremme indbyggernes velfærd »til det yderste«, og til at sikre en retfærdig behandling af dem, at fremme selvstyre og tage behørigt hensyn til folkenes politiske ønsker og støtte dem i den fremadskridende udvikling

af deres frie politiske institutioner. For at sikre disse formål forpligtede staterne sig yderligere i art. 73(e) til at afgive regelmæssige rapporter til FNs generalsekretær om de økonomiske, sociale og undervisningsmæssige forhold i områderne, med de begrænsninger som måtte kræves af sikkerheds- og forfatningsmæssige hensyn.

Kapitel XI blev afgørende for afkoloniseringsprocessen, som specielt efter generalforsamlingens erklæring om uafhængighed til koloniserede folk og områder i 1960 (Res. 1514), dog kom til at gå langt videre end det umiddelbart følger af teksten i kapitel XI. I begyndelsen af 1950 udarbejdede man samtidig teksterne til FNs menneskerettighedskonventioner, som omfattede folkenes ret til selvbestemmelse, og som kom til at spille sammen med Kap. XI. Samspillet var dog mellem to ikke ganske identiske størrelser for Kapitel XI beskæftiger sig med *territoriet*, mens retssubjektet for selvbestemmelsesretten er alle *folk*. Da kolonifrigørelsen var på sit højeste spillede begreberne sammen, men i dag er det et spørgsmål, om selvbestemmelsesretten har en bredere anvendelse. Generalforsamlingen havde på et tidligt tidspunkt bragt sig ind i billedet i administrationen af Kapitel XI ved at bede generalsekretæren om at medtage oplysninger fra rapporterne fra kolonimagterne i sin årsrapport til Generalforsamlingen og Generalforsamlingen blev således en politisk medspiller i anvendelsen af kapitel XI – og bad også om oplysninger om ændringer i områdernes forfatningsretlige stilling.

Selvom kapitlet egentlig kun krævede socioøkonomiske oplysninger var de forfatningsmæssige oplysninger vigtige for at afklare, om et område havde opnået et fuldt mål af selvstyre og dermed hvilke områder, der skulle rapporteres for, og om pligten til at rapportere kunne antages at være ophørt. Heri lå også en konflikt mellem generalforsamlingen og de administrerende stater om, hvem der havde retten til at afgøre om rapporteringspligten var ophørt – en strid som staterne tabte i det lange løb, hvor generalforsamlingen senest i 1986 besluttede at føje Ny Kaledonien til listen. Modsætningerne afspejles i Resolution 849 om Grønland, som både talte om den danske regerings opfattelse af pligtens ophør, men at generalforsamlingen anser det for rigtigt, at indsendelsen af oplysninger ophører på grundlag af de af Danmark givne oplysninger, hvorefter Grønlands befolkning har opnået selvstyre i en frit truffet beslutning, som var en udøvelse af selvbestemmelsesretten. Resolutionen dækkede sig således lidt ind til alle sider, men var i sin grund afhængig af de givne, danske forklaringer.

Til brug for vurderingen af om et område var omfattet af rapporteringsforpligtelsen besluttede generalforsamlingen i 1949 at få udarbejdet en vejledning med en liste over de faktorer, der kunne tages i betragtning. Et særligt arbejdsudvalg nævnte i 1951 *etniske og kulturelle hensyn* som en faktor: »I hvilket omfang har folkene i ter-

ritoriet anden race, sprog eller religion, eller har de en anden kulturel arv, interesser eller forhåbninger, som adskiller dem fra befolkningen i moderlandet?»

Det var på dette punkt, at de danske oplysninger om befolkningen i Grønland kom ind. De oplysninger, som gav genlyd efter selvstyrekommissionens konference, havde Alfredsson hentet fra FNs resumé af de danske oplysninger for 1954, hvor man kunne læse:

»Lige siden begyndelsen af det 18. århundrede har hovedparten af befolkningen blandet sig med dem af skandinavisk blod i et sådant omfang, at den ikke længere kan siges at være af eskimoisk race.«

I den umiddelbart foregående befolkningsstatistik kan man dog se, at 96% af befolkningen i 1953 var indfødt i modsætning til ikke-indfødt, og det grønlandske sprogs centrale stilling fremgår af oplysningerne om skolen. Den originale danske rapport har i øvrigt den væsentlige tilføjelse, at indgiftet væsentligt er begrænset til Vestgrønland, mens befolkningerne i Østgrønland og Thule stadig er af næsten ren eskimoisk race. De danske oplysninger er altså i det væsentlige af biologisk, racemæssig karakter, og ikke et udtryk for de etniske og sproglige forhold og forhåbninger hos det indfødte, grønlandske befolkningsflertal. Der er dog sket en vis stramning af oplysningerne i retning af usynliggørelsen af befolkningens etniske identitet. Sammenlign fx. med oplysningerne fra 1949, hvor det kun oplyses, at befolkningen ikke mere er ren eskimoisk«, men en blandingsrace af eskimoer og danske«, og at børnene af indgiftede par »som regel er gået ind i det grønlandske samfund«. Her anføres det også under FN-spørgeskemaets indgang om »nationalitet«, at de indfødte grønlændere har dansk statsborgerskab. Det bør vel her tilføjes, at det grønlandske folk var klart anerkendt indtil grundlovsændringen, og at det først var i »normaliseringens« navn, at man senere – efter grundlovsændringen - begyndte at skelne mellem personer født i og udenfor Grønland.

Generalforsamlingen lagde som nævnt vægt på den grønlandske befolknings frit trufne beslutning gennem landsrådet. Landsrådet blev imidlertid forholdt viden om, hvad man tog stilling til.

Den 13. august 1952 sendte statsminister Erik Eriksen to breve til landshøvdingen over Grønland, P.H. Lundsteen. Det officielle brev nr. 10369 var adresseret til Lundsteen som formand for Grønlands landsråd, og bemyndigede ham til på regeringens vegne at forelægge et spørgsmål om en ændring af Grønlands *statsretlige* stilling, således at grundloven gælder for alle rigets dele og Grønland blev repræsenteret i Rigsdagen. Dette brev er velkendt og optrykt i Forfatningskommissionens betænkning som Bilag 3.

Det andet hidtil ukendte brev, nr. 10368, var adresseret personligt og strengt fortroligt til landhøvdingen og orienterede om de *folkeretlige* spørgsmål. Forfatningskommissionen havde gennem et udvalg med statsministeren som formand indhentet responsum om grundlovsændringen fra professorerne Poul Andersen og Alf Ross. Som folkeretskyndig udtalte Alf Ross sig her om de danske forpligtelser til at fremme selvstyre efter FN-pagtens Kap. XI. Under henvisning til faktorlisten mente Ross at et fuldt mål af selvstyre også kunne opnås ved forening med moderlandet, »når dette sker med frivillig tilslutning fra den lokale befolknings side«. Uanset den principielle usikkerhed undersøgte Ross ikke nærmere kravene til den lokale tilslutning. Poul Andersen havde i sin særudtalelse frarådet en grundlovsbestemmelse om et særligt grønlandsk selvstyre, som upåkrævet og uhensigtsmæssig, og som i øvrigt kunne tænkes at få uheldige følger.

Statsministeren oplyser herefter, at udenrigsministeriet og grønlandsdepartementet havde frarådet de af Ross foreslåede bestemmelser som værende i strid med linien i den danske politik, og at udvalget kategorisk havde modsat sig Ross' betragtninger. Statsministeren vedlagde til orientering kopi af responsa og ministeriernes notater om spørgsmålet. Derudover bad han om snarest muligt og telegrafisk at blive orienteret om landsrådets stilling til regeringens forslag (se Appendix side 92).

Efter grundlovsændringen og efter at amerikanerne på et partiformandsmøde d. 18. august 1953 havde fået tilladelse til at udvide forsvarsområdet i Thule til at omfatte kolonihalvøen og befolkningens gamle boplads, skrev departementschef Eske Brun dagen efter et brev fra New York til afdelingschef Finn Nielsen i Grønlandsdepartementet. Brun var til møde i FN-udvalget, som behandlede indberetningerne om de ikke-selvstyrende områder, hvor Belgien ikke ville lege med mere og stå skoleret. Brun tilføjede:

»Kolonimagterne må før eller senere finde sig til rette med, at det store flertal af de Forenede Nationers medlemmer hader kolonialismen og vil bekæmpe den med næb og klør til det sidste. Det er overordentlig tilfredsstillende, at vi for vort vedkommende kommer ud af dette, førend det store spektakel starter.«

Ved afslutningen af sine indlæg om Grønlandssagen i FN i 1954 understregede Hermod Lannung Danmarks stolthed over ansvaret og privilegiet ved »at føre Grønlands folk frem til fuld ligestilling og deltagelse i styret af det fælles fædreland«. Denne ligestilling gjaldt åbenbart ikke informationsgrundlaget for den politiske stillingtagen.

De nye oplysninger bidrager til formodningen hos professor Max Sørensen, som i et studie om Danmark og FN ikke kunne udelukke, at muligheden for at undgå FN-til-

syn var en motiverende faktor for Grundlovsændringen. Som tidligere ansat i udenrigsministeriet og som ministeriets folkeretsrådgiver kan hans vurdering næppe overses. Det er således også fristende at se behandlingen af Grønland i sammenhæng med de dansk-tyske forhandlinger om mindretallenes stilling i grænselandet. Den 28. marts 1955 udvekslede de to landes statsoverhoveder ensidige erklæringer om mindretallenes stilling. Ifølge udenrigsministeriets tidligere direktør Niels Svenningsen var det en imødekommelse af den danske modstand mod traktatformen, som ville kunne give grundlag for gensidig påtaleret. I tilfælde af en konflikt er det dog tvivlsomt om denne form for omgåelse af et retsgrundlag under Den internationale Domstols statut ville være holdbar. Anvendelsen af opfindsomme fremgangsmåder til at definere sig ud af internationale forpligtelser og kontrolmuligheder er genkendelig i begge tilfælde.

Henvisninger til officielle dokumenter og faglige publikationer er givet nedenfor:

Betænkning afgivet af Forfatningskommissionen af 1946, nr. 66, 1953.

Statsministeriets 2. Departement, Grønlandsdepartementet, *Report on Greenland*, for årene 1947-1954.

United Nations, Non-Self-Governing Territories, Summaries and analyses of information transmitted to the Secretary-General during 1946 – diverse år til 1954 (trykt året efter, resuméerne findes også som årlige dokumenter til Generalforsamlingen vedr. de enkelte lande, s. fx. A/324 af 28.7.1947.

Folketingets festskrift i anledning af grundlovens 150-års-jubilæum den 5. juni 1999, udgivet af folketingets præsidium, under redaktion af Ole Stig Andersen m. fl., 1999.

* * *

Alfredsson, Gudmundur, *Greenland and the Right to External Self-Determination*, dissertation, Harvard Law School, Harvard University, Feb. 1982, samt flere artikler af forfatteren, se bl.a. »Greenland and the Law of Political Decolonization«, *German Yearbook of International Law*, Vol. 25, 1982, p. 290 ff.

Harhoff, Frederik, *Rigsfællesskabet*, 1993.

Petersen, Finn, *Grønlandssagens behandling* i FN 1946-54.

Simma, Bruno, ed., *The Charter of the United Nations, A Commentary*, Oxford University Press, (Kap. XI, v. U. Fastenrath), p. p23ff.).

Sveningsen, Niels, Dansk-tysk mindretalsordning 1955, i *Festskrift til Troels Fink*, Odense, 1982.

Sørensen, Axel Kjær, *Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt*. 1983, og samme forfatters artikel »Ophævelsen af Grønlands kolonistatus – et grønlandsk krav? i *Historie*, Bind XII, 1977, s. 159ff.

Sørensen, Max og Niels J. Hagerup, *Denmark and the United Nations*. New York, 1956.

Appendix (afskrift)

STATSMINISTERIET 2. departement (Grønlandsdepartementet)

j. nr. 1014/52 10368

København, den 13. august 1952

Kære landshøvding Lundsteen.

I en anden skrivelse af dags dato har jeg på regeringens vegne officielt anmodet Dem om at forelægge landsrådet et forslag til en ny grundlovsbestemmelse vedrørende Grønlands statsretslige stilling. Bestemmelsen er vedtaget af det udvalg under forfatningskommissionen for hvilket jeg er formand.

Til Deres personlige og strengt fortrolige orientering vil jeg gerne oplyse, at det pågældende udvalg under behandling af dette spørgsmål har indhentet et responsum fra professorerne Paul Andersen og Alf Ross, som jeg herved vedlægger i afskrift til Deres orientering.

Som De vil se, er professorerne enedes om en fællesudtalelse, og denne udtalelse er, efter at være behandlet i udenrigsministeriet og grønlandsdepartementet, tiltrådt såvel af udvalget som af regeringen og har herefter dannet grundlaget for regeringens officielle skrivelse til Dem af dags dato.

Hver af professorerne har imidlertid samtidig afgivet en særudtalelse:

Professor Andersen er af den opfattelse, at en grundlovsbestemmelse, der giver anvisning på et særligt grønlandsk selvstyre, må anses for upåkrævet og uhensigtsmæssig, fordi spørgsmålet om et sådant selvstyre næppe er aktuelt, samt fordi en sådan bestemmelse kan tænkes at få uheldige følger.

Professor Ross ser spørgsmålet i relation til Danmarks forpligtelse efter de forenede nationers pagt, idet Danmark har anerkendt, at Grønland udgør et ikke-selvstyrende område, således at Danmark er forpligtet til »at fremme selvstyre, at tage behørigt hensyn til folkenes politiske ønsker« (pagtens artikel 73).

Det er derfor professor Ross' opfattelse, at Danmark er forpligtet til at gennemføre en udvikling henimod fuldstændig uafhængighed, i alt fald indenfor rammerne af et fællesskab.

Såvel fra udenrigsministeriets som fra grønlandsdepartementets side har man frarådet, at de af professor Ross foreslåede bestemmelser optages i grundloven. Man er af den opfattelse, at disse bestemmelser er i strid med linien i den politik, der hidtil er fulgt i forhold til Grønland samt med linien i det arbejde, som fra dansk side udføres i de forenede nationer.

Det er stedse fra den danske delegation i forenede nationer blevet understreget, at det mål, man fra dansk side har sat sig, er, at Grønland skulle ligestilles med andre dele af riget, og at grønlænderne gøres fuldstændig ligeberettigede med andre dan-

ske statsborgere. Herefter skulle vores forpligtelser i henhold til pagtens artikel 73 bortfalde.

Det vil nærmere sige, at man fra dansk side har bestræbt sig for at få anerkendt, at moderlandets forpligtelse til fremme af et ikke-selvstyrende territoriums interesser kan opfyldes af to lige gode veje: enten gennem udvikling af selvstyre med henblik på uafhængighed, eller gennem opnåelse af ligeberettigelse med andre dele af moderlandet og således deltagelse i dettes styre på lige fod med andre statsborgere.

Under sagens behandling i udvalget har dette tiltrådt de ovennævnte synspunkter og kategorisk modsat sig de af professor Ross i særudtalelsen anførte betragtninger.

Til yderligere belysning af spørgsmålet vedlægger jeg afskrift af notater udarbejdet af udenrigsministeriet og grønlandsdepartementet om spørgsmålet.

Da forfatningskommisionens arbejde i det hele søges fremskyndet mest muligt, vil jeg sætte pris på telegrafisk og snarest belejligt at blive underrettet om landsrådets stilling til det af regeringen forelagte forslag.

Med venlig hilsen
Deres hengivne

E.E.

Hr. landshøvding P.H. Lundsteen, R.
Godthåb.

Erhvervsidentiteter på Færøerne i det 20. århundrede

Erland Viberg Joensen

Indledning - forskningssituation

I den hidtidige historieskrivning om Færøerne i nyere tid er der endnu ikke brugt mange kræfter på undersøgelser som i tilstrækkelig grad har behandlet samfundsudviklingen i det 20. århundrede. I videnskabelige afhandlinger er der mestendels blevet koncentreret om transformationen fra bonde- til fiskersamfund – sidst i det 19. århundrede og frem til ca. 1940 – et spændingsfelt, som stadig har flere uudforskede perspektiver, men som på den anden side kræver, at man bør finde vejen ind i et nu fortidigt århundrede.

Der er dog enkelte undtagelser. Forskningen af tiden efter 1945 omfatter bl.a. en undersøgelse af alkoholkultur, et større fagforeningsværk er skrevet, et folkløristisk værk om færøsk kultur og et projekt om Færøerne i den kolde krig er i gang. Et værk om havnearbejdere i Tórshavn foreligger og et projekt om tradition og modernitet nærmer sig sin afslutning. Socialhistoriske fremstillinger om 'almindelige' menneskers livsvilkår, arbejder- og fagbevægelseshistorie, håndværkerstudier, kvartersdannelser i større byer og bygder, mindre bygders affolkning, demografiske bevægelser, social mobilitet, udvandring i 1920-30erne, 1950erne og i 1990erne, kvindehistorie, velfærdssamfundet, historiske analyser om arbejdsmarkedet, definition af sociale klasser m.v. har dog ladet vente på sig.

Århundredets faser

Det 20. århundrede på Færøerne rummer det usagte om økonomiske kriser i 30erne, 50erne og 90erne med velstand, materialisme og modernisering i de dertil liggende tidsrum. Der foreligger imidlertid ingen tentativ periodisering eller tematisering af erhvervsmæssig og teknologisk art af århundredet, og moderniseringen af det færøske samfund i et tidsrum på halvandet århundrede, fra den spæde start i midten af det 19. århundrede til dagen i dag, falder utvivlsomt i flere faser og planer. Dette bestemte historiske forløb frem til 1960erne kan skitseres således:

1. 1856-1930erne. Fra monopol- til frihandel – handelskapitalisme. Etablering af handels- og rederivirksomheder i byer og større bygder. Fiskerflådens vækst

var øjensynlig, magtforholdene ligeledes. I perioden var reder, arbejdsgiver og købmand ofte en og samme person, og med det økonomiske truck-system som sit hovedsagelige kendetegn. Fra ca. 1910 og frem til 1930erne så lokale arbejderforeninger, arbejdsgiverforeninger, redernes og fiskernes landsorganisation m.v. dagens lys. Det socialdemokratiske parti, Javnadarflokkurin, blev stiftet i 1925, og ligeledes Føroya Arbeidarafelag, det færøske LO.

2. 1930erne-1950erne. Anden fase udspringer sig i, at samfundseliten politisk og økonomisk samlede sine interesser i hhv. et borgerligt parti, Fólkaflokkurin, i erhvervsbanken, Sjóvinnubankin, og i sammenslutningen af producenter i Føroya Fiskaexport – senere Føroya Fiskasøla – som så at sige havde eneret på al fiskeeksport. Erhvervsbanken krakkede første gang i 1950erne, rederier og virksomheder ligeledes. Dette tiår kendetegnes af omfattende fisker- og arbejderstrejker, og tegn på en vis radikalitet øjnes blandt arbejderbefolkningen i de større byer.
3. 1955-1965. En tredje fase kan siges at have sin begyndelse i stiftelsen af et realkreditinstitut og fornyelsen af fiskerflåden i tiåret ca. 1955-1965, og med en modernisering af produktionsapparatet. Filetfabrikker så dagens lys og større anlægsprojekter blev igangsat.
4. 1965-1990erne. Udviklingen af infrastrukturen fortsatte indtil krisen i begyndelsen af 1990erne. Fagspecialiseringer fandt sted, der var mere eller mindre ro på arbejdsmarkedet, dog med visse uroligheder midt i 1970erne. Resten er en kendt historie.

Opfattes overgangen fra traditionelt jordbrug til dynamisk fiskersamfund som en industriel revolution, således som faghistorikere sædvanligvis gør, så har historikeren John F. West med forbehold reflekteret over tiden frem til 1940, hvor bl.a. fiskeriet blev motoriseret, pengeinstitutter oprettet og de lokale arbejderforeninger stiftet, men dog uden at låse sig fast i selve betegnelsen industrisamfund (West 1974: 130). Samfundet gennemgik nogle udviklingstendenser, der lignende en industriel revolution, men altså uden nævneværdig industri. En anden historiker, Jóannes Dalsgaard, har i sin analyse af arbejderklassen i byen Tvøroyri opfattet overgangen på Færøerne til skibsfiskeri som en *»ny klassestruktur og nye klasseforhold mellem mennesker«* (Dalsgaard 1996:13). Når det er sagt, så kan man være foranlediget til at spørge, hvornår et samfund i bund og grund er traditionelt, og hvornår det er moderne. Det kan foreløbig besvares med, at et samfund kan være begge dele samtidig. Det er derfor nærliggende at tage udgangspunkt i en beskrivelse af erhverv og

teknologisk udvikling på Færøerne frem til og ind i moderniseringen med historikeren Michael F. Wagners generelle opfattelse af, at forholdet mellem teknologi og samfund er komplementært, at der foregår en historisk udveksling mellem teknologi og samfund og som drives frem af og udmøntes i tanken om fremskridt (Wagner 1992:11). Med teknologiens fyldige plads i den nyere historie henvises der her til den iøjefaldende samfundsudvikling i de sidste 200 år i den vestlige verden. I en færøsk kontekst lader det sig imidlertid ikke gøre at tale om teknologi som i samtidige industrisamfund, men de ejendomsløse tjenestefolk på gårdene i det gamle samfund, blev i et overvejende omfang omkring århundredeskiftet 1900 lønarbejdere, fiskere og fiskepiger. Sidst i det 19. århundrede flyttede de fra bygderne til større bygder og byer med lønnet arbejde og virksomhed, i særdeleshed til erhvervs- og handelspladser som Vágur og Tvøroyri, Fuglafjørður og Klaksvík og Tórshavn.

Særegne erhvervsforhold

Det er alligevel ikke uden problemer at afgøre og præcisere menneskers egentlige erhverv i perioden ca. 1850-1950. I folketællingerne i 1855 og 1860, omkring moderniseringsprocessens begyndelse, aner vi de almene besværligheder ved at placere folk i egentlige erhverv. Langt de fleste var registrerede som »*De, som leve af Jordbrug*« og dernæst »*De, som leve af Søen*«, men i folketællingerne kommenteres de særegne forhold hos den enkeltes erhverv, idet »...*det hyppig beroer paa et aldeles vilkaarligt Skjøn, om en Person som Jordbruger eller som Fisker, da en stor Deel af den færøske Befolkning benytter sig af begge disse Næringsveie i Forening*«. (Folketællingen 1860:69). Livs- og reproduktionsgrundlaget fordelte sig således mellem sø og land, og erhvervsbilledet er næsten det samme først i 1900-tallet. Ifølge skribenten Sverre Paturssons karakteristik af Færøernes næringsliv, selv med den voksende fiskerflåde for øje, og at »*industrien endnu i sin barndom*«, så var erhvervs sammensætningen mellem jordbrug og fiskeri iøjefaldende: »...*de fleste jordbrugere og ogsaa haandværkere har fiskeriet som bierhverv, medens omvendt den allerstørste del af fiskerne har jordbrug som bierhverv*«. (Patursson 1918:8). Fiskeriet frem til ca. 1940 var årsbetings, sæsonen løb fra marts til oktober, og fiskere syslede med deres små jordlodder og andet forefaldende arbejde resten af året, medens arbejderkvinder har fulgt sæsonen. (Sørensen 1912:7).

Sidst i 1930erne ligner erhvervs sammensætningen også sig selv. Der var endnu ingen rigtig fagspecialisering, set med en dansk fagforeningsmands øjne. Chr. Jensen, formand for De samvirkende Forbund, besøgte Færøerne i 1938, og lagde mærke til, at »*Man arbejder i dag som Havnearbejder, i Morgen er man maaske beskæftiget ved Bygningsarbejde og i Overmorgen som Fisker*«. (ABA – LO-arkiv, ks.nr. 480). På dette tidspunkt nærmede det årsbetingsede fiskerierhverv, sluppfisker-

tiden, sig sin afslutning, idet en vis udskiftning af flåden fandt sted. Fiskeriet blev mere intensivt med moderne trawlere på togt hele året. Trawlerfiskeriet kan varsomt opfattes som begyndelsen til industrialiseringen af samfundet. Fremtidens fiskere blev fuldtidsfiskere, medens det på landjorden synes at være samme erhvervs-sammensætning.

Først i 1950'erne undrede det en anden dansk DsF-repræsentant, Carl P. Jensen, sig:

»Det skal her tilføjes, at det ved en umiddelbar betragtning forekom mærkeligt, at mange arbejdere havde en ko, enkelte flere, ligesom de fleste havde deres egen båd og drev fiskeri, men når man tager i betragtning, at der på Færøerne ikke findes nogen arbejdsløshedskasse, ikke findes andre sociale foranstaltninger end sygeforsorg og forsorg for gamle, således at man er henvist til at klare sig selv, og koen og båden i virkeligheden må betragtes som en art arbejdsløshedsforsikring.« (ABA. LO-arkiv, ks.nr. 133).

De to DsF-repræsentanters synspunkter stammer begge fra økonomiske krisetider, men det traditionelle livsgrundlag, *de seje strukturer* i færøsk folkekultur og -liv var endnu en realitet helt frem til 1950'erne. Selv i hovedstaden Tórshavn, hvor folk var nået længst i en mere moderne måde at tilrettelægge sin tilværelse på, anerkender vi den særlige *blandingslivsform* med en veksling mellem grundlæggende basis i husholdningsøkonomien og som stående i rollen som lønmodtagere frem til ca. 1960. Imidlertid anerkender man alligevel en vis strukturforandring på arbejdsmarkedet i Tórshavn i sidste halvdel af 50'erne, idet byens fiskefabrik, f.x. i 1956 var langt den største arbejdsgiver, og derfor skal ses som en indikator på, at folk i endnu større grad end før var blevet moderne lønmodtagere. (V. Joensen 2003: 244-253).

Derudover skal have øje, at det færøske arbejdsmarked i særdeles i det 20. århundredes sidste halvdel også har omfattet Danmark og Norge, og både mænd og kvinder drog i store hobe til Island i fiskeindustrien, og mænd til båd- og skibsfiskeri. Sømænd sejlede på langfart med norske og danske rederier, og fiskede med engelske og tyske trawlere. Sæsonfiskeriet i Grønland med åbne både i sommerperioden var også en vigtig indtægtskilde i 1950-60'erne, deriblandt bør nævnes den til tider store aktivitet i Færingerhavn, samt færøske håndværkers deltagelse i anlægsprojekter i Grønland.

Med den ovennævnte tidsstafet af erhverv og arbejdsmarkedets flydende geografiske grænser, så ses den færøske arbejdskrafts aktivitetsradius i en vestnordisk sammenhæng, og fokuseres der på identitetsdannelser i det 20. århundrede hos den færøske arbejderbefolkning, så ser vi, at der langt hen af vejen fandtes en kombination af traditionelt jordbrug og lønnet arbejde. Men nye strømninger begyndte dog allerede i 1870-80'erne. Dette illustreres med, at bonden Jóannes Patursson efter

et længere udlandsophold i 1884 havde mistet næsten al mandlig arbejdskraft på gården. Mændene var taget på søen (Patursson 1966:142). Med andre ord trådte moderne mekanismer i kraft på et tidligt tidspunkt i den kapitalistiske samfundsproces.

Identitet og bevidsthed

Få år senere sås arbejderoffentlighedens spæde start på Færøerne først i 1900-tallet, hovedsagelig med redaktør Chr. Holm-Isaksen i selvstyrepartiets avis, 'Tingakrossur' i spidsen. Der var også andre, og de fleste stammede fra den radikale fløj i selvstyrepartiet. Den færøske fisker- og arbejderklasse organiserer sig som sagt fra tiden omkring 1910 og frem til først i 1920'erne i fiskernes landsorganisation, *Føroya Fiskimannafelag* og i lokale arbejderforeninger i byerne Tvøroyri, Tórshavn, Vágur og Klaksvík. I 1930-40'erne dannedes også foreninger i de andre større bygder.

Det er her værd at lægge mærke til, at udover lokale intellektuelle, skole- og højskolelærere, så var håndværkere med til at stifte de ufaglærtes foreninger. Der er var på det tidspunkt ingen formel håndværkeruddannelse eller teknisk skole, og man stod i lære i Danmark, enkelte i Norge, medens de fleste stod i lære hjemme, og kunne efter endt læretid kalde sig håndværkere. De var organiserede i arbejderforeningernes håndværkerafdelinger, og nogen reel fagspecialisering sås ikke før de tekniske skoler begyndte deres virke, og selvstændige håndværkerforeninger blev stiftet i 1950'erne.

I 1925 blev som før nævnt socialdemokratiet og ligeledes arbejderne landsorganisation stiftet. Den i Skandinavien kendte tre-strengede struktur med parti, bevægelse og Kooperation som naturlig enhed lykkedes kun i Tvøroyri. I denne by fandtes de eneste egentlige lønarbejdere i samfundet, da de ikke havde adgang til jord. Den færøske arbejderklasse kan alligevel langt ind i det 20. århundrede beskrives som halvproletarer med adgang og brugsret til jordlodder, såkaldte træbrug (Nolsøe 1986: 76). Alligevel stod befolkningen først og fremmest i rollen som lønarbejdere, men regnestykket går ikke rigtig op, og nogen stærk klassebevidsthed øjnes ikke. Om dette kan vi begynde med at se på det ældst bevarede brev hos ABA i København, hvor korrespondancen mellem danske og færøske fagforeningsledere fra først i århundredet og frem til 1950'erne findes. Med det mangelfulde, men dog interessante perspektiv – historien set fra oven, så skrev den radikale Chr. Holm-Isaksen i 1908 til folketingsmand Sabroe om skibsfiskerne: »...den store Hovedmasse af færøske Lønarbejdere udgøres af Skibsfiskere...her som overalt hos os er det en manglende Solidaritet blandt Arbejderne, som hindrer Fremgangen«. Om arbejderkvinderne siges det, at : »Men at Organisere disse Kvinder til Enig optræden overfor Arbejdsgiverne er sikkert en haabløs Tanke; de er kraftige og robuste, de fleste af dem,

vante til spartansk Levemaade og i aandelig henseende lidet udviklede; følgelig er de veltilfredse med saadan som de har det«. Og til sidst håndværkerne: »Som Regel er hver Haandværker samtidig gerne beskæftiget med to eller flere Haandværk, hvoraf et dog er vedkommendes Speciale, men en Tømrer gaar sjælden af Vejen for at optræde som Maler og omvendt. En Fagforeningsdannelse som den i Danmark er derfor lidet tænkelig heroppe«. (ABA – SD-arkiv, ks.nr. 101). Det skal siges, at Holm-Isaksen var utålmodig, og efterlyste en konkret klasseidentitet, og var i øvrigt selv med til at stifte mændenes arbejderforening i Tórshavn i 1916. Den første arbejds kvindeforening, Fiskerpigernes Fagforening i Tvøroyri blev stiftet i 1922.

Hos ABA er der bl.a. også to breve fra 1930/31, forfattede af Hans Havstreym, senere formand i Færøernes Fiskerforening, til en dansk socialdemokrat, hvor han karakteriserede den færøsk befolkning således:

»De er indhyllede i gamle naturalistiske Tæpper. Indhyllet i dette forhullede Tæppe, hvor de kun har deres Tankeri henvendt paa gamle Heltefigurer, og omgiver den med en Helgenglorie, der gør, at det sociale Arbejde falder meget Tungere end i et Land hvor Masserne ser [bort] fra nationale Fordomme.« (Ca. jan. 1930. SD-arkiv, ks.nr.103 – 9.).

Hans Havstreym's påstand vedr. den kulturelle identitet, at færinger som folkefærd levede i fortiden, at de havde et romantisk billede af tilværelsen, og hvor et mere moderne socialt bevidst menneskesyn endnu ikke havde fået fodfæste skal ses i lyset af, at Hans Havstreym, der kom fra bygden Gøta, Eysturoy, havde set arbejder- og fagbevægelsens start netop i sin hjembygd. Fiskerforeningen blev stiftet i 1911 af bærende kræfter i bygden, og Havstreym selv var fisker. Om dette beskrives i det andet brev til samme socialdemokrat:

»...men en Mand, hvis daglige virke foregaar ude paa Havet de 7 af Aarets 12 Mdr. bogstavelig talt foruden andre Tider kan man heller ikke forlange ret meget af udover den Agitation han fører mellem sine Kammerater i de 7 Mdr. og sover den korte Tid man er hjemme.« (05.03.1931. SD-arkiv, ks.nr.103-9).

I de to breve tegnes der først og fremmest et billede af et moderne menneske. Havstreym var ikke prototypen på en færøsk fisker eller arbejdsmand, men sætter her ord på hvor svært det var at styrke de færøske arbejderes bevidsthed, politisk og fagpolitisk. Beklagelser som disse fra arbejderledere ses i tidsrummet frem til 50erne om, at arbejderbefolkningen ikke var sig selv bevidste. Hvorfor, kan man så spørge.

Tradition, struktur og kontinuitet

Et er, at erhvervslivet var sæsonpræget, eller 'strukturelt handicappet', for at bruge historikeren Jens Pauli Nolsøes formulering (Nolsøe: 1986). Hvis man tager ovennævnte Hans Havstreyms på ordet, at færinger i 1930erne levede i en svunden fortid, så falder det sammen med sociologen Anthony Giddens påstand om traditionelle kulturer, hvor mennesker »...ærer... fortiden, og symboler værdsættes, fordi de rummer og bevarer generationers erfaring«. (Giddens 1994:38). I Hans Havstreyms udlægning af, at det færøske folk havde et latent forhold og stærke bånd til det gamle samfund, således taler historikeren og skribenten Jørgen-Frantz Jacobsen om både bånd til og brud med fortiden, men også om en kulturel bevidsthed. Samme år, i 1930, havde han et nøgternt syn på det færøske samfund, hvor han gennemgik tendenser i samfundsudviklingen:

»Den moderne tid har holdt sit indtog på de før så isolerede øer, og de ny forhold har medført en social forvandling ved hvilken befolkningen mere og mere drives bort fra det landbruget og det gamle bondeliv og over til fiskeriet. Et nyt samfund er ved at vokse op og overskygge det gamle. Hermed er forudsætningen for den gamle almuekultur ved at forsvinde; ja sprog og nationalitet er bragt i fare af en ny industrialiseret epoke, som måske med tiden kan bringe velstand og kulturelle muligheder, men som foreløbig ikke har andre virkninger, end at den affarver og proletariserer en fin gammel almuebefolkning.«

Igen omtales overgangen fra jordbrug til fiskeri, og det er en kendsgerning, at samfundet var i forandring. I samme essay nærmer Jørgen-Frantz Jacobsen sig en centralhistorisk kerne:

»Selvfølgelig kan – og bør man ikke stritte imod udviklingen. Men helt viljeløst vil færingerne dog heller ikke lade sig rive med, og navnlig vil de kulturelt set ikke give sig tilfældighederne i vold. Færinger ønsker de at blive ved at være. Dette er Færøernes kulturelle problem, som har affødt den nationale bevægelse. Det færøske må ikke kastes over bord. Det skal bjærges med over i den nye tid og finde en form som passer til denne. Disse tre faktorer, det gamle samfund, det nye samfund og den nationale bevægelse, er hovedelementerne som tilsammen danner billedet af det færøske folk af i dag.« (Jacobsen 1999: 46-47).

Det er nemlig svært at komme udenom omtalte nationalbevægelse i denne sammenhæng. Det uløste nationale spørgsmål var jo stadig aktuelt længe efter Jørgen-Frantz Jacobsens essay og spørgsmålet forplantede sig i organisationsstrukturen i fagbevægelsen i 1950erne. Fiskerforeningen blev splittet, da Erlendur Patursson, senere

republikansk lagtingspolitiker, satte sig i formandsstolen, og endnu et problem opstod, om hvorvidt arbejdernes landsorganisation skulle indlemmes i det danske LO eller ikke. Medens dette stridsspørgsmål stod uløst hen kan man ikke sige, at det just fremmede bevægelsens egentlige formål, nemlig sammenhold. Ydermere skal forholdet mellem faglærte og ufaglærte ses som et tegn på, at arbejdskraften var i gang med at blive specialiseret. Efter krigen var der flere eksempler på, at håndværkersvende ikke fandt sig til rette blandt ufaglærte i arbejderbevægelsen. Her et eksempel om en håndværker som vendte hjem til Færøerne efter flere år i Danmark:

»Jeg synes ikke, at jeg er stor i slaget, men en håndværkersvend er altså en håndværkersvend, og ikke en arbejdsmand. En svend har lært et håndværk, har stået i lære, og lavet sit svendestykke, mens en arbejdsmand er ufaglært.« (Johansen 1982: 150-151).

Håndværkerforeninger blev stiftet, den første i Klaksvík i 1930, men de fleste i 1950'erne, og dermed kom den uundgåelige kløft mellem faglærte og ufaglærte.

Imidlertid skal den bølge af strejker, både fiskerstrejker, og arbejdernes generalstrejke i 1951 og strejken i Tórshavn i 1958 ses som signal om en vis radikalitet. 1950'erne er i det hele taget det mest spændende årti i nyere tid. I 1950-60'erne får vi som sagt nye produktionsmidler i fiskeindustrien, og de større byer oplevede en sand tilflytning af folk fra bygderne. Strukturelt set stod samfundet for en forandring. Urbanisme og urbanitet var en realitet, og udviklingen var tydelig i den næststørste by, Klaksvík. Sidst i 1950'erne beskrives fiskeribyen Klaksvík: *»Den er vokset saa hurtigt, at der har ikke været tid til at tænke paa Udseendet...Det, som fristede Indvandrerene, var de Arbejdsmuligheder, der blev skabt af Skibsreder Kjølbros Virksomheder. En hurtigt voksende Flaade af Kuttere og Trawlere samt en Række Fabrikker med Fiskeriet som Basis, holdt smukt Trit med Indvandringen«*, mens hovedstaden Tórshavn karakteriseres som: *»Thorshavn har da ogsaa flere Arbejdsfolk end Fiskere. Og af Kontorfolk er der en forbavsende Mængde; Thorshavn er jo Regeringsbyen, og en Regering behøver altid en Vrimmel af Kontorfolk«*, iagttaget af en rejsende dansker i 1958. (Møller 1958:27-28).

Koncentreres der om sammenfaldet af, eller konfrontationen mellem det gamle og det nye, mellem det traditionelle og det moderne samfund, og derfor mellem traditionel og moderne arbejdskraft, så er teknologi og arbejdernes institutionalisering netop en vidensbyrd om modernitet. I stedet for kun at fundere over, hvorfor bevidstheden blandt arbejdere og fiskere ikke rigtig var mærkbar, hverken politisk eller fagpolitisk, så kan opmærksomheden vendes mod den ellers gængse opfattelse af, at det moderne samfund også er enebetydende med individualisering.

Afslutning

Den karakteristiske kollektivism i det gamle samfund opløses, fællesskabet i bygdesamfundet var væk. Kirkehistorikeren Petur Martin Rasmussen er af den opfattelse, at slupptiden havde disse mekanismer i sig omkring 1900 (Rasmussen: 1987:40-44). Den samme opfattelse har historikeren Lars K. Christensen i et oplæg om mål og strategier i forbindelse med generel forskning af arbejdslivet. I det traditionelle samfund »opløstes de organiske sammenhænge«, men med grundlag i det moderne samfund bliver det enkelte menneske et frit og mobilt individ, og arbejderens, »selv i det moderne samfund, ikke kan eksistere som arbejder alene i kraft af sin individualitet, men har behov for kollektivets anerkendelse. Det gælder i arbejdsprocessen, hvor man f.eks. kan være afhængig af kollektivet for at kunne holde akkorden, men også på arbejdsmarkedet, hvor man er afhængig af andres hjælp til at finde en passende arbejdsplads«. (Christensen 1995:11). Denne form for kollektivitet ses i arbejdet ombord på trawlerne, fabrikkerne, i havnearbejde, på byggepladser o.s.v., men samme kollektive indstilling haltede på det organisatoriske plan.

Til slut, og med etnologen Finnur Magnússon's studie af arbejderklassen i to islandske bygder, Eyrarbakki og Stokseyri, så forandredes arbejderidentiteten selvfølgelig med stiftelsen af foreninger og bevægelser, men også gennem selve arbejdet, fordi arbejde drejer sig ikke kun om materiel produktion, men tillige om sociale relationer og en selvopfattelse som kom fra dagliglivet (Magnússon 1990: 99). Begreber som livsform og klasse er nyttige i forståelsen af nye erhvervsidentiteter, men en form har ikke nogen identitet, men det har klasse derimod.

Punktstudier af større færøske arbejdspladser i nyere tid, de traditionelle faggrænsers forandringer, arbejdsmarkedets karakter, kortlægning af teknologi og som sagt virksomhedshistorie kan råde bod på mangelen af kendskab til hvordan den færøske arbejderbefolkning tænkte og handlede i det forrige århundrede. Heri anes skiftet og vekselvirkningen mellem den almene arbejderbevægelse og den uformelle dagligdag.

Litteratur

Christensen, Lars K. (1995): Mål og midler i arbejderlivshistorien. In: Arbejderhistorie 1, 1995, s. 3-14. SFAH, København.

Dalsgaard, Jóannes. (1996). Fylking 75 ár. Arbeidsmannafelagið Fylking, Tvøroyri.

Giddens, Anthony. (1994). Modernitetens konsekvenser. Hans Reitzels Forlag, København.

- Joensen, Erland Viberg. (2003). Lossingarmenn í Havn. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Johansen, Sámal. (1982). Havnar Handverksmeistarafelag 50 ár. Tórshavn.
- Magnússon, Finnur. (1990). The Hidden Class. Culture and Class in a Maritime Setting. Aarhus University Press, Århus.
- Møller, Asger. (1958). Færørejse. Forlaget Aros, Århus.
- Nolsøe, Jens Pauli (1986). Arbejderklassen på Færøerne 1890-1940. Specialeopgave i historie, Kbh. Universitet. (Manus).
- Patursson, Jóannes (1966). Tættir úr Kirkjubøar søgu. Endurminningar. Felagið Varðin, Tórshavn.
- Patursson, Sverre (1918). Fra Færøernes Næringsveie. A/S Johannes Hanche, Kristiania.
- Rasmussen, Petur Martin (1987). Den færøske sprogrejsning. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Sørensen, Th. (1913). Fremskridt paa Færøerne de sidste 25-30 Aar. In: Færøerne. Tórshavn.
- Wagner, Michael F. (1992). Tjenerinde for håndværk og industri. In: Den Jyske Historiker 61, s. 11-44. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- West, John F. (1974). En nation og dens historie. Gyldendal, København.
- Arbejdernes Bibliotek og Arkiv. LO-arkiv. SD-arkiv.
- Folketællingerne paa Færøerne 1855 og 1860.

Kampen for etnisk identitet og krav om ekstern selvbestemmelsesret

Bevæggrunde for grønlandske ønsker om selvstyre, 1950-2000

Daniel Thorleifsen

Perioden efter 1950 bliver normalt i en grønlandsk sammenhæng betegnet som Nyordningen og er karakteriseret ved, at den danske stat gik massivt til værks i Grønland med planlægning af 1) en kraftig udbygning af det grønlandske fiskeri, 2) store offentlige investeringer i infrastruktur, social- og boligsektoren, samt uddannelses- og sundhedsvæsenet og 3) åbning af privat dansk kapital under en skarp statskontrol. Målet var en udvikling af det økonomiske, sociale og kulturelle liv mhp. at gøre Grønland til en integreret del af riget med samme økonomiske system, samme levestandard og samme rettigheder for alle borgere i alle dele af riget. Nu skulle der rådes bod på alskens uligheder og fattigdom, som fandtes under kolonitiden.

Hvis vi trækker trådene og ridser Grønlands udvikling fra 1950'erne op til i dag, er der følgende temaer, som fik afgørende psykologisk betydning og som vi finder udtrykt i den grønlandske kulturelle og politiske artikulation gennem de sidste 50 år:

- Tiden fra 1953 til 1964 karakteriseret ved »normaliseringsbestrebelselser« - danificeringen - hvor diskursen var ligestilling med danskere,
- tiden 1964-1971, hvor der skete et opbrud i moderniseringen. Her indså mange, at ligestillingen ikke var opnået - tværtimod var indført noget der hed fødestedskriterium, hvor arbejdslønnen var afhængig af, om man var født i Danmark eller i Grønland.
- Tiden 1971-75 er karakteriseret ved en stigende modstand mod fjernstyring fra Danmark og EF.
- Den efterfølgende periode fra 1975 til 1979 er karakteriseret ved kampen om identiteten. Her spores også en tiltagende nationalisme.

- Hjemmestyreperioden op til 1995, hvor grønlandiseringen var nøgleordet,
- og sidst, selvstyrebevægelsens opblussen fra 1995 med krav om extern bestemmelsesret for Grønland.

På det økonomiske felt forsøgte staten med nyordningen at indføre kapitalistisk produktionsmåde, hvor industrialisering var målet. Men den påtænkte dansk privatkapitals indtog i Grønland slog fejl og udeblev. I stedet fortsatte staten fra den sidste halvdel af 1950'erne ufortrødent med omformningen af samfundet med en tiltagende centralisme til følge med KGH (den kongelige grønlandske handel) og GTO (Grønlands tekniske organisation) som drivkræfterne. Statens overtagelse af udbygningen af landet og centralstyringen resulterede i, at statslige monopolvirksomheder og monopoløkonomien fortsatte med at dominere det økonomiske liv. En påtænkt økonomisk rationalisering og dynamik fejlede og resulterede i fortsatte statlige økonomisk tilskud. Statskapitalismen eller statssocialismen kom i højere grad til at dominere tænkningen hos grønlænderne, som gav et anderledes psykologisk udtryk i samfundet, hvor initiativ blev overladt til statsinstitutionerne – og dermed en afståelse af eget individuel ansvar. Ministeriet for Grønland blev den allestedsnærværende instans op gennem perioden indtil indførelsen af hjemmestyret i 1979.

Hele udbygningen blev forceret og foregik med tiltagende dansk arbejdskraft og bragte et stærkt dansk islæt i det grønlandske samfund. Grønlænderne så opbygning af landet så at sige fra sidelinien og mange følte sig som tilskuere til deres lands udvikling. Endelig førte koncentrationspolitikken med udbygning af få åbenlandsbyer på Vestkysten samt andre faktorer til fremmedgørelse, identitetstab, alkoholisering og social degradering hos mange, især tidligere fangere, som var flyttet til de større byer.

Processen hen i mod daniceringen lykkedes ganske godt. Uddannelsesvæsenet blev gjort dansk, da man ensidigt prioriterede danskundervisningen i skolen. Samme muligheder og samme pligter for en grønlænder som for en dansker, som man udtrykte det. Det kunne ikke gå hurtig nok med moderniseringen. At der skete en forhøjelse af den materielle levestandard og forbedring af sundhedsvæsenet er der ingen tvivl om. Tuberkulosen, som havde bredt sig som en epidemi i slutningen af kolonitiden, blev bekæmpet og næsten udryddet.

Kampen mod økonomisk ulighed og som i de fleste andre lande antager som en politisk kamp, fik i Grønland karakter af ulighed mellem medlemmer af områdets to etniske grupper, dvs. uligheden fulgte på en systematisk måde skillelinien mellem den etniske grænse, mellem to folk (Kleivan 1969/70). Problematikken blev en etnisk problematik – og ikke primært økonomisk.

Da moderniseringen for alvor satte ind i begyndelsen af 1950erne, opstod der et stort behov for personale og som resulterede i en overvældende dansk dominans indenfor arbejdslivet i Grønland. I perioden hørtes ofte den udvikling karakteriseret som »den almindelige passivisering af den grønlandske befolkning«. Det var således den synlige dominans, det grønlandske folk reagerede kraftigst imod. Denne dominans bidrog til at gøre den grønlandske befolkning sig sin egenart og sin situation i tilværelsen bevidst, dvs. bragte etniciteten op til overfladen over hele det sociale felt (ibid.). Den danske dominans blev først registreret af de grønlændere, der havde fået en vis uddannelse og blev to-sproglige og som kulturelt var stærkere danificeret, dvs. uddannelseseliten, som på en håndgribelig måde var de første som blev konfronteret med lønningsmæssige forskelsbehandling.

For Grønlands indlemmelse i det danske stat som amt i 1953 betød ikke, at nu blev vilkårene ensartede overalt. Lønningerne i Grønland for uddannet arbejdskraft blev fastsat afhængig af fødested. For personer født i Grønland blev lønningerne bestemt i tjenestemandsløven af 1958 således, at de er reduceret med 25 % i forhold til de danske satser (G-60:149). Ideen og princippet bag lønningsloven var, at lønningerne måtte fastsættes i overensstemmelse med de produktive erhvervs bæreevne (G-50, 5, I:43).

For landsrådet var ligeløn noget principielt og man krævede lige løn for lige arbejde. Når grønlænderne havde den samme uddannelse som danskere, så skulle de også have samme løn. Alle var enige om, at hjemstavnskriteriet var et problem, ikke mindst af psykologiske grunde. Hjemstavnskriteriet som nævnt her og som gik ud på, at man skulle have boet 10 år udenfor Grønland for at få samme løn som en udsendt arbejdskraft i Grønland, blev erstattet i begyndelsen af 1960erne (1964) med noget der hed fødestedskriterium, hvor hovedvægten var lagt på hvor en person er født henne. Som en reaktion herfor, stiftedes den første egentlige politiske parti, Inuit-partiet, i slutningen af 1960erne, som dog ikke fik en bredere opbakning, da den stod for snævre økonomiske interesser blandt en gruppe velfunderede grønlændere.

En af reaktionerne på 1950-60ernes dansk neokolonialisme blev en politisk bevidsthedsdannelse, som gjorde sig udslag i bestræbelse på at finde en grønlandsk udvikling på grønlandske præmisser. Gruppen af radikale uddannelsessøgende i Danmark tilknyttet Unge Grønlænderes Råd gik i oprør mod danificeringen i slutningen af 1960erne, tydeligvis inspireret af studenteroprøret og med klare marxistisk overtoner. Diskursen mod danificeringen blev udmøntet bl.a. indenfor kunsten, i musikken, i digtningen osv. Den åndelige kultur og kunsten blev i højere grad politisk, vendt mod kolonimagten.

Utilfredsheden blandt de unge intellektuelle rettedes i særdeleshed mod kolonimagten og som anklagedes for at være imperialistisk. Antikolonialismen, som til at starte med havde marxistisk-socialistiske undertoner, udviklede sig til at blive mere og mere nationalistisk igennem 1970'erne. Det skete i forbindelse med hjemmestyreforhandlingerne, hvor statens repræsentanter i forhandlingerne om undergrunden ikke ville acceptere krav om anerkendelse og accept af grønlænderne som et folk. Reaktionen med den skærpede nationalisme skal forklares i, at grønlænderne altid havde betragtet sig som et folk med eget land. I digtningen, i debatter og taler, i litteraturen havde man altid givet udtryk for dette, uden at nogen havde sat spørgsmålstegn. Kolonimagten havde igennem historien heller aldrig betvivlet dette, dog uden at det officielt var blevet udtalt, at grønlænderne var et folk.

Set i bakspejlet er der således tale om en udviklingen gennem en elite-nationalisme frem til masse-nationalisme i slutningen af 1970'erne; en tendens som man også har set i andre dele af verden i de tidligere kolonier.

I 1972, to uger efter EF-afstemningen, meddelte landsrådet Ministeriet for Grønland ved en skrivelse, at man fandt, at tiden var inde til, at spørgsmålet om landsrådets medindflydelse på og medansvar for udviklingen i Grønland fordomsfrit blev taget op til en nærmere undersøgelse i en kommission. Henvendelsen resulterede i, at grønlandsminister Knud Hertling under henvisning hertil »og i erkendelse af, at Grønland indtager en legal og faktisk særstilling i det danske rige«, besluttede at nedsætte et rent grønlandsk udvalg den 10. januar 1973 til nærmere undersøgelse af, hvorledes en hjemmestyreordning i Grønland kan indføres. I kommissoriet anførtes baggrunden for nedsættelsen med bl.a., at den grønlandske befolkning ønskede at være medbestemmende ved de afgørelser, der vedrører landsdelens forhold og at overdragelse af ansvar for opgaver ville være medvirkende til, at samfundets videre udformning i dagliglivet kan tilpasses og tilnærmes grønlandske forudsætninger, tankegang og tradition (LRF 1975, bilag 4.1:98).

Udvalget afgav den 18. februar 1975 en delbetænkning (forhandlingsoplæg), hvor der bl.a. gennemgås, på hvilke områder landsrådets ansvar og indflydelse bør øges. Indledningsvis anføres, at man »først og fremmest må (man) gøre sig klart, at Grønland og landets oprindelige, eskimoiske befolkning på så mange måder adskiller sig fra det øvrige Danmark, at forholdet mellem danskere og grønlændere aldrig kan blive det samme som forholdet mellem jyder og sjællændere, mellem fynboere og københavnere«. (Ibid.) Derefter kommer geografiske, kommunikationsmæssige, sproglige og historiske begrundelser, hvor der også nævnes de grønlandske politikeres følelse af afmagt, den menige grønlænders følelse af at stå udenfor som tilskuer til udvikling osv. Herefter anføres:

»Hvis man forstår de tankegange, der her er anført, vil man sikkert også forstå, at der ikke i ønskerne om større bestemmelsesret for grønlanderne ligger ønsker om løsrivelse fra Danmark. Grønlanderne føler sig vel i første række som grønlandere, men føler sig også som danske statsborgere...« (Ibid.).

Herefter nedsættes den 9. oktober 1975 en dansk-grønlandsk hjemmestyrekommission. Her slås det fast som holdningen, at arbejdet går ud på »at udarbejde skitsen til en hjemmestyreordning under en udtrykkelig forudsætning om, at ordningen skulle bygge på rigsenhedens bevarelse« og at man opfatter »ønsket om at skabe et øget grønlandsk ansvar under denne forudsætning som et udtryk for, at den grønlandske befolkning kæmper ikke for national uafhængighed, men for identitet. Eller rettere: for bedre muligheder for en styrkelse og udbygning af egen identitet gennem øget, selvstændigt ansvar«. Regeringens valg af forståelse og fortolkning var velgennemtænkt. Man valgte at tage hjemmestyreudvalget på ordet.

Der var et område som skabte bitterhed hos mange grønlandske politikere under og efter hjemmestyrekommissionens forhandlinger fra 1975, og det er spørgsmålet om retten til den grønlandske undergrund - og parallelt med forhandlingerne herom spørgsmålet om, hvorvidt grønlanderne udgør et folk eller ej. Under forhandlingerne om den grønlandske undergrund kom der således gang i politiske manifestationer og slagsmål og kompromisserne om Grønlands hjemmestyre: på den ene side ideologisk-nationale krav og argumenter fra nogle af de grønlandske kommissionsmedlemmer og på den anden, de politisk-juridiske antagelser, ført af de fleste danske kommissionsmedlemmer.

Baggrunden var først og fremmest lovteksten i mineloven af 1965 som fastslog, at alle mineralske råstoffer i Grønland tilhørte den danske stat; et andet springende punkt var spørgsmålet om hvorvidt grønlanderne som en del af det danske folk udgjorde et mindretal. Det springende punkt var, at de fleste af de danske kommissionsmedlemmer under forhandlingerne om undergrunden ikke ville godtage forslag fra grønlandsk side om, at det grønlandske folk skulle have de grundlæggende rettigheder til de naturgivne ressourcer. Nedenstående er bl.a at læse i Lov om Grønlands hjemmestyre, som blev givet den 29. november 1978:

»Grønland udgør et særligt folkesamfund inden for det danske rige. Det grønlandske hjemmestyre varetager inden for rigsenhedens rammer grønlandske anliggender efter reglerne i denne lov...Den fastboende befolkning i Grønland har grundlæggende rettigheder til Grønlands naturgivne ressourcer. Til sikring af den fastboende befolknings rettigheder med hensyn til de ikke-levende ressourcer og til sikring af rigsenhedens interesser fastsættes det ved lov, at forundersøgelser, efterforskning og udnyttelse af nævnte ressourcer finder sted i henhold til aftale

mellem regeringen og landsstyret...Det grønlandske sprog er hovedsproget. Der skal undervises grundigt i det danske sprog. Begge sprog kan anvendes i offentlige forhold...» (Betænkning nr. 837).

I lovens udvidede indledning er fremhævet, at Grønland indtager en særstilling indenfor riget i »national, kulturel og geografisk henseende«. Sprogbruget og ordvalg i de enkelte sætninger i hjemmestyreloven udtrykker præcis målet med et hjemmestyre, nemlig et »hjemmestyre« for en befolkning, og ikke for et eventuelt etnisk defineret folk. Befolkningen i Grønland udgør her et særligt folkesamfund i det danske rige, hvor Grønland indtager en særstilling indenfor riget. I hjemmestyreloven er begrebet »det grønlandske folk« ikke-eksisterende. I stedet er i hjemmestyrejuraen opfundet en »fastboende befolkning«. Hjemmestyrekompromisset blev derfor et politisk-juridisk bestemt »Hjemmestyreland« og ikke et politisk-ideologisk »Inuitland« og det fordrede således til en skærpet nationalisme hos dele af befolkningen, der førte en national selvstændighedskamp, som fordrede, at kulturen og kulturkampen indenfor hjemmestyret bliver mere og mere national. For store dele af den grønlandsk-nationale befolkning blev ønskerne om grønlandisering i højere grad mere end nogensinde aktualiseret.

Efter Grønlands indlemmelse som en amt i Danmark fortsatte kristendommen på det ideologiske plan sin forankring hos grønlænderne som religionen og samlingspunktet. Religionen bevarede sin funktion som et samfundsmæssigt bindeled. Selv arbejderbevægelsen blev kristlig og national. Arbejderne i Grønland blev i 1950erne organiseret med samme principper og mål som arbejdere i andre vestlige industrialiserede lande og organiserede sig i arbejderbevægelser i kampen mod økonomisk undertrykkelse og udnyttelse. Under nyordningsperioden var denne en progressiv magtfaktor, som førte arbejdskampe for accept af rettighederne. Men efter hjemmestyrets indførelse i 1979 har denne imidlertid antaget en anderledes nationalistisk form. Arbejderbevægelsens internationale kampdag er nærmest elimineret og er sammenfaldende med dagen for hjemmestyrets indførelse, som er en national festdag i Grønland. En af tingene som springer i øjnene er, at når arbejderbevægelsen i Grønland skal holde kongres og generalforsamling, ja, så holder man først gudstjeneste iført national festdragt - ligesom landstingsmedlemmerne, som altid indleder deres samlinger i kirken iført samme national festdragt. Arbejderbevægelsen adfærd, som i første færd kan se paradoksal ud, skal altså forklares i nationalisme, og som symptomatisk har antaget en indadvendt defensiv strategi og ikke mere retter sig mod international socialistisk anti-kapitalisme med en offensiv anti-imperialistisk sigte som under den neokoloniale periode fra 1950.

Hjemmestyretanken har således formået at samle den brede del af befolkningen; en institution som alle skal identificere sig med, hvor alting overlades til en centralistisk hjemmestyreorganisation, hvor alle ulige skal være lige, uanset forskelle i betingelser, muligheder og vilkår. Efter hjemmestyrets indførelse skete der en kraftig grønlandisering - og idag er nationalismebølgen genopblusset i dele af befolkningen, som ønsker et selvstændigt Grønland. Det altoverskyggende emne, som den grønlandske befolkning i dag er optaget af, er debatten og diskussionen om Grønlands øgede selvstændighed og selvstyre i forholdet til Danmark. Under denne parable er der underliggende hovedpunkter, som må fremhæves at være væsentlige drivkræfter i ønskerne om selvstyre:

- 1) anvendelse og uddannelse af grønlandsk arbejdskraft, som skal overtage de ledende stillinger indenfor den offentlige forvaltning og administration,
- 2) kampen om retten til den grønlandske undergrund,
- 3) arbejdet for anerkendelse af grønlænderne som et folk.

Der skulle gå 16 år med hjemmestyre, før man blandt de mere radikalt nationalt tænkende dele af den grønlandske befolkning kunne formulere offentligt, at den såkaldte grønlandisering havde slået fejl i mange henseender, især inden for personale- og arbejdsmarkedspolitikken. Ifølge selvstyrebevægelsen havde hjemmestyrestaten ikke formået at arbejde henimod uafhængighed og selvstyre, men tværtimod forankret sig ydermere i danske systemer og praksis. Denne utilfredshed med hjemmestyret og som til dels blev rettet mod landsstyret og det socialdemokratiske Siumutparti og dets manglende politik vedrørende selvhjulpethed og selvstyre, førte i 1996 til stiftelse af selvstændighedsforeninger i Nuuk og Sisimiut (Vedtægter 1996).

Den første forening for Grønlands selvstændighed, »Nammineq«, blev stiftet i Nuuk den 31. oktober 1996. I vedtægterne anførtes mål og hensigter, hvor arbejdet hen i mod selvstyre står som det vigtigste. Endvidere skulle hjemmehørende (nunaqavissut) sikres bedre vilkår, og det påpeges, at der skal stilles krav om kendskab til sproglige, kulturelle og samfundsmæssige forhold ved ansættelse af personale i Grønland.

I en pressemeddelelse¹ i forbindelse med stiftelsen af Nammineq anførtes som den væsentligste bevæggrund utilfredsheden med den såkaldte institutionaliserede racisme, der eksisterer i Grønland. Denne skulle virke på den måde, at tilkaldt

---

1. Pressemeddelelse, 6.11.1996.

arbejdskraft systematisk overvurderes på trods af, at der hos denne mangles kendskab til det grønlandske sprog, kendskab til de særlige grønlandske økonomiske og samfundsmæssige forhold og manglende kendskab til lokale kontakter. Endvidere pointeredes, at den tilkaldte arbejdskraft ofte mangler arbejds erfaring, og at det har vist sig, at denne er meget ustabil og flytter tilbage til hjemlandet efter en kort periode (se også Jónsson 1999). For at modvirke denne ufornuftige investering i tilkaldt arbejdskraft, ville foreningen arbejde henimod en ny personale- og arbejdsmarkedspolitik, hvor der lægges vægt på de økonomiske fordele, den hjemmehørende arbejdskraft har, i gennem krav om, at arbejdstagerne i Grønland skal kunne tale og skrive på grønlandsk for at afværge en fordyrende dobbeltadministration.

Landstingsvalget i februar i 1999 kan betegnes som et protestvalg, først og fremmest en protest mod Siumut-partiets stadige tilnærmelser til Danmark. Valgresultatet blev, at de store politiske partier Atassut² og Siumut³ gik tilbage (hhv. 4,9 og 3,3 %), mens Kandidatforbundet⁴ fik 12,3 % og opnåede fire mandater i landstinget mod én ved forrige valg. IA⁵ gik ét mandat frem. Enkeltkandidaten og løsgængerer Per Rosing-Petersen, og som var en fremtrædende fortaler for løsrivelse fra Danmark, blev en af de store stemmeslugere og blev valgt ind. Efter landstingsvalget indgik Siumut og Inuit Ataqatigiit en politisk aftale med 11 punkter. Heri står der bl. a. at Landsstyrekoalitionen har til formål at revurdere fælleskabet mellem Grønland og Danmark og at man i nær fremtid vil nedsætte en kommission, der skal arbejde med den opgave at afdække Grønlands selvstændige placering indenfor rigsfælleskabet (IA/Siumut 1999).

I december 1999 udpegede landsstyret medlemmer til en selvstyrekommission og kommissoriet for selvstyrekommissionen givet i januar 2000. Der blev nedsat fire underarbejdsgrupper, som senere under mødet midt i april 2000 hver fik eget underkommissorium. De fire arbejdsgrupper var 1) Arbejdsgruppen vedr. udenrigs- og sikkerhedspolitik, 2) Arbejdsgruppen vedr. økonomi og erhvervsudvikling, 3) Arbejdsgruppen vedr. forfatningsmæssige og folkeretslige spørgsmål og endelig 4) Arbejdsgruppen vedr. arbejdsmarked, faglige uddannelser og efteruddannelse⁶.

I kommissoriet for selvstyrekommissionen var anført, at det er kommissionens opgave at udarbejde en betænkning om mulighederne for at udvikle Grønlands

---

2. »bindeleddet«, tilhængere af samhørighed med Danmark og imod løsrivelse, en national-liberal parti.

3. »fremad«, midtsøgende, fædrelandssindet socialdemokratisk parti.

4. Populistisk koalition bestående af en skare medlemmer med ubestemmelig politisk observans.

5. Inuit Ataqatigiit, »samhørende Inuit«, pro-eskimoisk, venstreorienteret anti-kolonialistisk parti, som går ind for Grønlands uafhængighed.

6. Selvstyrekommissionen: Terms of reference for the Commission on Self-Government, Nuuk, January 7, 2000, Grønlands Hjemmestyre, Sekretariat (J. nr. 00.01.01).

selvstændighed inden for Rigsfællesskabets rammer. Kommissionen skulle beskrive Hjemmestyrets nuværende forfatningsretlige stilling og identificere og beskrive alternative ordninger, der indenfor Rigsfællesskabet i højere grad vil imødekomme ønsket om selvstyre. Men hvordan forstår Selvstyrekommissionen begreberne hjemmestyre, selvstyre og uafhængighed? Og hvad betyder det, at man skal udarbejde en betænkning om mulighederne for at udvikle Grønlands selvstændighed inden for Rigsfællesskabet? Svaret gives i betænkningen fra 2003:

Begrebet *hjemmestyre* forstås som et delvist selvstyre for dele af en stat, dvs. en begrænset form for selvbestemmelse. Begrebet *selvstyre* forstås som enten fuld selvbestemmelse på alle områder, eksempelvis i tilfældet Cook-øerne – eller delvis selvbestemmelse, eksempelvis i tilfældet Ålands-øerne. I folkeretslig forstand betyder det et ikke-suverænt samfunds ret til inden for visse af den overordnede statsmyndighed fastsatte grænser selv at stå for sine indre anliggender. Med begrebet, som er givet af Selvstyrekommissionen, er selvstyre blot én form for selvstændighed, hyppigst i form af en overgangsordning til uafhængighed – og metaforisk: selvstyre er ét skridt bag uafhængighed, men ét skridt foran mindretalsrettigheder. Begrebet *uafhængighed* betyder selvsagt fuld bestemmelse på grundlag af statens suverænitet eller højhedsret (Betænkning 2003).

Som tidligere nævnt har hjemmestyreloven intet passus, som antyder noget om en anerkendelse af nogen folk, hverken i almindelighed eller i FN's forstand, men taler blot om »et folkesamfund«. Derfor har opfattelsen, i særdeleshed hos den pan-eskimoiske samarbejdsorganisation ICC (Inuit Circumpolar Conference), været, at det grønlandske folk må påberåbe sig oprindelige folks rettigheder, som de er nedfældet i ILO-konventionen (nr. 169 vedrørende oprindelige folk og stamfolk i selvstændige stater) af 1989. Dette er vel sket ud fra en erkendelse af, at det grønlandske folk i hjemmestyrejuraen, og dermed statsretslig, ikke anerkendes som et folk, og må henvise til mindretalsbeskyttelse og -rettigheder inden for en stat. Denne påberåbelse af at tilhøre gruppen af oprindelige folk betyder imidlertid, at det grønlandske folk i Grønland (eller Hjemmestyret) ikke kan påberåbe sig ekstern selvbestemmelsesret, da denne ret kun gælder for egentlige nationsstater. Derfor har Selvstyrekommissionen også arbejdet for et forslag, hvor løsning går ud på, at det grønlandske folk skal anerkendes som et folk i folkeretslig forstand.

Under en nordisk justitsministtermøde afholdt i Ilulissat i juli 2000 understregede landsstyreformanden, at Selvstyrekommissionens arbejde grundlæggende var baseret på en fortsættelse af Rigsfællesskabet med Danmark med vidtgående beføjelser for Grønland og som går videre end de kompetencer, som den eksisterende hjemmestyrelov havde udstukket. Endvidere ville han fastslå, at der var forskel på færingernes bestræbelser for selvstændighed og den grønlandske model. Færingerne

ville ifølge ham løsrivelse, mens Grønland ønskede at forblive i et rigsfælleskab, hvor der er ligestilling mellem landene. Landsstyreformanden taler da også blot om fredelig sameksistens mellem de forskellige befolkningsgrupper i landene. Her siger han:

»Vi vil gerne medvirke til at denne sameksistens udvikles under iagttagelse af principper om ligestilling, gensidig respekt og de demokratiske værdier som kendetegner de nordiske lande...Jeg tror at vi sammen har en enestående mulighed for at foregå med eksempler af international standard på afkolonisering og udvikling af selvbestemmelsesretten for befolkningsgrupperne...«⁷

I midten af april måned 2003 afleverede Selvstyrekommissionen sin endelige betænkning til Landsstyret. Betænkningen skal herefter behandles under landstingets efterårssamling 2003. I et efterfølgende interview i grønlandsk fjernsyn spåede formanden for kommissionen, at der nok ville gå endnu 5 år, før der kommer et udspil fra en endnu en anden kommission, paritetisk sammensat af danske og grønlandske politikere, som kunne tænkes nedsat efter forhandlingerne mellem Grønlands landsstyre og regeringen i Danmark. Udspillet vil til den tid vise, hvad en selvstyreordning kunne indeholde.

Men én ting synes at ligge klar: ordningen bliver en form for selvstyre, en form for overgangsordning til Grønlands uafhængighed, som må ligge årtier frem i tiden. Løsrivelse af Danmark bliver der ikke tale om de kommende år, hvis det altså står til de grønlandske politiske magthavere anno 2003.

Anvendt litteratur

Betænkning nr. 837, 1978: Hjemmestyre i Grønland (hjemmestyrekommisionens betænkning).

Betænkning 2003: Betænkning afgivet af Selvstyrekommissionen, marts 2003. Grønlands Hjemmestyre.

G-50: Grønlandskommissionens betænkning I-VI, Februar 1950. København.

G-60: Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960. Betænkning nr. 363, 1964.

Grønland 1994: Grønlands statistiske årbog. Grønlands statistik, Grønlands Hjemmestyre.

---

7. Selvstyrekommissionen: Orientering af landsstyreformand Jonathan Motzfeldt ved Nordisk Justitsministermøde om arbejdet i den Grønlandske Selvstyrekommission, juli 2000, Ilulissat.

IA/Siumut 1999: Aftale ved etablering af landsstyrekoalition, 2. februar 1999, I: www.atagu.gl/debat/indlaeg/1999/99022202.htm

Jónsson, Ívar 1999: Development, learning-processes and institutionalized racism. I: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, No. 1. Routledge Journals.

Kleivan 1969/70: Culture and Ethnic Identity. On Modernization and Ethnicity in Greenland, I: *Folk*, vol. 11-12, København 1969/70, pp. 209-234.

LRF (forskellige år): De grønlandske landsraads forhandlinger 1938-1947, 1948-50. J.H. Schultz, Universitetsbogtrykkeri, København/ Grønlands landsråds forhandlinger 1959-1979. Sydgrønlands bogtrykkeri, Godthåb.

Pressemeddelelse, 6.11.1996: Pressemeddelelse fra det første bestyrelsesmøde i foreningen »Nammineq«. Nuuk, den 6. november 1996. Nammineq, c/o Box 543, DK-3900 Nuuk, Kalaallit Nunaat.

Selvstyrekommissionen (interne dokumenter):

A: Terms of reference for the Commission on Self-Government, Nuuk, January 7, 2000, Grønlands Hjemmestyre, Sekretariatet (J. nr. 00.01.01)

B: Underkommissorier for arbejdsgrupperne (J. nr. 00.01.01-08)

C: Orientering af landsstyreformand Jonathan Motzfeldt ved Nordisk Justitsministermøde om arbejdet i den Grønlandske Selvstyrekommission, juli 2000, Ilulissat.

D: Pressemeddelelser: 9. januar 2000, 18. april 2000, 16. juni 2000.

E: Principbetænkning. Selvstyrekommissionen. August 2002. Pilersuiffik.

Vedtægter 1996: Nunatta namminersulernissaa anguniarlugu Nuummi suleqatigiiffiup malittarisassai. Nuummi, novembarip 5-anni 1996.

Den store og den lille kolonialisme - Grønlands kolonihistorie i internationalt lys?

Jens Chr. Manniche*

Næsten alle deltagere i dette seminar om Vestnordens historie har talt om komparation - næsten alle har talt om komparation i Vestnorden, enkelte har kompareret ved at trække på mere generelle teorier om identitet, nationalisme mv. Men ikke mange har formuleret idéer om komparative analyser der inddrager områder uden for det nordatlantiske, ej heller søgt at hente inspiration til analyser i en videre verden. Dette lille essay vil plædere for at det kan være frugtbart at anskue den koloniale periode i Nordatlanten i et større kolonihistorisk perspektiv.

I en artikel fra 1992¹ anlagde den århusianske historiker Niels Brimnes en kritisk synsvinkel på dansk kolonihistorie som han fandt i alt for ringe grad havde fulgt med tiden, det vil sige skelet til hvad der foregik rundt omkring i historievidenskaben. Dengang for 10 år siden var det ikke mindst inspirationen fra antropologien som i bred forstand prægede frontlinien af historiefaget, og altså osse (og vel næppe overraskende) kolonihistorien i andre dele af verden, ikke mindst når det gjaldt det britiske imperium (dette er måske dog udtryk for mit sprogligt betingede manglende kendskab til hvad der foregik, når det gjaldt andre europæiske kolonirigers historie). I dansk kolonihistorie var det imidlertid ikke historikere der først indførte denne betragtningsmåde, men netop antropologer. Brimnes plæderede for at dansk kolonihistorie nu hentede inspiration fra denne historiske antropologi og især forfulgte to spor i analysen:

På den ene side må man afdække koloniadministratorernes 'konstruktion' af de fremmede samfund, og på den anden side deres 'beherskelse' af de fremmede samfund. Konstruktionen må undersøges gennem en diskursanalyse; det vil sige en analyse af de måder, hvorpå koloniadministratorerne omtalte og beskrev de fremmede

---

* Redaktionel note

Denne artikel blev indleveret i foråret 2003 med henblik på udgivelse i denne samling af artikler fra workshoppen. Imidlertid døde forfatteren inden trykningen af samlingen. Vi har valgt at medtage artiklen pga. det meget konstruktive indhold. Jens Chr. Manniche var et inspirerende medlem af VHN-netværket og det er med beklagelse, at vi konstaterer hans alt for tidlige død efter et længerevarende sygdomsforløb.

1. Niels Brimnes: Dansk kolonihistorie mellem historievidenskab og antropologi - et forslag til metode. *Den jyske historiker* 60: Indianerne og de hvide guder (juni 1992), s. 101-118.

samfund. Herved afdækkes et beskrivelsesmønster. Beherskelsen må undersøges gennem en analyse af koloniadministratorernes handlinger overfor det fremmede samfund. Herved afdækkes et handlingsmønster. (s. 112)

Brimnes ville så analysere »sammenhængen mellem beskrivelsesmønstret og handlingsmønstret, eller - sagt på en anden måde - undertrykkelseskosmologiernes praktiske omsættelse til bestemte beherskelsesstrategier (og omvendt)«. Bl.a. osse for at »begribe interaktionen mellem kolonimagten og det fremmede samfund« (sst.).

Brimnes' egen forskning inden for disse rammer har drejet sig om kastekonflikter i Sydindien, både i den lille danske koloni Trankebar, og i den store britiske koloni med hovedsæde i Madras.

Brimnes' artikel er på mange måder inspirerende, men det kan i vores sammenhæng alligevel føles som en åbenlys mangel at kolonihistorie i den optik han anlægger, er de danske tropekoloniers historie. Hvad der foregik eller ikke foregik i Nordatlanten er sådan set uden for synshorisonen.

Dette blev påpeget i en historiografisk magisterkonferensopgave om dansk kolonihistorisk forskning som en islandsk historiker, Kristján Sveinsson, 5 år senere skrev i Århus². Han påpegede osse den danske traditions stærke orientering mod empirisk orienterede økonomiske og handelshistoriske emner (hvilket osse havde været et af Brimnes' udgangspunkter). Sveinsson mente at danske historikere konsekvent havde afslået at strække dansk kolonihistorie til de nordatlantiske områder, fordi de havde »naturaliseret disse områder ind i Danmark« (s. 9). Han pegede på en række muligheder for at se de danske oversøiske besiddelser under samme synsvinkel, nemlig ud fra et spørgsmål om hvorvidt centraladministrationen førte en fælles politik over for danske kolonier eller ej - uanset beliggenhed. Under alle omstændigheder var det nødvendigt, hvis man ville have et dækkende billede af dansk kolonialisme, at medtage de nordatlantiske områder. Og ydermere, mente Sveinsson, var det en god idé ikke at lade sig begrænse af »den nationalhistoriske tænkemåde«, men osse at lade sig inspirere af »at kolonialisme nødvendigvis indebærer et kultursammenstød, en proces af gensidig påvirkning som til slut ændrer på de vedkommende samfunds virkelighedsopfattelse« (s. 23). Betydningen af at se hen til hvad der skete andre steder i verden illustrerede Kristján Sveinsson ved tankevækkende at pege på ligheden mellem »the scramble for Africa« og de skandinaviske (for ikke at sige europæiske) stateres stræben efter de arktiske områder - man kan jo næsten tale om en »scramble for the Arctic«.

---

2. Kristján Sveinsson: Dansk kolonihistorieskrivning fra »Vore gamle tropekolonier« med hovedvægt på genrens geografiske afgrænsning, kontinuitet og debatten om dens nuværende situation. Utr. konferensopgave, Historisk Institut, Aarhus Universitet, januar 1997.

Min egen tilgang til Grønlands historie har kun i ringe grad været farvet af dansk historisk forskning om Grønland som jo i mange år har været præget af Finn Gads bundsolide og arkivalsk baserede, men osse på mange måder temmelig traditionelle arbejder, der ikke skeler mange kilometer ud over den dansk-grønlandske horisont. Jeg er kommet til grønlandsk historie ad store omveje. Først og fremmest over Indien. I mange år har jeg undervist i indisk historie i Århus, først og fremmest under og efter det britiske kolonistyre, og osse skrevet en hel del, mere af formidlende karakter end egentlig forskning. Men for 4-5 år siden begyndte jeg mere indgående at se på Grønlands historie, især i 1800-tallet og det tidlige 1900-tal, og det har slået mig i hvor høj grad der kunne findes både paralleller og modsætninger til hvad jeg kendte fra den omfattende litteratur om Indien under kolonialismen, en litteratur som altid har været med på historieforskningens forkant, og som derfor både har skiftet vægt med hensyn til behandlede emner og har inddraget nye metodiske synsvinkler i de 25-30 år jeg har interesseret mig for den.

Når jeg derfor vil gøre nogle overvejelser over nytten af at holde den internationale kolonihistorie in mente når man beskæftiger sig med Grønlands historie - og, måske, i videre forstand med Nordatlantens historie (skønt jeg ikke føler mig ganske overbevist om paralleller eller komparationsmuligheder når det gælder Færøerne og Island) - så er det med udgangspunkt i udforskningen af Indiens historie i den britiske kolonitid.

Man skal nok i udgangspunktet gøre sig nogle forhold omkring kildematerialets karakter klart, når vi taler om kolonihistorie. Nemlig at hovedparten af det tilgængelige materiale - i hvert fald til op i det 20. årh. - stammer fra koloniadministrationens folk (og dette gælder vel i virkeligheden uanset hvem kolonimagten så er). Det vil altså sige at det, når vi taler om Grønland, enten er KGHs ansatte eller (i måske endnu højere grad) missionens folk der beskriver, handler i eller reagerer på det fremmede samfund. Først fra midten af 1800-tallet har vi materiale der i noget videre omfang hidrører fra grønlændere og dermed kan bruges til at sige noget mere direkte om den grønlandske opfattelse af mødet og beherskelsesforholdet - og nogle af os er i denne sammenhæng klart handicappet, for ikke at sige afskåret, af en sproglig barriere. Det rejser nogle metodiske problemer i retning af om vi så overhovedet har mulighed for at vide noget 'rigtigt' om den indfødte befolkning, fordi den hele tiden fremtræder for os gennem kolonimagtens repræsentanters fordomsfyldte blikke. Problemerne er vel ikke uoverstigelige, men vi må i hvert fald skærpe vores opmærksomhed over for den 'matrice' hvorigennem udsagn om det fremmede og

anderledes samfund formuleres³.

Men kildesituationen betyder så osse at megen forskning kommer til at lægge vægten på, eller tage udgangspunkt i hvordan kolonimagten møder det anderledes og tackler de problemer som dette møde rejser og som hele herskersituationen medfører. Efterhånden som dele af den koloniserede befolkning får en 'vestlig' uddannelse og bliver i stand til at artikulere sig på kolonimagtens sprog, bliver det dog osse muligt for os sprog-ukyndige at få direkte kildemæssig adgang til reaktionerne på kolonimagten og kolonisituationen. Men det er i den forbindelse selvfølgelig klart at indfødte og andre sprogkyndige har en vigtig mission med hensyn til forskning i kolonibefolkningernes opfattelse af og reaktioner på den koloniale situation, ikke mindst i den kulturelle konflikt eller kultursammenstødet som er en så central side af kolonialismen.

Lad mig prøve at konkretisere nogle få felter hvor inspiration fra den internationale kolonihistoriske forskning - eller måske bare den del af den der vedrører Indien - måske kunne få betydning for studiet af Grønlands historie.

Normalt plejer man at pege på tre overordnede motiver for kolonialismen: et økonomisk, der i kolonialismens udgangspunkt så afgjort er det vigtigste; et der vedrører kolonimagtens internationale status i forhold til andre (europæiske) lande; og endelig et civilisatorisk, der handler om at udbrede den vestlige civilisation, herunder kristendommen, til de tilbagestående folk i andre dele af verden. Vægten på disse motiver kan ligge forskelligt i forskellige sammenhænge og på forskellige tidspunkter, men ofte er de i varierende grad tilstede samtidigt. Således osse når det gælder dansk kolonialisme i Grønland, og det kan være nyttigt at gøre sig klart at denne derved ikke adskiller sig det mindste fra det generelle billede. Jeg har selv undersøgt den danske argumentation for at kolonisere Østgrønland i 1894 og det er åbenlyst at alle tre forhold spiller en rolle, selv om det civilisatoriske argument, i denne sammenhæng, vejer tungest⁴. Her handler det altså om 'den koloniale ideologi' i bred forstand, hvor man kan konstatere en tænkemåde (eller ligefrem 'diskurs') som er fælles for alle europæiske kolonimagter.

I den historie om Indien under kolonistyret som jeg først stødte på, kan man vel sige at hovedtemaet var et klassisk om magt og modmagt. En forholdsvis ny tese dengang - fremsat af de engelske Afrika-historikere John Gallagher og Ronald

---

3. 'Matrice' har jeg fra Brimnes, a.a., 107 - som igen har lånt det hos Niels Kayser Nielsen: *Bevægelse og bevarelse - tradition og situativ kultur, Den jyske historiker*, ekstrasnummer, december 1991, s. 21-28.

4. Jens Chr. Manniche: *Civilisation og national forpligtelse - danske holdninger til Grønland omkring 1900. Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 98/99 (Ilisimatusarfik / Forlaget Atuagkat, u.å. (2000)), s. 161-173.*

Robinson - var at en stor del af kolonialismen og det britiske imperiums ekspansion måtte forklares ud fra hvad der foregik i kolonierne i samspillet og sammenstødet mellem indfødte og fremmede.

I den sammenhæng udviklede de osse en tese om at kolonialismen naturnødvendigt måtte forlade sig på at finde nogle lokale at samarbejde med ('kollaborationstesen'), med andre ord at der måtte være en lokal elite der kunne fungere som mellemmand mellem kolonimagts fåtallige repræsentanter og den store indfødte befolkning. Dette har givet anledning til en del forskning i hvem der så egentlig udgjorde dette netværk og hvilken betydning det fik. I en grønlandsk sammenhæng er det oplagt at se kateketerne ud fra denne synsvinkel. Deres funktion var fra starten åbenlyst at fungere som bindeled mellem den danske mission og den grønlandske befolkning. Søren Thuesen har i sin licentiatafhandling behandlet kateketinstitutionen under overskriften »Fremmed blandt landsmænd«, men man kan vel sige at denne fremmedhed måske netop var en funktion af at de udfyldte en rolle som mellemmand mellem de *rigtigt* fremmede, altså danskerne, og så grønlænderne⁵.

Også forstanderskabsinstitutionens indførelse kan med fordel ansues under denne synsvinkel. I hvert fald fremgår det tydeligt at forslagsstillerne Kleinschmidt, Rink, Janssen og Lindorff havde dette sigte. Det først anførte motiv i forslaget er ganske enkelt at embedsmændenes manglende lokalkundskab og deres manglende forståelse »for de Indfødtes fra vor saa aldeles forskellige Leve- og Tænkemaade« gør det nødvendigt at have »en Institution, der er knyttet fast til Stedet og til Folk der have hjemme i Egnen«⁶. I sin uddybende kommentar til forslaget lægger Rink stor vægt på at det handler om at gøre noget ved grønlændernes sociale tilstand, at afhjælpe fattigdom og skabe materielt fremskridt⁷, og det er vel først og fremmest ud fra den synsvinkel man har beskæftiget sig med forstanderskaberne, og så som det første eksempel på en grønlandsk repræsentation i styrende og rådgivende organer. Men forslaget kan i det hele taget (osse) ses som et udtryk for kolonimagts repræsentanters behov for informationer om det fremmede samfund og for at opretholde en borgerlig orden, støttet på en indfødt elite - og det kunne vel være interessant med en nøjere undersøgelse af institutionens historie osse ud fra denne synsvinkel. Søren Forchhammer er iøvrigt nu igang med en undersøgelse af forstanderskabsinstitutionen hvor han inddrager teorier og komparative analyser af den koloniale stat

---

5. Søren Thuesen: *Fremmed blandt landsmænd. Kateketinstitutionen i Grønland*. Utr. licentiatafhandling 1991.

6. Forslaget er trykt i H. Rink, udg.: *Samling af Betænkninger og Forslag vedkommende Den kongelige grønlandske Handel* (Kbh. 1856), citat fra s. 182.

7. se sst., s. 222-239.

og lokalbefolkningens deltagelse i administrative, juridiske og politiske strukturer, som de lokale viste sig interesserede i og i stand til at bruge til egen fordel, og det gav i tidens løb disse strukturer en nationalt emancipatorisk snarere end en undertrykkende rolle; bl.a. tager han bestik af afrikanske forhold som inspirationskilde⁸.

I de senere år har man inden for kolonihistorien især interesseret sig for den koloniale situation som et kulturmøde eller et kultursammenstød, jf. hvad osse Kristján Sveinsson var inde på. Her har der dels været inspiration at hente i den historisk-antropologiske forskning som Niels Brimnes kan være en eksponent for, dels har man kunnet hente inspiration fra Edward Saids berømte bog *Orientalism* (1978) og den omfattende diskussion som den har udløst. Det vil føre alt for vidt at komme nærmere ind på denne. Her skal jeg blot nøjes med at pege på at et af de felter der har været frugtbart, har været undersøgelser af hvordan kolonisatorer 'konstruerede det anderledes'. På dette område findes der faktisk nogle undersøgelser vedr. Grønland - der er grund til at nævne Hanne Thomsens artikel om 'ægte grønlandere' fra 1998⁹. Men der kan formentlig høstes rigt udbytte ved at forfølge denne linie, også ved at se på konsekvenserne af sådanne konstruktioner.

I Indien synes det oplagt at mange af de britiske 'konstruktioner' af det indiske samfund ret hurtigt blev overtaget af inderne selv fordi der kunne være en del fordele forbundet med at opfatte sig selv på samme måde som herskerne gjorde det - for at sige det meget firkantet. Man taler i den forbindelse om at kulturmødet snarere havde karakter af en 'dialog' end af at kolonimagten uden modspil tvang sin opfattelse af det 'anderledes' samfund ned over de koloniserede. Det betyder ikke at dialogen nødvendigvis var på lige betingelser, men det betyder i det mindste at de koloniserede var med til at bestemme, fx hvad der kunne komme ud af kolonimagtens forskellige forsøg på at forstå det anderledes, eller af dens bestræbelser på at finde egnede og funktionelle beherskelsesstrategier¹⁰.

Man kan vel opfatte Søren Forchhammers netop omtalte opfattelse af forstanderskaberne som et eksempel på en sådan synsvinkel, selv om han har hentet sin teoretiske inspiration andre steder.

---

8. Søren Forchhammers projektbeskrivelse, »Grønlands parlamentariske historie. Kolonial hegemoni, kulturel forandring og nationsdannelse« (2002), s. 3. Se også hans »Political Participation in Greenland in the 19th Century, State Hegemony, and Emancipation«, *The Northern Review*, 23, Summer 2001, 38-58.

9. Hanne Thomsen 1998: Ægte grønlandere og nye grønlandere - om forskellige opfattelser af grønlandskhed, *Den jyske historiker* 81: Identitet, nation og stat i post-koloniale samfund (1998), s. 21-55.

10. se hertil Niels Brimnes: *Constructing the Colonial Encounter. Right and Left Hand Castes in Early Colonial South India* (Curzon, 1999), Introduction, især s. 8 ff; og Eugene F. Irschick: *Dialogue and History. Constructing South India 1795-1895* (University of California Press, 1994)

Og tilsvarende kunne man måske for Grønlands vedkommende vove den tese at den danske opfattelse af ægte grønlandere som kajakroende sælfangere (med vægt på sæl - hvor det osse er oplagt at der på det tidspunkt var en åbenlys dansk økonomisk interesse i at holde grønlanderne til at fange sæler) i sidste halvdel af 1800-tallet førte til en klar nedvurdering af fiskeri, osse blandt grønlandere - fiskere blev i grønlandske medier (dvs. *Atuagagdliutitt*) omtalt som 'pjalte', og man kan spekulere på om det skabte en grønlandsk mentalitet der længe lagde hindringer i vejen for erhvervsomlægningen til fiskeri¹¹.

Selv har jeg undersøgt danske parlører eller lærebøger i grønlandsk bl.a. under inspiration fra den amerikanske historiske antropolog Bernard S. Cohn der gjorde noget tilsvarende for Indiens vedkommende som led i en undersøgelse af britisk sprogpolitik. Min undersøgelse af lærebøgerne blev osse til en bredere analyse af den danske kolonimagts overvejelser over hvordan man skulle takle dette for enhver kolonimagt så centrale spørgsmål: hvordan kommunikerer man med sine fremmedsprogede undersåtter, både når man skal udøve magten, og når man skal skaffe sig informationer som grundlag for at udøve magten¹².

Man vil sikkert kunne fremdrage andre eksempler. Jeg har i disse eksempler for så vidt kredset om de nøgleord som osse Niels Brimnes fremhævede i sin kritiske artikel om dansk kolonihistorisk forskning, nemlig 'konstruktion' og 'beherskelse'. Dette behøver naturligvis ikke være den eneste tilgang. Ole Marquardt har fx sammenholdt Rinks opfattelse af de grønlandske forhold med den politik som blev ført over for nordamerikanske indianere, en politik Rink var optaget af og som sikkert farvede hans holdninger.

Men min pointe er at der i hvert fald for grønlandsk histories vedkommende kan hentes mange ideer, teorier, paralleller i den internationale kolonihistoriske forskning. Det kan - for nu at resumere - være spørgsmål som: hvordan fungerer koloniimperier eller bare kolonier? Hvilke motiver og holdninger havde kolonimagterne og hvordan udmøntedes disse i praktisk politik? Hvordan 'konstruerede' kolonimagten viden om og dermed herskerstrategier over 'de andre' / 'de anderledes'. Hvordan reagerede 'de andre'. Og så videre.

---

11. Karen Langgård 1999: »Fishermen are Weaklings«: Perceptions of Fishermen in *Atuagalliutit* before the First World War, i Ole Marquardt, Poul Holm & David J. Starkey, eds: *From Sealing to Fishing: Social and Economic Change in Greenland, 1850-1940*, *Studia Atlantica* 4 (Esbjerg 1999), s. 40-61.

12. Jens Chr. Manniche: Herskersprog - dansk-grønlandske parlører og lærebøger i det 19. årh. *Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 00/01* (Ilisimatusarfik/Forlaget Atuagkat, uden år (2002)), s. 99-113; og sm.: Sprogbeherskelse og Herskersprog - om sprog og kolonialisme i Grønland i 1800-tallet. Arbejdsrapport, nr. 12, Historisk Institut, Aarhus Universitet, 2002. (53 s.), rev. version 2002 på www.hum.au.dk/historie/Herskerspr.pdf.

Og det er måske ikke kun lighederne der er vigtige i et sådant komparativt aspekt, men osse forskellene: man får måske netop bedre øje på det der så var specielt i det grønlandske tilfælde ved osse at hæfte sig ved forskellene i forhold til andre kolonier¹³.

Nu skal jeg slet ikke påstå at der ikke allerede er analyser i gang som anlægger et komparativt kolonihistorisk aspekt på Grønlands historie. Dertil er mit kendskab til forskningen for ufuldstændig. Men jeg kan altså meget anbefale at Grønlandshistorikere der beskæftiger sig med tiden før 1950, eller måske endda før 1979, en gang imellem læser en bog om Indien før 1947 (og efter 1800), eller om Afrika før 1960 - eller hvad det nu kan være!

---

13. Lad mig bare pege på det ene forhold at der var tale om en usædvanlig fredsommelig form for kolonial undertrykkelse; i hvert fald fik den danske kolonimagt aldrig brug for at etablere et legitimeret bevæbnet voldsapparat (hær, politi) som andre kolonimagter ikke kunne være foruden når magten skulle opretholdes. De konflikter der trods alt kunne være, kan derfor være svære at få øje på i kilderne, og antog måske former som det kræver særlig opmærksomhed at se.

Program

Workshop:

Samarbejde omkring dokumentation og historieskrivning af de vestnordiske landes fælleshistorie

Ilulissat, 20. – 24. september 2002

Fredag den 20. september

12-15 Ankomst
17.00 Velkomst

Lørdag den 21. september

- 09-12 Mennesker og kulturliv og -arv
(ordstyrer: Daniel Thorleifsen)
- Sigridur S. Petursdottir, Island
Kultur-, sundheds- og undervisningshistorie i Island
  - Elin Súsanna Jacobsen, Færøerne
Skolevæsen og sundhedsvæsen på Færøerne - trang eller tvang?
  - Gitte Trondheim, Grønland
Migrations- og immigrationshistorie. Befolkningssammensætning i Grønland
  - Erland Viberg Joensen, Færøerne
Efter bondesamfundet. Nye identitetsdannelser
- 14-17 Erhvervs-, handels- og teknologihistorie
(ordstyrer: Joan Pauli Joenssen)
- Ole Marquardt, Grønland
Demografi, erhverv og handel i Grønland
  - Gudni Th. Johannesson, Island
Fiskeri i Island
  - Gudmundur J. Gudmundsson, Island
Det gamle islandske landnam på Grønland

Søndag den 22. september

- 09-12 Nation-building i Vestnorden
(ordstyrer: Tom Greiffenberg)
- Jóan Pauli Joensen, Færøerne
Opfindelsen af det færøsk folk, kultur og nation
  - Daniel Thorleifsen, Grønland
Inuit, grønlændere og den fastboende befolkning i Grønland
  - Jón Th. Thor, Island
Selvstændighedskampens udvikling i Island
  - Søren Thuesen, Danmark
Kommunikations-, uddannelses- og foreningshistorie i Grønland i et nationsdannelseperspektiv
  - Andras Mortensen, Færøerne
Politologisk udvikling i Vestnorden fra vikingetid til enevælden

Mandag den 23. september

- 09-12 Vestnorden i et internationalt perspektiv
(ordstyrer: Jón Th. Thor)
- Jens Brøsted, Danmark
Forfatningshistorie: Grønlands historie i statsretslig og folkeretlig perspektiv
  - Alf Ragnar Nielssen, Norge
Norrøn forbindelser og indflydelse i Vestnorden gennem tiderne
  - Jens Chr. Manniche, Danmark
Den store og den lille kolonialisme. Overvejelser over grønlandsk kolonihistorie i lyset af studier af britisk kolonialisme
- 14-17 Opsamling: Idéudveksling og den fremtidige strategi
(ordstyrer: Daniel Thorleifsen)

Deltagere

Island

Gudmundur J. Gudmundsson, lektor
Miklubraut 34
Is-105 Reykjavik
Iceland
e-mail: gjaki@isl.is

Sigrídur Svana Petursdóttir, M.A.
Granaskjól 27
Is-107 Reykjavik
Iceland
e-mail: ssp@islandia.is

Jón Th. Thor, Dr. phil.
Icelandic Centre for Fisheries History Research
Hafrannsóknastofnunin
Skolgotu, 4
P.O. Box 1390
Is-121 Reykjavik
Iceland
e-mail: jonthor@akademia.is

Færøerne

Elin Susanna Jakobsen, lektor, Ph.D
Søgu- og samfelagsdeildin
Fróðskaparsetur Føroya
FO-100 Tórshavn
Færøerne
e-mail: elinsj@setur.fo

Erland Viberg Joensen, Ph.D-stipendiat
Søgu- og samfelagsdeildin
Fróðskaparsetur Føroya
FO-100 Tórshavn
Færøerne
e-mail: erlandvj@setur.fo

Andras Mortensen, museumsinspektør
Føroya Fornminnissavn
FO-100 Hoyvik
Færøerne
e-mail: andrasm@setur.fo

Jóan Pauli Joensen, fil.Dr. & Dr. phil.
Søgu- og samfelagsdeildin
Fróðskaparsetur Føroya
FO-100 Tórshavn
Færøerne
e-mail: jopajo@setur.fo

Danmark

Søren Thuesen, lektor, Ph.D
Institut for Eskimologi
Strandgade 100 H
DK-1401 København K
e-mail: sthuesen@hum.ku.dk

Jens Chr. Manniche, lektor
Aarhus Universitet
Historisk Institut
Ndr. Ringgade
DK-8000 Århus C
e-mail: hisjcm@hum.au.dk

Jens Brøsted, cand. jur.
Vestmannagade 1, 4th
DK-2300 København S
e-mail: jb@ifs.ku.dk

Norge

Alf Ragner Nielssen, konservator
Loføtmuseet, Storvågen
8310Kabelvåg
Norge
e-mail: lofotmus@online.no

England

Gudni Th. Johannesson, Ph.D-stipendiat
The Stables
The Gomms
Bramdean, Hampshire
SO24 OLW, England
e-mail: gudnijohannesson@yahoo.com

Grønland

Gitte Trondheim, Ph.D-stipendiat
Ilisimatusarfik
Postboks 279
DK-3900 Nuuk
e-mail: gitr@ilisimatusarfik.gl

Ole Marquardt, lic. phil.
Ilisimatusarfik
Postboks 279
DK-3900 Nuuk
e-mail: olma@ilisimatusarfik.gl

Daniel Thorleifsen, lektor
Ilisimatusarfik
Postboks 279
DK-3900 Nuuk
e-mail: dath@ilisimatusarfik.gl

Camilla Siezing, stud. mag.
Iisimatusarfik
Postboks 279
DK-3900 Nuuk
e-mail:

Aviâja R. Jakobsen, stud. mag.
Iisimatusarfik
Postboks 279
DK-3900 Nuuk
avja@sol.dk

Anne Lise Sørensen, konsulent
Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke
Postboks 1029
DK-3900 Nuuk
e-mail: als@gh.gl

Tom Greiffenberg, forskningskoordinator
Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke
Postboks 1029
DK-3900 Nuuk
e-mail: tog@gh.gl

